05
Т1 П50

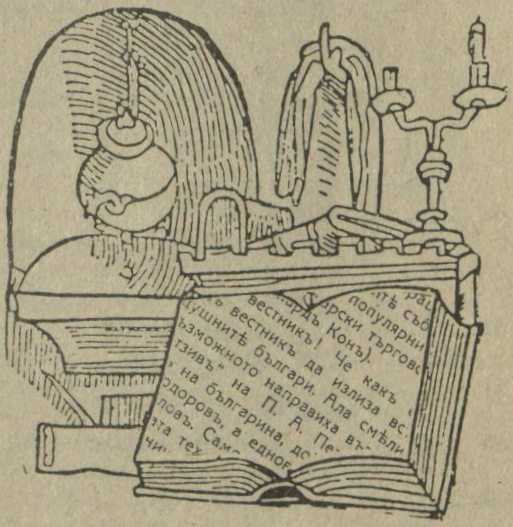
ПЕЧАТ

и литература

Българска академия на науките
Институт за литература

ПЕЧАТ
и литература

150 години
българска журналистика

Университетско издателство
„Св. Климент Охридски“

Българска академия на науките
Институт за литература
София, 1994

05
П50
+ 886.7(091)
81488

Сборникът се издава със съдействието на Общински съвет – Карлово и спомоществователството на фирма „Минком“ – Карлово

Редколегия:
Дочо Леков
Лидия Михова
Росен Тахов

© БАН, Институт за литература, 1994
© Кирил Прашков, художник

ISBN 954-07-0500-2

X 4637217
ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА

СЪДЪРЖАНИЕ

Предисторията на това издание 5

ПЕРИОДИКА И ЛИТЕРАТУРА

Дочо Леков. Периодика и литературна история 9
Данчо Господинов. Проблемът „Публицистичност – литературност" в изследването на българската възрожденска литература 18
Стефана Таринска. Българската чуждоезична периодика през Възраждането и пътищата на литературата 26
Николай Аретов. Литература и медии. Преводната проза във възрожденските вестникарски полемики 40
Васил Балевски. Първи пътеписи в българския възрожденски периодичен печат 52
Юлия Николова. Фейлетонните опити на Стефан С. Бобчев в контекста на възрожденската традиция 62
Мария Гарева. Маркировки по литературния живот във в. „Марица" (1878-1885) 73
Елка Трайкова. За старите издания, за превода и още нещо 84

ТВОРЦИ И ПРОБЛЕМИ

Надя Данова. Някои допълнителни щрихи към образа на Константин Фотинов като журналист 93
Елена Сатковска. Още нещо за Любословието... 112
Дочо Леков. Фотинов – строител на българската национална литературна култура 118
Камен Михайлов. Константин Фотинов в българския възрожденски културен процес 126
Лидия Михова. Сп. „Любословие" и българските календари 131
Стефана Таринска. Към литературната проблематика в списанието на Константин Фотинов „Любословие" 143

Николай Аретов. Повествователни преводи по страниците на сп. „Любословие" 152
Лидия Михова. Журналистът Иван Богоров 162
Камен Михайлов. „Цариградски вестник" и случаят Александър Екзарх 173
Румяна Дамянова. „Парадоксът" Добри Войников 180
Росен Тахов. Един феномен в периодиката от началото на века (Списание „спира" Земята) 187
Кирил Милчев. Никола Е. Начов и сп. „Цвят" 194
Видка Николова. Вестник „Correspondance balkanique" в творческия път на Иван Радославов 203

НАРОД И ПЕЧАТ

Филип Панайотов. Журналистика и народопсихология 219
Иван Шипчанов. Проблеми на българския военен периодичен печат 228
Здравка Константинова. Отзвукът в централната периодика на спора за печата (1905 г.) 237
Мария Деeничина. Някои аспекти на проблема за демокрацията в партийния печат след 9. IX. 1944 г. 252
Мария Бондар. Българският печат за Бесарабия 259

Показалец на личните имена 265

ПРЕДИСТОРИЯТА НА ТОВА ИЗДАНИЕ

През 1992 г. се навършиха 150 години от излизането на пробния брой на първото българско периодично издание – списание „Любословие" на Константин Фотинов. По инициатива на Института за литература при БАН, Катедрата „Българска литература" при ПУ „Паисий Хилендарски" и Факултета по журналистика при СУ „Климент Охридски" на 29 и 30 септември се проведе научна сесия, посветена на юбилея. Домакин беше Общинският народен съвет в Карлово, родното място на първия български вестникар Иван Богоров. Срещата на изследователи от различни области на хуманитарното знание – историци, литератори, журналисти – определи разностранния кръг от проблеми, подходи и интерпретации по време на сесията. Тези изследвания изградиха сърцевината на настоящия сборник.

През 1990 г. българската научна общественост почете 200-годишнината от рождението на Константин Фотинов с юбилейна сесия, проведена в Пловдив. Организатори бяха Института за литература при БАН, Съюза на учените в България и ПУ „Паисий Хилендарски". Редакционната колегия на сборника реши да включи и някои от изнесените тогава доклади поради високата им научна стойност.

Надяваме се „*Печат и литература*" да въведе в научно обръщение непознати досега документи и факти, свързани с миналото на нашата журналистика. Да осветли детайли от дейността на вестникари и литератори, оставили трайна следа в родната периодика. Да напомним за забравени и полузабравени имена и заглавия, неотделими от културната история на отечеството. И най-сетне – да предизвика творчески амбиции за нови дирения по необятната територия на българския периодичен печат.

Редколегията

Периодика и литература

ПЕРИОДИКА И ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

Дочо Леков

Написването на една литературна история, съобразена с достиженията на културологията, рецептивната естетика, езикознанието, народопсихологията, текстологията, архивистиката и други научни дисциплини, е немислимо без аналитичното проучване на периодичния печат. Подобна зависимост е предопределена не само от богатата и разнородна информация, съхранена във вестници и списания. Периодиката документира закономерности и тенденции, дава възможност да се доловят атмосферата и своеобразието на явления и процеси, откроява духовния ръст на писатели и общественици, съдържа догадки и факти за ненаписаната история на слушателя, читателя и зрителя. Затова още първите ни журналисти и публицисти я определят като „всеобща потребност", показваща „общия стремеж към просвещение"[1] и даваща „ежедневна морална храна"[2]; като едно от „най-силните средства, чрез които може да се работи за умствено, за национално и за политическо събуждане на един народ"[3]. До каква степен и как много от проблемите на литературата намират отражение в периодичния печат и са в определена връзка с неговото зараждане и развитие, както и с цялостната дейност на конкретни редактори, сътрудници и популяризатори на печатното слово, илюстрира възрожденската периодика. Наистина, нейната история е кратка – от началото на 40-те до края на 70-те години на XIX столетие. Но и период от четири десетилетия понякога е достатъчен, за да документира тези, принципи, критерии.

Пробният брой на първото българско списание – „Любословие" – се появява през 1842 г., първият български вестник – „Български орел" през 1846 г. Това не е случайно. Започнал е интензивен процес във формирането на литература и култура, на политически структури от нов тип. Стимулирана е и набира скорост политическата активност – организирана е Велчовата завера (1835), избухват Берковското (1836, 1837) и Нишкото (1841) въстание, потушени са Браилските бунтове (1842-1843). Стихийното негодуване срещу фанариотското духовенство е в период на организация. Появил се е идеологът на черковната борба Неофит Бозвели, нова фаза в развитието си бележат духовните, политическите и икономическите връзки с Русия и Западна Европа. Формира се ново литературно поколение, което за разлика от предшествуващото (от 20-30-те години) е с откроен художествен профил. Това поколение става инициатор на прояви, които съдействуват за изграждане на съзнание, мироглед и култура от нов тип. Естествено е в такава духовна и обществена ситуация да се потърсят нови форми за комуникация, за масовизиране и социализиране на литературата, културата, на контактите с Европа и света. И периодиката, както находчиво отбелязват някои възрожденски журналисти, се превръща във фактор, който „възпламенява и покорява духовете и сърцата"[4]. Търсейки етимологията на думата „вестник", Джинот я свързва с понятия като „внимание", „внушник", „вещание"[5], т.е. периодичното издание трябва да *привлече вниманието* на обществото, да му *внуши* определена идея, да *предвещае* чрез правдивото отразяване на многообразието в дейността на индивида, на отделния народ и света. В такъв смисъл естествено и логично историята на българската журналистика се вплита в историята на българската литература, култура, учебно дело, език и т.н. А периодизацията на българската периодика има общи моменти и с периодизацията на българската литература и отразявайки спецификата на конкретни нейни периоди, насочва към самобитни етапи от своето развитие.

Първото българско периодично издание, сп. „Любосло-

вие", има общообразователен характер, тъй като е свързано с такъв етап от духовното ни разкрепостяване, когато на преден план излизат въпросите за изграждане на националния книжовен език, на светското образование и култура. Във връзка с проблематиката и жанровия облик на българската литература по това време в него са обнародвани стихотворения („Ридание на смъртта Ю. И. Венелина" от Г. Пешаков), преводни разкази, басни, легенди, анекдоти („Нощ бедствена", „Смертоносна трава", „Царица Елисавета") и др.

Първото българско периодично издание за пръв път в българското литературознание поставя в теоретически план и проблеми на рецепцията. В компилативната си статия „Наставление полезнаго прочтения от Любомудрий Кума"[6] Фотинов предлага първия новобългарски модел за четене[7]. Излизането на първото българско периодично издание предопределя появата на първия български теоретик в областта на литературознанието и рецептивната естетика. А това недвусмислено говори какви функции с оглед на литературата възлага на периодичния печат неговия родоначалник – отразяване на литературните явления, тенденции и прояви не изолирано, а в непосредствена зависимост от рецепцията на творбата.

Непосредствена зависимост между редактор, издание и литературна действителност откриваме и в първия български вестник. Представител на генерация с дръзки предизвикателства към предшестващото поколение, Богоров влиза в диалог с него не само като филолог, фолклорист и писател, но и като журналист – през 1846 г. издава в Лайпциг „Български орел". И още в програмната статия, „Свикване", посочва, че във вестника му чрез рубриките „Развеселител на страна" и „Преглед на новите книги", чрез различни жанрови форми ще съдействува „даскалите по нашата школа да придобият нещо за истащението (усъвършенстването, б.м.) на децата". Отново вниманието на читателя е насочено към проблем, поставен и аргументирано защитен от Фотинов – пълноценното възприемане на литературния, публицистичния или учебния текст, което

може да бъде осъществено посредством *истащението* на литературната култура и вкус. Редакторите на първото българско списание и първия български вестник насочват към проблематика, която става *модерна* столетие по-късно. Това говори не само за способността им да възприемат литературните явления и прояви проникновено, но и за ролята, която възлагат на периодиката в литературния живот.

Българският възрожденски печат дава сравнително точна представа за новопоявяващите се жанрове в националната ни литература, за интересите на читателската публика. Още в първите вестници и списания се появяват творчески полемики, утвърждава се рецензията, обръща се внимание на библиографския преглед. Значителен интерес се проявява към чуждестранната литература, художественият превод и побългаряванията се възприемат като елемент на новобългарската култура.

Новите тенденции в проблематиката на българската литература, на политическия живот дават отражение върху облика и характера на периодичния печат. Чрез „Предвестник Горскаго пътника" и „Горски пътник", чрез революционната си лирика Раковски утвърждава нова насока не само в националната литература. С „Дунавски лебед", „Бъдущност" и „Бранител" той поставя началото и на нов тип журналистика и публицистика – революционната.

Периодичният печат документира залеза на едно и раждането на друго литературно поколение, ролята на духовните средища в и извън страната. Преустановяването на „Македония" и появата на „Свобода" показва замяната на един кристализиращ център с друг – черковната борба с националноосвободителното движение, което предопределя и спецификата на груповите изживявания на генерацията от 70-те години, утвърждаването на творци като Ботев и периодични издания като „Будилник", „Знаме", „Български глас", „Нова България".

Трудно, почти невъзможо е да се възприеме пълноценно една творба, да се проследи творческият път на един писател, да се напише историята на една литература ако произведението, конкретният автор, литературният живот се раз-

глеждат изолирано от националния периодичен печат. Неизвестни остават интересни моменти от творческата история на творбата, редуцирано се възприема атмосферата на събития, предопределили появата на различни произведения, битуването им в различно време и региони, между различни категории възприемателн. При подобен подход принципи и критерии от една съвременност се пренасят и „приписват" на друга, оценката на изследователя е едностранчива, схематична и неточна.

Днешният читател чете вестника или списанието в повечето случаи *подборно*. А в спомените на възприемателн на „Свобода", „Независимост" или „Македония" впечатление прави една често повтаряща се подробност: С. С. Бобчев отбелязва, че учениците от медицинската школа в Цариград четат „с увлечение, повече или по-малко тайном, *от началото до края* намиращия се" в техните ръце „брой на „Свобода"[8]. Братя Кескиневи от Карлово споделят с Раковски: „немахми покой догде нѐ изчетохме всичките бройове"[9]. Във връзка с ученическите си години в Пловдив Вазов си спомня: „Събирахме се всички в една от класните зали, насядахме по чиновете и Лулчо Малеев (жив и днес) четеше ни с висок глас вестника, *от началото до края*, при общото напрегнато внимание. След това наставаха разисквания, оценка на факти, изтъкнати от вестника"[10]. На възрожденския читател е интересно всичко – статията и политическия преглед, разказа и стихотворението, отзива и писмото до редактора. Чрез многообразието на проблеми и жанрови форми, чрез граждански и творчески отстоявания редакторска позиция се идва до онова внушение, което формира вкуса, литературната култура, критериите на читателя. В диалога между редактор и възприемател се намесват публицистът, белетристът, поетът, литературният критик. Понякога те са обединени в едно лице – редактора на периодичното издание, в други случаи са негови сътрудници. Но винаги обнародваните материали в значителна част от възрожденската периодика са подчинени на една позиция, изпълняват строго определени функции, имат конкретен адресат – оттук и неотразимото им гражданско, лите-

ратурно и общокултурно въздействие. Твърде абстрактна щеше да бъде оценката ни за конкретно издание, за обнародвано в него произведение, за читателя и слушателя без автентичната и ценна информация, че в. „Знаме" е предразполагал българина да живее с чувство на „трепетно очакване"[11], че „Свобода" е превръщала четенето и тълкуването на публикуваните материали в празник[12], а запознаването с пристигащите броеве на „Дунавски лебед" и тяхното обсъждане са придобивали характер на „увеселителни сборове от хора", на които се е разсъждавало „за народност, за новости"[13].

Рецепцията на периодиката има комплексен характер. Получава се информация от различни сфери – от политиката, литературата, културата; съдейства се за утвърждаване и извисяване на националното съзнание; отделният жизнен факт се обвързва с идеята на конкретна художествена творба; създава се атмосфера на патриотични и художествени изживявания, при която „някои вестници" заедно с поместените в тях литературни материали „просто се гълтаха"[14]. Подобен механизъм на предоставяне и интерпретиране на информация, свързаните с този процес вълнения имат изключително значение за един историк на литературата и на журналистиката, тъй като само така могат да се доловят и изяснят спецификата на литературата, културата, политическия живот през конкретно време и в конкретен национален регион, нагласата, изискванията и критериите на читателя, функциите на конкретното издание и на периодиката в цялост в литературното развитие и литературния живот.

Проблемът за зависимостта между периодика и литературна история налага да се поставят на преоценка някои методологически въпроси, валидни за литературната история и за историята на журналистиката. Творците и журналистите на Българското възраждане, например, са канонизирани на революционери и просветители, творчеството на част от тях е разграничено на периоди и подпериоди в зависимост от стандартни политически критерии. Поезията на Чинтулов бе разполовена – написаното от поета до

Кримската и по време на Кримската война бе обявено за революционно, стихотворенията и поемите, създадени от поета след 1856 г. бяха характеризирани като просветителски. Каравелов бе обект на постоянна дискусия – целокупното му творчество за немалка част от неговите изследователи – историци, журналисти, литературоведи, социолози – бе също „парцелирано" и с оглед на това анализирано и оценявано – до спирането на „Независимост" бе разглеждано като революционно, от началото на 1875 г., с появата на „Знание", бе обявено за просветителско. Този вулгарно идеологически подход бе прилаган и към възрожденската периодика – тя също бе поляризирана на революционна, просветителска, туркофилска, реакционна и т.н. Разбира се, някои от тези определения, свързани с конкретни писатели, журналисти, периодични издания, са точни. Кой би възразил, например, че Ботев е поет, журналист и публицист революционер, а Ил. Р. Блъсков – просветител. Към всеки творец и издание обаче трябва да се подхожда не с предварително възприети и налагани идеологически щампи, а непредубедено, научно, тъй като определянето на целия български периодичен печат в Цариград, примерно, като просветителски или на интелигенцията ни в този град като просветителска е методологически несъстоятелно. При подобна категоризация как бихме характеризирали вестник като „Македония", значителна част от публицистиката на Славейков, гражданската му лирика, „Изворът на Белоногата" или „Бойка войвода"? Или списание „Знание" на Каравелов и творчеството му, появило се на страниците на това издание? Подобни примери биха могли да се дадат и с други редактори и издания, иронизирани или отхвърляни от букурещкия печат.

Преди да се напише солидна многотомна история на българската литература е необходимо да се проучи многоаспектно и компетентно българският периодичен печат от „Любословие" до днес. Тогава ще отпаднат редица нихилистични оценки за периодични издания, редактори, писатели, ще се появят нови имена на публицисти, преводачи, на популяризатори на българската книга. Литературният

текст ще заживее пълноценно в контекста на малко известни или неизвестни факти, събития, полемики. Историята на различните литературни жанрове, на читателя, слушателя и зрителя, на духовните центрове в България и в чужбина, на преводната литература, на печатарското, издателското и книжарското дело ще открои основните си етапи, тенденции и облик посредством периодиката. И не само чрез българската, но и посредством чуждестранната – руска, сръбска, румънска, гръцка, чешка... Защото конкретни моменти от творчеството на Каравелов са свързани с руския и сръбския периодичен печат, на Жинзифов – с руския, на Великсин и Пешаков – с румънския и т.н.

Действена, силна и с традиции е онази журналистика, която се създава от самородни таланти на словото. Интересен и интензивен е литературният живот, когато има открояващи се периодични издания. Достатъчно е да спомена само няколко имена – Славейков с „Македония", Каравелов със „Свобода" и „Независимост", Ботев с „Дума на българските емигранти" и „Знаме". Подобни имена обединяват, обогатяват и дават облик на историята на българската литература и на българската журналистика.

БЕЛЕЖКИ

1. Каравелов, Л. Болгарские церковные дела. Наше время, г. II, бр. 5, 7 и 10 от 5 и 27 фев. и 20 март 1861.
2. Дунавска зора, г. II, бр. 18, 12 март 1869.
3. Стара планина, бр. 61, 17 ноем. 1876.
4. Вж. Дунавска зора, г. II, бр. 18, 12 март 1869.
5. Вж. Цариградски вестник, бр. 61, 17 ноем. 1851.
6. Любословие, I, ч. 9, дек. 1844.
7. По-подробно вж. в статията „Фотинов – строител на българската национална литературна култура".
8. Любен Каравелов в спомените на съвременниците си. С., 1960, с. 20.
9. Архив Г. С. Раковски. Т. 2, С., 1957, с. 696.

10. Вазов, Ив. Събрани съчинения. Т. 10. С., 1977, с. 292, к.м.

11. Пешев, П. Историческите събития в живота ми от навечерието на освобождението ни до днес. С., 1925, с. 34.

12. Любен Каравелов в спомените на съвременниците си, с. 20.

13. Архив Г. С. Раковски. Т. 4. С., 1969, 46-47.

14. Петко Р. Славейков, Любен Каравелов, Христо Ботев, Захари Стоянов в спомените на съвременниците си. С., 1967, с. 123.

ПРОБЛЕМЪТ „ПУБЛИЦИСТИЧНОСТ – ЛИТЕРАТУРНОСТ" В ИЗСЛЕДВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ВЪЗРОЖДЕНСКА ЛИТЕРАТУРА

Данчо Господинов

Понятията „публицистичност" и особено „литературност" (респективно „художественост") са обект на дълготраен теоретически интерес, намерил израз в множество публикации и дискусии. В случая нас ни интересуват не толкова общотеоретическите измерения на въпроса за тяхното терминологическо дефиниране, колкото проблемите, които поражда употребата им при изследването на българската възрожденска литература. Цялостното или частично разрешаване на тези проблеми би имало, струва ни се, съществено значение, доколкото посочените понятия са важна част от апарата на всички критически парадигми, появили се в тази област още от началото на века.

От това време своеобразието на българската възрожденска литература се търси в нейната накърнена, непълноценна художественост, съответно в хипертрофираната ѝ публицистичност. Променя се, общо взето, само знакът на оценката за тази специфика. За изследователи като Б. Пенев и М. Арнаудов примерно, всеки елемент на публицистичност в литературното произведение е недопустим и бива еднозначно оценяван като нещо, което при всички случаи влошава неговото качество. Б. Пенев упреква Л. Каравелов, че „когато материалът на неговите наблюдения се оказва недостатъчен, той започва да си служи с измислици, несъвместими с българската действителност, дава най-ши-

роко място на едно съвсем тенденциозно изложение, вмъква в произведенията си една от нищо неограничена публицистика. Тази антихудожествена тенденциозност и публицистика винаги излизат извън реалистичната основа, на която Каравелов иска да постави своите произведения".[1] М. Арнаудов също смята, че „тъкмо липсата на спирачка за подобен род волности е отнемала нещо от силата на изображението, особено за читателя по-късно, който би предпочел строгото разграничение на двата стила: полемично-публицистичен и белетристично-обективен".[2]

Противно на тези твърдения в наши дни ценността на българската възрожденска литература нерядко се търси именно в нейната публицистичност. Показателно за тази тенденция е категоричното изявление на Н. Генчев: „Като изключим стиховете на Ботев, в нея можем да открием малко автентична поезия, почти никаква художествена проза, няма дори и един роман, за драматургия можем да говорим само като за инцидент или по-скоро като за куриоз".[3] С други думи, ако възрожденската ни литература има някаква стойност, то тя произтича именно от нейната публицистичност, от това, че не е толкова художествена литература, колкото публицистика с високи качества. Освен това съвременните изследователи справедливо отхвърлиха предпоставения висок естетизъм и привнесени критерии на своите предшественици, но пък започнаха да използуват термина „публицистичност" като универсален интерпретативен ключ, чрез който се преодоляват (а реално се заобикалят) всевъзможни затруднения при жанровата идентификация, интерпретацията и оценката на творбите. Този ключ се използува в диапазона от Йосиф Брадати и Паисий Хилендарски до Любен Каравелов и Захари Стоянов.

Описаните два подхода, въпреки своята привидна противоположност, ни изглеждат еднакво погрешни. Погрешността произтича, първо, от неточното дефиниране на понятието „публицистичност", от неясните граници на неговия обем и съдържание. Най-елементарният похват, чрез който се определя публицистиката, е чрез съпоставянето ѝ с журналистиката, от една страна, и с художествената ли-

тература, от друга. Резултатът, опростено казано, е следният: гледана откъм първата страна, публицистиката се определя като журналистика + художествени елементи (образното начало); а при втория ъгъл на наблюдение тя се оказва художествена литература + журнализъм. Този подход към дефиниране на явленията е принципно порочен, доколкото двете понятия, спрямо които се определя третото, също са неизяснени. Нещата се усложняват още повече, когато трябва да отграничим чрез термини като „художествена публицистика" определени речеви жанрове от други, назовавани „журналистическа (делова) публицистика".

Дори един най-бегъл анализ на словоупотребите би показал най-малко три значения на термина „публицистика". Първо, публицистиката обхваща тези журналистически творения, които излизат извън рамките на обичайната информативна журналистика; които са по-ярки, запомнящи се и предизвикващи засилен обществен интерес. Второ, публицистични са тези журналистически произведения, в които отчетливо е изявена субективна авторска позиция и ярко се налага присъствието на личността на автора (за разлика от информативните статии, които често и не са подписвани дори). Трето, публицистиката е особен вид човешка дейност, специфична форма на комуникация, различна както от журналистиката, така и от художествената литература: по своя адресат, цели, функции, а съответно и по изразни средства (съчетава емоционално-образни с рационално-понятийни). Иначе казано, публицистиката е съвременна синкретична форма на културно творчество, която обслужва необходимостта на човека (а по-точно – на социалните групи) от оперативна (колективна) ориентация в действителността, във всекидневния живот.

Същевременно, освен за публицистиката като особен род творчество, се говори и за особено качество – публицистичност. Дадена творба може да не принадлежи към кръга на публицистиката, но при все това в нея да е изявено качеството публицистичност независимо дали става дума за художествено произведение, научна статия или историческо съчинение. Според поддръжниците на тази теория публицис-

тичността се проявява и в съдържателната, и във формалната страна на словесното произведение. Откъм съдържанието тя се проявява като „нахлуване" в текста на съждения по съотносими с темата явления и проблеми на съвременността или по актуални въпроси, вълнуващи общественото мнение. Публицистичността е средство за изразяване на „духа на времето", за отваряне на произведението към „въпросите на деня" и т.н. От гледна точка на формата, публицистичността се проявява като демонстрация на открита мисъл, авторско размишление, пряка аналогия, философско обобщение.

Тези определения обаче са твърде общи и, което е поважно, статични. В действителност понятието „публицистичност" има исторически променящ се обем и съдържание, за което винаги трябва да се държи сметка, когато се употребява при анализа на различни творби – в противен случай възникват сериозни недоразумения. Ще се опитаме да илюстрираме това твърдение чрез кратък анализ на изследванията, посветени на творчеството на Паисий Хилендарски и Любен Каравелов.

„История славяноболгарская" на Паисий Хилендарски определено затруднява своите изследователи при опитите им да разкрият нейната жанрова специфика. Затова обикновено те търсят нейното своеобразие в хибридността, в смесването на разнородни жанрови черти: „Това е и средновековна хроника, и съвременен публицистичен агитационен памфлет, и призив към борба за духовно и политическо освобождение... Това не е научно историческо съчинение, не е летопис...".[4] Същата формула с други елементи използува и Д. Петканова, която стига до извода, че „творбата на Паисий в жанрово отношение е единствена по рода си – нито строго научна история, макар че в нея се появява критическият елемент, нито чиста публицистика. Това е своеобразен жанр, смесен, бихме казали".[5] Не става ясно обаче, дали това е история, допълнена с публицистика, или доминира публицистиката, която илюстрира своите твърдения с исторически примери.

Всички тези усложнения биха могли да бъдат избягнати,

ако предварително бе уточнен характерът на публицистичността в „История славяноболгарская". Използуваното от повечето изследователи съвременно тълкуване в смисъл на открито и страстно говорене по актуални, злободневни въпроси, в сучая не е удовлетворително. То не специфизира, а размива жанровите очертания на творбата. Но има и други интерпретации на термина и понятието „публицистика", които за разглеждания случай са много по-пригодни. Например разбирането на публицистиката като особен род творчество, което е свързано с формирането и изразяването на общественото мнение. Или, както вече посочихме, като един от способите за колективна ориентация в действителността. Той води началото си още от ранните етапи на човешкото развитие, свързан е със синкретизма на първобитното мислене. Словесните форми, които то поражда, съдържат мозаична и неразчленена информация за обкръжаващия свят. В тях има елементи, които днес бихме определили като художествени, както и други, които могат да се отнесат към научното познание. Тази възможност за разчленяване обаче не трябва да бъде използувана от съвременния изследовател, защото именно в неразделността на образното и логическото мислене се съдържа спецификата на този тип човешка дейност. Неин продукт са и големите епически произведения, които всеки народ притежава.

Но синкретичното мислене не изчезва и по-късно, въпреки постепенното разграничаване на науката, изкуството и занаятчийството. В. М. Жирмунски обръща внимание на погрешността на схващането, че „синкретически форми на културно творчество се срещат не само в примитивните култури" и посочва „съвременния философско-поетически синкретизъм", както и „областта на т. нар. тенденциозна поезия, в която художествената задача се съединява със задачата за морално-обществена проповед, за емоционално-волево въздействие".[6] Но в най-голяма степен синкретизмът се съхранява в публицистиката, която някои изследователи наричат „пряк наследник на първоначалния синкретизъм".[7] Разбира се, наследникът, за разлика от далечния си предшественик, разполага с много по-големи възмож-

ности, тъй като може да използува натрупаните през вековете постижения на изкуството, както и на научното познание.

В смисъла на казаното дотук Паисиевото съчинение може да бъде наречено и публицистично, доколкото в него рационалните методи за изследване на миналото и изследване на настоящето се съчетават органично с образно-емоционални внушения, постигани с риторически средства за въздействие. Несъмнено е желанието на автора да формира определена насоченост на общественото мнение, да осъди определени начини на социално поведение и да поощри други.

Съвършено друг характер има качеството „публицистичност", отнесено към творчеството на Л. Каравелов. То е един прекрасен пример как неправилната и повсеместна употреба на понятието „публицистичен" като основен интерпретативен ключ, води до нивелация на възрожденските художествени произведения, до скриване на реалното жанрово многообразие. В действителност много от произведенията, които изследователите на Каравелов определят като нехудожествени и публицистични, спадат към една жанрова група, в която действуват по-различни правила за изграждане на художествения свят. Според разграничението на Г. Н. Поспелов „... ако романическите произведения осмислят формирането на отделните характери в частните отношения, то произведенията с „етологическо" жанрово съдържание разкриват състоянието на националното общество или някаква негова част".[8] Етологическите жанрове се занимават с „осмислянето на гражданско-нравствения начин на социален живот, състоянието на обществото и неговите отделни слоеве и изразяват идейно-емоционално отношение към това състояние, често задълбочаващо се до патос".[9]

Накратко казано, произведенията, които изследователите на Каравелов наричат публицистични, всъщност са очерци и етологически разкази и повести, които също принадлежат към класа на художествените произведения. В белетристичните творби на писателя се наблюдава ярко изразен стре-

меж да се предизвика у читателя определено отношение към действителността, да бъде подбуден той към съвсем определени действия. Такъв стремеж има и при романа и другите форми от традиционната група, но при тях процесът на естетическото въздействие е дълбочинен и продължителен. А очеркистите се стремят да го изведат на повърхността и значително да го съкратят. Затова влиянието на третото измерение на жанра (това на въздействието върху читателя) върху второто (структурното) при очерковите форми се чувствува по-силно и непосредствено, отколкото в другите епически жанрове. Очерците, като правило, се печатат във вестници и списания, имащи свое политическо направление, и следователно са насочени към напълно определен кръг читатели, чието присъствие се усеща в многобройните обръщения, въпроси, призиви към читателя в посочените творби.

В очерците много по-активна роля играе гласът на автора. Пред читателя през цялото време стои „личността на автора", който не оставя без оценка никое събитие или съобщен факт, търси тяхната взаимозависимост и връзка. Всъщност в очерка авторът играе същата роля, каквато и в другите жанрове, в този смисъл, че именно той, а не някой друг организира жизнения материал в съответствие със своите цели. Но в очерка организационната роля на автора е значително по-открита, в сравнение с другите жанрове, където той повече или по-малко се скрива в обективираното повествование. В очерка особено нараства значението на извънсюжетните елементи: авторови изказвания, преки характеристики и коментари на персонажи и събития, сюжетно немотивирани изказвания на персонажите и т.н. Всички тези елементи обаче не превръщат произведението в нехудожествено или публицистическо, ако те са свързани и пряко произтичат от контекста на сюжетния разказ. В това именно се състои, струва ни се, разликата между художествените и публицистичните произведения, в които изказванията, съжденията на автора не са обвързани нито с тематиката, нито с логиката на сюжетното развитие, ако такова е въобще налице. С други думи, публицистични са само

тези елементи, които са чужди на художествената тъкан, съвсем произволно привнесени – ако например хайдутите на Каравелов произнасяха гневни тиради не против турското робство, а против робството на негрите в Америка например, тогава те биха могли да бъдат определени като публицистични.

Тези кратки бележки, разбира се, съвсем не изчерпват въпроса за отношението „публицистичност-художественост", но все пак подсказват сложността на проблема и сериозността на усилията, които трябва да се положат за неговото изясняване, което беше и тяхната цел.

БЕЛЕЖКИ

1. Пенев, Б. История на новата българска литература. С., 1978. Т. 4, с. 582.

2. Арнаудов, М. Любен Каравелов. С., 1972, с. 711.

3. Генчев, Н. „Светата истина ми бе знамето". „Записките по българските въстания" като историческа публицистика – АБВ, г. X, бр. 34, 27 авг. 1985.

4. Боева, Л. „История славяноболгарская" като литературно произведение. – В кн. За литературните жанрове през Българското възраждане. С., 1979, с. 46.

5. Петканова, Д. Паисий Хилендарски и средновековната традиция. – Старобългаристика, 1983, кн. 1, с. 11.

6. Жирмунски, В. М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. М., 1977, с. 97.

7. Прохоров, Е. Искусство публицистики. М., 1984, с. 38.

8. Поспелов, Г. Н. Проблемы исторического развития литературы. М., 1972, с. 207.

9. Пак там, с. 176.

БЪЛГАРСКАТА ЧУЖДОЕЗИЧНА ПЕРИОДИКА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО И ПЪТИЩАТА НА ЛИТЕРАТУРАТА

Стефана Таринска

„Душата на народите са книгите, а езикът са вестниците. Народ без тия две преимущества е почти мъртъв или ням."
(В. „Народност", г. II, бр. 9, с. 36)

Чуждоезичната периодика е явление характерно за всяка съвременна национална култура и навсякъде се развива в специфични форми, в зависимост от историческите обстоятелства, които поставят определени етнически групи в условията на билингвизъм. У нас двуезична периодика се развива главно през Възраждането и първите десетилетия след Освобождението от турско робство, като през двете исторически епохи има различни функции.

Българският периодичен печат се заражда твърде късно, във време, когато въпросът за езика е обвързан тясно с възраждането на нацията, затова необходимостта от български периодични издания се е формулирала като създаване на периодичен печат на български език. В развитието на възрожденската култура не срещаме иноезични издания, които да предшествуват тези на родния говорим език, макар че през първата половина на XIX век има издигнати българи, които участвуват в чуждия печат, владеейки съвършено езиците на нашите съседи или основните европейски езици. Подобни издания у нас се появяват по-късно, през 60-те години, когато се формира читателска публика,

на чиито интереси те трябва да отговорят.

Една голяма и в дълбокия смисъл на думата „ключова фигура" в Българското възраждане е свързана с възникването на двуезичните вестници, фигурата на Г. С. Раковски. Обществената среда, която ги подхранва е българската емиграция в Румъния.

От 1863 г., когато е създадена Браилската „Българска пчела", до 1878 г. в Румъния излизат повече от 50 български периодични издания. От тях девет са чуждоезични или двуезични:

1. „Бъдущност – Viitorul. Вестник граждански, любословни и търговски". Букурещ, г. I, 1864, бр. 1-10. Редактор Г. С. Раковски.

2. „Бранител – Apararorul. Вестник граждански, любословни и търговски". Букурещ, г. I, 1864, бр. 1. Редактор Г. С. Раковски. (Продължение на „Будущност").

3. „Народност – Nationalitate. Български всеобщ вестник". Букурещ, г. I, 1867-1868, бр. 1-44; 1868-1869, бр. 1-31. Става българо-румънски от бр. 40 на първата годишнина. Редактор Иван Касабов.

4. „Отечество – Patria. Вестник политически и книжевни". Букурещ, г. I, 1869-1870, бр. 1-51; г. II, 1870-1971, бр. 52-98. Редактор Пандели Кисимов.

5. „Libertatea. Suplement al ziarului bulgar „Svoboda". Букурещ, г. II, 1871, бр. 1-15. Редактор Любен Каравелов. Допълнение на румънски език към в. „Свобода" през втората му годишнина.

6. „Balcanul. Organ politic, literar, comercial". Букурещ, г. I, 1875, бр. 1-33. Редактор Киряк Цанков. Българско издание: „Балкан", 1875, бр. 1-2.

7. „Vulturul. Ziar cotidian politic". Плоещ, г. I, 1876-1877, бр. 1-67; г. II, 1877, бр. 68-76. Редактор Иван Кършовски.

8. „Independenta nationala. Ziar politic, literal si comercial". Плоещ, г. I, 1877, бр. 1-11. Редактор Иван Кършовски. (Продължение на в. „Vulturul").

9. „Urbanul". Браила, 1874-1877. Българско издание: „Гражданин". Излизал нередовно под редакцията на Ангелаки Савич. Запазени са само няколко броя в Румъния.

Вестник „L'Etoile d'Orient", излизал в Букурещ на френски през 1868-1869 г., се включва погрешно от някои автори между българските периодични издания. Редактиран е от Арманд Леви, румънски гражданин от френски произход. Вестникът поддържал специална рубрика за българите и публикувал материали от български автори (Д. Великсин, К. Цанков и др.).

Както виждаме, изданията са изключително вестници, а чуждият език е румънски. По отношение езика, на който се печатат, те са два вида: а) Двуезични в точния смисъл на думата и б) Издавани изцяло на чужд език, като имат и българска версия под същото име, но твърде различна по времетраене и по съдържание, така че се приема за отделен вестник. По-значителни са изданията от първата група, но заслужават внимание и останалите. Всички те би трябвало да бъдат изучени по-подробно както с оглед развитието на българската журналистика, така и като културен феномен. Тук ще ни интересуват предимно двуезичните вестници и тяхното отношение към литературата[1].

Изброените чуждоезични издания имат двоен адресат, предназначени са за българска и чужда публика, но на първо място са отправени към българската аудитория. Издавани са от българи и са подчинени изцяло на българската национална кауза. Затова те са органична част от българската култура и изразяват особености на нейното развитие. Същевременно те изпълняват и специфични задачи. Отправени са предимно към българите в емиграция, главно към българите в Румъния, онази част от тях, които не били загубили националното си съзнание, ала изпитвали затруднение при ползуването на съвременния им книжовен български език. Като приобщават емигрантската маса към процеса на общонационалното развитие, тези издания същевременно осъществяват и двупосочния контакт с чуждите култури, но тази тяхна функция в случая не ни занимава, разглеждаме ги преди всичко като момент в националния исторически процес.

Двуезичните вестници можем да съотнесем с една характерна особеност на литературата през Възраждането –

нейната емигрантска съдба. Всъщност основният корпус на българската възрожденска литература се създава от писатели, пребивавали временно или постоянно извън границите на българските земи: Атон, Цариград (да прибавим и Смирна, като имаме предвид периодичния печат), Русия, Сърбия, Австроунгария, Румъния и т.н. Редица значителни произведения са създадени на чужд език. Априлов пише книгата си на руски. На руски език са първите опити за оригинална българска белетристика. Каравелов издава почти всичките си белетристични творби най-напред на руски и сръбски и едва по-късно се появяват българските им редакции. Григор Пърличев написва две хубави поеми на гръцки език, преди да направи български превод на „Илиада", безцеремонно обруган от младите български възпитаници на радикалната руска литературна критика. Димитър Белинсин започва поетичното си творчество на румънски и в полето на румънската литература, няколко години печати в румънски периодични издания, преди да се появи на български. Да не говорим за големия обем публицистика от наши автори на друг език – гръцки, руски, сръбски, чешки, румънски, френски, немски и др., прояви все още неустановени в пълния им рязмер и недооценени по значение. Резултат от подобни процеси, зародили се при особените исторически обстоятелства, в които се формира новата българска култура, е и чуждоезичната периодика. За разлика от литературата, многоезичието в журналистиката се проявява в по-ограничени размери и е с по-скромна роля в развитието. Все пак очевидно двуезичните вестници са свързани с политическия и културен подем сред българската емиграция в Румъния, която към края на 60-те и в началото на 70-те години придобива водеща роля в духовния живот на нацията.

Г. С. Раковски създава двуезичните вестници като преса, натоварена с общонационални и специфични задачи. Благодарение на големия личен авторитет, който е имал, той съумял да се възползува от обществените условия в Румъния и да придаде на българската журналистика там сериозен политически характер, да я направи изразител на

национално-освободителната идея. Неговите румъно-български вестници не придобиват значението и ролята на „Дунавски лебед", но продължават насоките, които вече беше очертал. Заедно с това „Бъдещност" и „Бранител" залагат тенденциите и формите в развитието на възрожденската двуезична периодика. По съдържание и културна роля всеки от посочените по-горе чуждоезични вестници е различен, но се забелязва и една обща линия в развитието им като журналистическа форма и като културен феномен.

Изброявайки двуезичните периодични издания и изтъквайки заслугите на Раковски, не може да не се спрем на „Дунавски лебед". Този вестник не стои в представите ни като двуезично издание, но да припомним, че цяла година той поднася уводните си статии и някои по-важни материали в превод на френски. От бр. 16 на първата годишнина (7 януари 1861) започват да се превеждат уводните статии, от бр. 20 се изписва и френски превод на заглавието, като се разширява обема на преведените материали. Така че „Дунавски лебед" е първият опит за двуезичен вестник през Възраждането, при това твърде оригинален.

Френските текстове в „Дунавски лебед" в много случаи не са същински преводи, а варианти, понякога дори съвсем различни публицистични творби. Някои материали са написани изключително за чуждия читател и излизат само на френски. В брой 34 от 19 май 1861 г. под заглавието „Българский въпрос" („Question bulgare") четем две уводни статии, различни по съдържание, посветени на едно и също (важно!) събитие – заточаването на българските владици Иларион Търновски и Авксентий Велешки. В българската версия редакторът се обръща директно към своя читател: „Послушайте мили българи! В това време ние добихме една твърде голяма наука... всеки гледа да са ползува от наша слабост и раздвоение..." Срещу този интимно-доверителен тон във френския текст намираме цитат от стихове на Мерѝ[2] (превод): „Че по-леко един народ се обрича на смърт в кърви, // Отколкото на живот в калта..." Статията на български е по-обширна, с повече конкретни факти и с подчертани емоционални акценти. Интересно е да се про-

следи с каква лекота писателят създава два варианта на публицистично произведение в зависимост от адресата и от въпроса, който се разглежда. Различията се проявяват и на езиково-стилно равнище. За съотечественика предпочита силния, дори малко грубоват израз; към чужденеца се обръща с аналитично спокойствие. Интересен случай намираме в бр. 38, където е публикувана в оригинал и превод на български една статия от немски вестник, изпълнена с клеветнически твърдения за българите. Редакцията на „Дунавски лебед" вмъква в българския превод множество остри реплики, а в следващия брой публикува полемична бележка на френски, предназначена за чуждата аудитория.

Разбира се, подобен начин за изграждане на двуезичен вестник е трудно осъществим, изисква високи творчески възможности и творческо напрежение, не можем да очакваме, че ще го срещаме често. Обичайният модел на двуезичен седмичник Раковски създава чрез румъно-българския „Бъдущност-Viitorul" – вестник уравновесен, насочен към основните интереси на двата народа и най-вече към общото в тези интереси, което проницателният поглед на редактора открива: политическо единодействие за решаването на източния въпрос, борба срещу гръцката църква и нейните неправомерни претенции, ликвидиране на феодалното владение на земята. Раковски привлича за сътрудник изтъкнатия румънски писател и учен Богдан Хъшдеу, който публикува тук няколко статии върху актуалните политически въпроси[3]. Текстовете се печатат паралелно на български и румънски в по три колонки за всеки от езиците. В подзаглавието на вестника е посочено, че по съдържание той е „граждански, любословен и търговски". „Любословната" част е подчинена на общите цели, но има и специална задача, формулирана в програмата: „... да докаже какви са били стари сношения между тия два народа... как тий всякога са поминували с братска любов". Или на литературния отдел се възлагат емоционални задачи, да създаде атмосфера на доверие и заинтересованост.

На румънски език материалите се превеждат от Димитър Великсин, способен млад човек от Браила, който вла-

деел отлично езика, знаел също и френски. В края на 1861 г. браилските българи го изпратили при Раковски в Белград, за да му помага в редактирането на „Дунавски лебед". „Лебедът" обаче спира и Великсин се връща в Румъния. Когато след две години Раковски решава да прехвърли дейността си в Букурещ, той се обръща отново към Великсин, разчитайки на неговото перо и на родолюбието му. Изглежда че отрано е било уговорено той да преведе на румънски за подлистника на вестника романа на полския писател Зигмунд Милковски „Асен", защото подробното изложение на задачите, които ще преследва литературният отдел, съответствува съвсем точно на съдържанието на това произведение. Подлистникът на в. „Бъдущност" започва обаче със съчинението на Раковски „Българский вероизповеден въпрос...", очевидно редакторът е предпочел публицистичното слово. Романът на Милковски се появява покъсно във в. „Бранител", който е трябвало да стои понастрани от злободневните политически страсти в Румъния. „Бранител" спира с първия си брой, но ни оставя любопитен епизод от преводаческата практика през Възраждането.

Зигмунд Милковски е написал романа „Асен" в Румъния, където живял повече от десет години. Създаден е в навечерието на полското въстание през 1863 г., за десет дни, както признава самият автор, под впечатлението от публикуваните по това време стари румънски хроники, от които взима сюжета, и в атмосферата на трескава подготовка за въстанието. Романът е отпечатан в полския вестник „Dziennik Literacki". Веднага бил преведен на сръбски, а през следващата година на румънски и български. Българският превод, който започва да излиза в „Бранител", е бил отпечатан изцяло малко по-късно във в. „Отечество. Patria", а освен това излиза и в отделна книга под перото на друг преводач. След Освобождението се появява още един превод. Всичко това свидетелствува за живия интерес към произведението. Румънската версия на Великсин остава неизвестна, с изключение на публикуваното в „Бранител". Той се опитал да издаде превода, заедно с няколко свои оригинални стихотворения, пуснал обявление за спо-

моществователи в румънското списание „Амикул фамилии", но изглежда че не е могъл да събере средства. От това обявление научаваме за първите му творби, които не са стигнали до нас.

Няма да се занимаваме с начина, по който са направени преводите, ще изтъкнем само, че журналистика, публицистика и художествено слово, както и отделните национални литератури, си дават среща върху гребена на големите събития на времето, разтърсили обществото на Европа. Екът от полската въстание, отзвучал със значителна сила в Румъния, завладява и вниманието на българите. Отпечатването на романа във вестника на Раковски не е случайно явление, покрай всичко друга то изразява симпатиите на българската емиграция към освободителните стремежи на полския народ. Ярко е изразил това съчувствие Д. Великсин в едно свое стихотворение на румънски „Въздишка за поляците", отпечатано във в. „Бучумул" през април 1863 година.

Румъно-българските вестници на Раковски са плод на политическия момент и на необходимостта от външна подкрепа за българското национално-освободително движение, но те имат по-широко значение. Те свързват българските национални интереси и проблеми за решаване с интересите на съседни и по-далечни страни, приучват към възприемане на българския национален живот в контекста на отношенията между народите и към търсене на равновесие при вътрешните и външни фактори. Умелият баланс с оглед бъдещето на нацията, трезвата преценка, разумната и достойна позиция са големия урок на Раковски. Следващите двуезични вестници са дело на негови ученици, някои от тях са по-съвременни като журналистическа форма или по-богати по съдържание, но никой не постигна онази ясна и твърда, уравновесена платформа, която превръща вестника в пресечна точка на основните тенденции в народния живот.

Г. С. Раковски угасва, когато се появяват белези за нов подем и нов етап в освободителните борби. В известен смисъл предвестник за новата фаза са Тайният революцио-

463721

нен комитет и четите от 1867-1868 година. Този епизод от нашата история има своята журналистика и публицистика, своята поезия, също своя драма (по-скоро опити за драматични произведения). Емигрантската журналистика през тези години е представена от малко издания. Едно от тях е в. „Народност", който според мен заслужава повече внимание и оценка по-задълбочена от направеното досега. Мисля, че той може да се нареди до най-добрите прояви на емигрантската публицистика от 60-те години. Бих го нарекла вестник на четите.

Знае се, че е създаден от Ив. Богоров, а по-късно редактирането му поема Иван Касабов, който всъщност изпълнява оповестеното още в първия брой намерение вестникът да се издава на два езика, български и френски или български и румънски. Към края на първата годишнина се появяват отделни материали на румънски, през втората година той става двуезично издание. Повечето текстове се дават на български и румънски, понякога на френски. Румънският текст е разположен в трета и четвърта колонки на страницата и е точен превод на българската половина. Не навсякъде българският и румънският дял си съответствуват буквално, но принципът е паралелен текст.

Двуезичният вестник изисква повече усилия от страна на редакцията и повече материални средства. Едно „Известие" от администрацията ни уверява, че след като е започнал да излиза и на румънски „вестникът има двойни разноски, защото отделно се плаща на преводач". Ако не се наберат достатъчно абонати, ще се наложи да бъде издаван само на български, въпреки желанието „да направим една услуга в обществото, а особено на тукашните наши съотечественици, които не са имали сполука да изучат матерния си език..."[4]. Действително листът се оказва необходим и желан, още в следващия брой редакцията съобщава, че е получила писмо от 50 абонати в Гюргево, които желаят вестникът да излиза и на румънски. Така втората годишнина започва с надежда „.... да достигне нашият лист един здрав и дълъг живот, както и другите европейски вестници".

Отношението към Европа, външната ориентация и външните контакти на българското национално-освободително движение са главните въпроси, които се разискват във в. „Народност". Редакторът Ив. Касабов, следвал в правния отдел на Белградския лицей (тъкмо тогава се свързва тясно с Раковски, помага му при издаването на „Дунавски лебед" и в организирането на Първата българска легия), защитил докторат по право във Виенския университет, с лични връзки сред румънските либерали, има амбиция да продължи след Раковски „трудната и важна задача да се направи достояние на европейските народи истината за положението на българите". Не само това, той се опитва да обоснове една твърда западна ориентация при търсенето на външна подкрепа за българските национални интереси.

Ще отбележа няколко заглавия на характерни статии, публикувани във вестника: „Западната политика на Въстоκ" (бр. 22 от 17 март 1868 г.), „Кои са началата на Запад за Въсток" (бр. 9, 19 януари 1869 г.), „Какви длъжности имаме пред Европа и тя обратно" (бр. 30, 22 юни 1869 г.). Интересна е полемиката между Ив. Касабов и П. Кисимов за генералната външна ориентация на българите към Запада или към Русия; противоположните становища са развити обстойно и са изложени темпераментно в няколко статии. Върху страниците на вестника се формира понятие за български интелектуален елит, или поне предпоставки за подобно понятие, лансира се терминът „интелигенция". В публикацията „Писмо до българската интелигенция" (бр. 4 от 15 декември 1868 г.) просветеният слой на народа се очертава като общност, призвана да култивира и укрепва националните нравствени сили.

Независимо каква е истината в упорито разпространяваната на времето мълва, че Касабов е получил солидна сума от турския агент Теофан Райнов, за да работи срещу руската политика, в. „Народност" дава израз на засилено западно влияние в средите на българската емиграция и сред българската интелигенция изобщо. Любопитно е, че дори след като изразява открито антируски настроения, редакцията продължава да получава средства от богатите бълга-

ри в Русия. Но това не траяло дълго.

Много материали – статии, дописки, съобщения и др. – са посветени на Хаджи Димитровата чета, „българското въстание", както се наричат събитията през лятото на 1868 година. Вестникът протестира срещу употребяваните в някои румънски и европейски издания термини „банди", „бандити", когато става дума за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа: „Такива борци в Европа ги наричат с честните наименования „революция и инсюрекция"; българските момчета, които преминаха Дунава не са разбойници, а бунтовници и мъченици[5]. Очевиден е стремежът да се осмислят събитията като законен стремеж към свобода на един изстрадал поробен народ и да им се придаде нравствен ореол. Всичко това три години по-късно младият Христо Ботев ще изрази в кристална литературна форма чрез в. „Дума на българските емигранти", в очерка „Петрушан" и стихотворението „На прощаване". Впрочем и наименованието на вестника не е без връзка с категоричните очертания, които добива във вестник „Народност" идеята за българската емиграция и нейната мисия.

Едно друго събитие, далеч по-маловажно от четите разбунтувало отново духовете на българите в Румъния и станало повод за появата на няколко статии, в които се заговорва за нови политически сили, за партия на „младите". В Букурещкия в. „L'Etoile d'Orient", за който стана дума в началото, бил отпечатан Мемоарът на „Добродетелната дружина" до Парижката конференция по Критския въпрос от януари 1869 година. В него се предлага решение на българския въпрос чрез автономия, в консервативен дух и носи подписите на 54-ма „български нотабили". Вестник „Народност" реагирал незабавно, още през следващата седмица отпечатил обширна уводна статия, в която изтъква, че Мемоарът не отразява желанията на българският народ и създава пред Европа погрешна представа, че у нас съществува аристокрация „или благородна партия по примера на руското благородство"[6]. Завързва се остра полемика, в която се включва и Димитър Великсин. Известна е статията, която той написва по този повод – „Мемоарът на мнимите

български нотабили"[7]. В нея идеята за демократичното съзнание на българина, изразена още в „Дунавски лебед" („всички българи се смятат еднакво благородни", заявява с гордост Раковски), е развита обстоятелствено и с патос. Тази статия е написана от Великсин не на български, а на френски, тъй като той не владеел добре книжовния български език. Преведена е на български в редакцията на вестника. Великсин не останал доволен от превода, както личи от негово писмо до Иван Касабов[8] и, за да даде на съотечествениците си в Румъния по-вярна представа за оригинала, той прави авторски превод на румънски, отпечатан в един от следващите броеве.

Освен като публицист на два езика, Великсин сътрудничи във в. „Народност" и с поетични творби. Публикувал е един сонет на български[9], друг сонет на български с авторски превод на френски[10], стихотворение на френски в памет на Г. С. Раковски под заглавие „Лебедовата песен на един български изгнаник"[11] и алегоричната приказка в стихове за Цар Гризан, излязла в подлистника на два последователни броя[12].

Във в. „Народност" е намерил място, макар само с две творби, и друг многоезичен писател – Любен Каравелов. Отпечатани са статията „Мои братя" (на български)[13], съвсем наскоро след като се е появила за първи път в сръбския вестник „Застава" и разказът „Войвода" в превод на румънски под заглавие „Атаман. Българска повест от Л. С. Каравелов"[14], превод направен очевидно от първите публикации на творбата в Русия, преди да се появи българската версия.

Публикувани са поетични творби от Райко Жинзифов – поета на емигрантската неволя, поемата му „Кървава кошуля" и няколко стихотворения. Изобщо в. „Народност" помества доста литературни творби. Предпочита поезията. Между стихотворенията, намерили място върху неговите страници, има съвсем слаби произведения, но са представени и мнозина от значителните ни творци, главно онези, които живеят в емиграция. Към посоченото ще прибавя имената на Добри Войников, Васил Д. Стоянов, Васил Бе-

рон, Натанаил Зографски, Пандели Кисимов. Поместена е една голяма статия от Спиридон Палаузов, в два броя е отпечатан очерк за научното дело на Петър Берон. Обнародвано е завещанието на д-р Селимински, един вълнуващ текст, документ за светлата страна на българския дух.

Общо казано, изданието предоставя богата и съдържателна информация за идеите, които са вълнували българското общество, за отношението на това общество към самото себе си и към другите, към балканския, славянския и европейския свят, свят сред който ще осъществи бъдещото си развитие.

През 70-те години се появяват още няколко чуждоезични вестници. Наскоро след спирането на „Народност" започва да излиза българо-румънския вестник „Отечество", близък до „Добродетелната дружина". Малко по-късно, вероятно в борба за влияние върху румъноезичната българска аудитория се създава в. „Libertatea", румънско приложение на в. „Свобода". До Освободителната воина, т.е. за сравнително кратък период се появяват вестниците „Balcanul" и „Vulturul". Макар под заглавието на някои от тях да е посочено, че са и вестници за книжевност, те, като изключим „Отечество – Patria", публикуват малко и слаби произведения, не проявяват склонност към художествено-публицистични форми, не се намесват активно в литературния живот. Те стават в по-голяма степен политически и информационни издания, отслабва културната натовареност и се превръщат в маргинални явления. Нищо чудно, задава се нова историческа епоха; като явление, плод на Възраждането, те са изпълнили своята задача.

БЕЛЕЖКИ

1. Върху вестниците, списвани на румънски, обърна внимание Г. Боршуков в: История на българската журналистика 1844-1877, 1878-1885. С., 1965, 368-370. По темата вж. още: Баз-Фотиаде, Л. Литературни проблеми в двуезичните българо-румънски вестници, излизали в Букурещ и Браила през XIX в. – В: Българо-Румънски литературни взаимоотношения през XIX век. С., 1980, 249-261.

2. Жозеф Мерѝ (1798-1865), френски писател и журналист.

3. Повече за вестниците на Г. С. Раковски в: Трайков, В. Георги Стойков Раковски. Биография. С., 1974; Баз-Фотиаде, Л. Литературна и публицистична дейност на Г. С. Раковски в Румъния. С., 1980.

4. Народност, бр. 43, с. 169.

5. Пак там.

6. Пак там, г. II, 1869, бр. 10.

7. Пак там, г. II, 1869, бр. 14.

8. НБКМ-БИА, ф. 154, а. е. 9, л. 17-18.

9. Сонет за госпожица Е. К. – Народност, I, бр. 43, 30 окт. 1868.

10. Сонет за госпожа Адела Хомер де Хел. – Народност, II, бр. 17, 10 март 1869.

11. Народност, II, бр. 16, 9 март 1869.

12. Nec sutor ultra crepidam – Народност, I, бр. 31, 6 юни 1868.

13. Народност, II, бр. 16, 9 март 1869.

14. Ataman. O povestire bulgară de L. S. Caravelov – Народност, г. II, бр. 16-21.

ЛИТЕРАТУРА И МЕДИИ. ПРЕВОДНАТА ПРОЗА ВЪВ ВЪЗРОЖДЕНСКИТЕ ВЕСТНИКАРСКИ ПОЛЕМИКИ

Николай Аретов

Напоследък твърде често ни припомнят познатия афоризъм, че едно събитие става събитие, когато попадне в медиите. По-малко афиширан, но също доста разпространен е и аналогичният възглед, че едно литературно произведение (пък и въобще едно произведение на изкуството) се реализира пълноценно едва когато привлече вниманието на мощните медии, още по-добре – когато бива тиражирано от тях. Без да се казва открито, се подразбира, че специализираните (литературни) издания, поради по-ограничената си публика имат много по-малка роля в препоръчваното интензивно възприемане на текста, което го превръща в произведение на изкуството и във факт от културния живот. Това, че подобна гледна точка е популярна сред журналистите, е естествено, по-неочаквани и затова по-впечатляващи са случаите, когато представители от лагера на „естетите" подхвърлят нещо, което привидно може да се тълкува в същия дух. Улавям се, че често се връщам към ефектната фраза на Суан, един от ключовите герои на М. Пруст, който мечтае за времето, когато вестникарските колони ще са изпълнени с думите на големите мислители и писатели на съвременността и особено но миналото, а политическите хроники ще отидат в дебелите томове, към които читателите рядко посягат.

Очевидно идеята, че литературната творба получава ис-

тинското си битие чрез медиите може да предизвика сериозни възражения. Още повече, че тя се опира на една стеснена и атакуема представа за литературата и литературността. Което разбира се не означава, че лесно може да ѝ се противопостави друга цялостна, логически издържана и неоспорима представа. По-надолу се прави опит да се формулират част от възможните възражения срещу споменатото отношение литература – медии; като илюстрация се използува един, според мен любопитен случай на включване на две преводни творби в една важна възрожденска вестникарска (но далеч не само вестникарска) полемика. Българското възраждане е времето, когато по общоприето мнение се формира структурата на модерната ни култура, която включва и печата. Поради това периодът е особено подходящ за подобни размишления, той не само изобилства с всевъзможни прелюбопитни примери, но предлага и образци, които в зародиш, но в доста изчистена форма изразяват същността на многобройни и важни явления и тенденции от бъдещото развитие на културата.

Заслужава внимание въпросът какво губи или по-точно – как се променя литературната творба, когато попадне в медиите, което ще рече – в неспециализирания периодичен печат и особено във вестника. Под специализиран печат тук се разбира нещо по-различно от познатите ни доскоро литературни издания, откровено и ентусиазирано изпълняващи функциите, които етатизирането на културата им налага. Впрочем скъсването с етатизирането е продължителен и сложен процес, но това е друга тема. Поне два взаимосвързани аспекта на разглеждания въпрос заслужават внимание. Единият е свързан със специфичния контекст, в който попада творбата. Особено очевидни са промените при преводните творби, които очевидно не са замислени като част от този контекст, за разлика от не малко оригинални произведения, които, особено през Възраждането, не просто са писани за периодичния печат, но често за определено издание, за определен брой и дори за определено място в него, а в някои случаи – и с оглед на определени журналистически материали, с които се търси

пряк или косвен диалог. С извънлитературни средства контекстът на периодичното издание внушава на читателите някакво свое значение на творбата и същевременно отхвърля възможността за каквато и да е множественост на значенията.

Вторият аспект е свързан с читателската нагласа, с която се възприема една творба в политическо издание. Класически пример от епохата на Възраждането за подобно възприемане, определено от контекста (в широкия смисъл на думата) е стихотворението „Борът", публикувано в „Периодическо списание" (I, № 5-6, 1872). Години по-късно Вазов разказва на проф. Шишманов: „Друмев беше разбрал именно, че стихотворението ми „Борът" е символическо, а аз просто бях описал един стар бор великан в сопотския мъжки манастир, паднал една година по-рано от буря. Аз не бях вложил никакъв символ в „Борът", но тъй го разбраха по-после и в Цариград – като символ на България."[1] Любопитно е, че и след публикуването на това твърдение опитите за „символическо" тълкуване на стихотворението не пресекват.

Нещо подобно се случва и с една творба на Добри Чинтулов. Димитър Панайотов твърди, че сам поетът му е разказвал за срещата си с няколко сливенски търговци в Цариград. Те „си говорили, че стихотворението „Китка от Балкана" трябва да е написано с политическа цел. Чинтулов, без да им яви, че той е авторът на казаното стихотворение, разказал им какво значи това стихотворение и с каква цел е написано, ала те му отговорили: „Ти си още млад и не разбираш от тия работи."[2]

Същността на литературната творба може да се търси и се търси в различни посоки, които всъщност не се самоизключват. Едни поставят акцента върху функцията на изкуството да изразява (това, което се изразява, може да се разбира по различен начин, а неговият субект да се разглежда като индивидуален, колективен, а в някакъв смисъл – и идеален). Други говорят за хедонистична, трети – за игрова функция и т.н. Очевидно е, че по правило подобни функции се наслагват, като обикновено една от тях доми-

нира. Най-често доминантата на една творба се търси в нейния комуникативен аспект, и то в целенасоченото и еднозначно авторово внушение, което неусетно подрива и без това не особено категоричната граница между литература и публицистика. От друга страна, модерната теория, при това тръгвайки от различни изходни позиции, доста последователно се стреми да проблематизира подобно разбиране за същността на литературната творба.

Основателно е посочвано, че Българското възраждане като цяло се характеризира с относително по-висока степен на утилитарност, което ще рече, че изследвачите откриват в него доминиране на просветителски (в тесния и в по-широкия смисъл на думата) тенденции. Не рядко утилитаризмът се разбира малко стеснено, като сравненията се взимат от последвалите, а не от предходните епохи. Към утилитаризма трябва да се прибави и сходната му проповедно поучителна насоченост, откривана в голяма част от възрожденските творби. Друг е въпросът, че предметът, който се проповядва, не е постоянен. И ако подобно разбиране, въпреки многото уговорки, които то предполага, е валидно за възрожденската литература, то е не по-малко валидно за литературата в политическите периодични издания не само от времето на Възраждането. Нещо повече, през епохата на Възраждянето, която се характеризира със синкретизъм на литературния живот (колкото и оспорима да е метафоричната употреба на този термин в този контекст) в известен смисъл публикуването на една литературна творба във вестник не води след себе си всички последици, които се наблюдават през други епохи.

Разсъжденията, тръгващи от подобна изходна позиция, водят до изводи, които могат да се формулират най-лаконично по следния начин:

1. Литературната творба е сложен обект и свеждането му до някакъв тип „послание", до целенасочено еднозначно въздействие от автор към читател е неправомерно, както е неправомерно и свеждането му до някое негово конкретно възприемане, пък било то и привилегировано защото е възприемане на съвременници, на специално търсен адре-

сат, на висококвалифициран читател и т.н.[3]

2. Поради незавършеността на процесите на диференциране на словесността през Възраждането, а и поради други причини, въпреки осезателната тенденциозност на изданията, отслабването на литературността, поне в някои случаи, е смекчено.

И още една уговорка. Жанрът роман-фейлетон, роман-подлистник по принцип заема по-особено място във вестника. Той може да не следва пряко тенденциозността на изданието, а да работи за нея като привлича читатели, нещо, което важи в пренебрежимо малка степен за другите литературни жанрове, публикувани във вестниците. Възможно е дори дадено издание да съществува преди всичко заради подлистника. Такъв е, струва ми се, случаят с възрожденския вестник „Зорница", наричан от някои изследвачи „списание", който излиза в Браила през 1860 г. Основният материал в него безспорно е печатаният като подлистник роман на Йожени Сю „Скитникът евреин", преведен от редактора на изданието Хр. Ваклидов.

При една преводна творба, специално подбрана за някое периодично издание, което е потопено в парещите проблеми на своето време, може да се очаква някакво особено допълнително обвързване с политическата линия, поддържана от редакцията. Такова издание е списваният от Драган Цанков проуниятски настроен вестник „България", който не отделя място на традиционните за епохата книжовни рубрики. (В скоби казано този вестник и особено неговата линия е доста тенденциозно осъждана не само от съвременниците, но и от по-късните изследвачи, но не затова ми е думата сега.) Малко неочаквано „България" започва да публикува като подлистник един роман – „Дълговете на сърцето от Август Макет"[4], който след като излиза доста редовно няколко месеца, изведнъж прекъсва без видима причина и на неподходящо място. Преводът вероятно е дело на Иван Ваклидов, един от редовните сътрудници на вестника.

Романът на съвременният френски писател Огюст Маке[5], поне според хронологията си, е представителен за най-

новото във френската литература, като подобна актуалност едва ли има прецедент през Възраждането. Мотивът, който определя избора на романа, не е много ясен. Нормално е при един вестник като „България" да се предполага някаква политическа причина, която може да се търси и в ненапечатаната част на творбата, може да е свързана с героите – руснаци, а и с историческите събития, на чийто фон се разиграва сюжетът. Като третостепенен детайл например се споменават боевете при Силистра, вероятно от времето на Кримската война.

В отпечатаната на български част от романа сюжетът е съсредоточен около любовните преживявания на младия Арман дьо Биерж. На места е въведена тайнственост, някои съвпадения и събития имат логично обяснение, за което читателят се досеща, но то не е разкрито, явно остава за недостигналия до българската публика финал. „Баронката" Шондрей замисля изключително изгоден за Арман брак с богатата Луциана. Но младежът е увлечен от екзотичната руска княгиня Калиста Новоричин. Избухва война, руснаците заминават, Калиста тайно остава в Париж, където я посещава Арман, но скоро и тя е принудена да напусне Франция. Младежът тъгува, завладян от спомени той посещава къщата, в която е живяла Калиста, но открива там Луциана, която му разкрива предишните брачни планове и непресекналите си чувства. Постепенно отношенията между двамата се задълбочават, подготвя се годеж. Но най-неочаквано пристига писмо от Калиста, която моли Арман да замине за Полша с твърде деликатна мисия. Тайно от Луциана Арман заминава... Читателите са лишени не само от последвалите перипетии, но и от развръзката.

С униятските идеи на „България" спори практически целия тогавашен печат, използувани са всички известни средства за разгромяване на противника. В полемиката се включва и редактираното по това време от Т. Бурмов сп. „Български книжици", едно издание, което има отношение към българската литература, и което от умерени позиции ратува за самостоятелна българска православна църква. Там – в брой 5 за 1860 г. – т.е. едновременно с „Дълго-

вете..." е отпечатан простичкият „селски разказ" „Любовниците на воденичарката", преведен от Константин С. Загорский, вероятно от гръцки, ако въобще става дума за превод.

В този разказ дядо Иван – „Константинов баща... един от най-добрите земеделци в село Б", иска да ожени сина си за воденичарката Роза – хубава и жизнена двадесетгодишна вдовица. Тя е склонна да приеме, но младежът желае да учи живопис в Атина. Роза съветва бащата да се съгласи, според нея младежът скоро сам ще се върне. Константин е развълнуван от красотата на воденичарката, но не се отказва от намеренията си, които хубавицата привидно одобрява. Атина обаче не му донася щастие, младежът вече мисли за връщане, когато получава писмо, в което воденичарката му съобщава, че ще се омъжи за баща му. Константин веднага се връща, опитва се да разубеди мнимите младоженци и „понеже всичко е вече готово", предлага сам да поеме ролята на жениха...

В разказа се съдържа открито и съзнателно противопоставяне, дори пародиране на романтизма като светоглед и житейско поведение, пък и като естетика. Той е представен като мода, близка до по-общите за възрожденците понятия като „европаизъм" и „криворазбрана цивилизация", обсъждани и критикувани широко точно по това време. Романтизмът се приема и като вариант на градската изтънченост и поквара, противопоставени на селската жизненост и трезвомислие.

Смисълът на противопоставянето в „Любовниците..." се забелязва още по-отчетливо в представянето на любовта. Доколкото ги има, чувствата са изтласкани на по-заден план, героите не са изцяло обсебени от тях, не леят традиционните сълзи. Нищо в текста не ни кара да вярваме, че енергичната Роза е влюбена в Константин, за нея бракът е изгоден от материална гледна точка и представлява по-скоро изход от нежеланата вдовишка самота. Доколкото съществуват чувства у Константин, те не само не са подчертани, но и са нещо второстепенно, примесени са със засегнато честолюбие, а и със зреещата в него идея, че

Атина, живописта, декадентските черни дрехи и въобще романтичните изблици са се оказали младежки увлечения, които трябва да се изживеят, ако не и погрешен път, по който той користно е тласкан от мними приятели, които присъствуват в текста.

Както при всяка полемика и тук противопоставянето не е насочено директно към високите образци на романтизма, а към някаква тяхна карикатура, към епигоните, в случая – към балканските представи за Романтизма, към книжовната практика на домашната сантиментално-романтична книжнина. Отсъствието на явленията, на които творбата се противопоставя, е характерна черта на преводната ни литература от времето на интензивното „ускорено" развитие – подобни отсъствия не са изключения за българското културно развитие. Това е и една от причините за специфичното „размито" присъствие на сантименталнзма, а и на романтизма в българската книжнина – липсата на отрицаните или отхвърляните явления лишава тези течения от необходимите опорни точки, от които да се оттласне развитието им.

В случая се оказваме пред едно от малкото изключения. Докато предходната книжнина в общи линии не съдържа идеите, които „Любовниците на воденичарката" отхвърлят, то аналогията с „Дълговете на сърцето" се забелязва лесно. Изходната ситуация в двете творби – отхвърленото предложение за рационално обмислен брак, както и по-късното връщане към него, е подобна, сходни са и някои от детайлите. Коренно противоположни са средствата, с които се разгръща сюжетът, а и идейните внушения. В единият случай Париж и дори Франция се оказват тесни за поривите на героите, в другия – селото е достатъчно широко, а Атина – твърде далече. Противно на заглавието на френския роман разказът ни убеждава, че има и по-важни неща от чувствата, мечтите и желанията. Има основания да се предполага съзнателно търсена полемика между две творби, поместени в издания, които (макар и с различна интензивност) отстояват различни политически позиции.

Появили се по време на най-разгорещените спорове по

църковния въпрос в издания на две противостоящи групировки, „Дълговете на сърцето" и „Любовниците на воденичарката", на основата на сходни сюжетни мотиви пресъздават различна среда – френска и балканска, градска и селска, – и предлагат противоположни решения, определени от противоположни морални системи, които имат както битов, така и литературен, а и социален смисъл. В контекста на българския обществен живот от 1860 г. те фактически спорят по принципния въпрос дали българския народ трябва да се предпазва или да се приобщава към европейската цивилизация, дали тя му е „чужда" или „своя". Защото така или иначе преведената на български част от романа на О. Маке обективно представя на читателската публика непознати за нея бит и нрави, а също и морална система и естетика, които без да са представяни открито като образец, като модел, не са лишени от известна притегателна сила, срещу която, вероятно обмислено, се противопоставя разказът „Любовниците на воденичарката" и в трите възможни плана на тълкуване – битов, обществено-политически и естетически. Пародирайки и дори окарикатурявайки Романтизма и „европаизма", той воюва за съхраняване на традиционни ценности и добродетели, разбирани както в нравствен, така и в социален, а и в естетически план.

Любопитно е, че докато за времето на Паисий, а и покъсно, чак до комедиите на Войников, „криворазбраната цивилизация" се свързва с гръкоманията, то при „Любовниците на воденичарката" става обратното – в гръцката книжнина, дори в гръцкия бит и в гръцкия вариант на патриархална нравственост, се търси противоотрова срещу пагубния „европаизъм".

Какъв е политическият подтекст на разглежданата задочна полемика. В някакъв смисъл в. „България" поставя на един ред няколко неща – унията, независимостта, за която той говори доста открито, европейската култура и съвременност, романтичния бунт и т.н. Разказът от „Български книжици" не отрича съществуването на подобен ред, но го представя пародийно. Европа (към която принадлежи и Атина) е користна и злонамарена, жаждата за нещо ново,

желанието да се разчупи традиционния стереотип, романтизмът, романтичния бунт, пък и изкуството едновременно се оказват ако не користни машинации на чуждото, което иска да похити невинността ни (както е в една друга популярна образна система), то поне опасни младежки увлечения, с които здравият разум умело се оправя, не без известна хитрост, която стои някъде около размитата граница на почтенността. С подобни средства „здравият селски разум" ще се справи и с другите идеи и стремежи, които могат да се идентифицират с бляновете на героя от „Любовниците на воденичарката". Подобна е стратегията и на традиционализма и затварянето днес, въпреки че многото и сериозни различия не ни дават основание да изравним общо взето благовидно изглеждащите ни днес вчерашни консерватори и техните идейни правнуци.

Ако двете публикации се разглеждат в контекста на проблема за промените, които настават с една творба, когато тя попадне в печата, могат да се направят някои наблюдения. Тъй като те се основават на единичен случай не е правомерно подобни наблюдения да бъдат издигани в ранг на закономерности. И все пак те заслужават внимание.

И двете разглеждани творби не са събития в литературния живот и не са привличали вниманието на изследвачите. Струва ми се обаче, че не само по обема и връзките си с една оценявана като особено престижна съвременна европейска литература недовършеният подлистник на в. „България" заслужава внимание. Както бе дума той предлага образец, от който българската оригинална и преводна литература има нужда, не толкова защото се стреми да го възприеме, колкото защото се опитва да се оттласне от него. От своя страна тенденциозността на разказа от сп. „Български книжици" спомага за изграждането и осмислянето на пародията, от която културата се нуждае не само в средата на XIX в.

И двете творби са натоварени с допълнителна тенденциозност в български контекст. В единия случай („Дълговете на сърцето") тя е по-слаба, но затова пък едва ли има много допирни точки с авторовите инвенции или възприе-

мането на романа от френската публика, за която той е предназначен. От друга страна тенденциозността на „Любовниците на воденичарката" е по-пряка и по-директна, въпреки че „Български книжици" е несъмнено по-малко ангажираното с някаква политическа линия издание. Нещо повече, на неговите страници са публикувани други преводи на Иван Ваклидов, който скоро ще стане католически свещеник за да изчезне напълно от полезрението на изследвачите, а това едва ли е особено справедливо. Изглежда обаче по-силната, победилата политическа линия по правило прониква в повече и по-разнообразни издания, а и не е склонна да преосмисля своите пристрастия.

Реално полемиката между двете творби се определя от допълнително вложения в тях политически подтекст, който вероятно е и основната причина за публикуването им именно в този контекст и в този момент. Въпреки че я осмислят по различен начин двете творби разиграват и една по-универсална драма с литературен сюжет – детронирането на Романтизма. Така че тенденциозният подбор всъщност неволно спомага и за въвеждането на идеи, които се отнасят преди всчко към сферата на културата. При това някои от контекстово определените аспекти на смислите на двете творби имат твърде косвена връзка с „изконното" им значение. Докато отдалечаването на творбата от първоначалните смисли, тяхното стесняване и допълнителното й натоварване с някаква политическа тенденция е характерно въобще за съдбата на литературното произведение, попаднало в печата, то възникването на допълнителен неполитически смисъл е по-скоро явление, специфично за Възраждането, за по-ранните етапи от развитието на модерната култура.

БЕЛЕЖКИ

1. **Шишманов, Ив. Д.** Иван Вазов. Спомени и документи. С., 1976, с. 223.

2. Цит. по: **Чинтулов, Д.** Стани, стани, юнак балкански. С., 1986, с. 136.

3. Широко коментирани в теоретическата литература са есетата на У. К. Уимсат и М. Биърдсли за „интенционалната" и за „афективната заблуда". Вж. **Wimsatt, W. K.** The Verbal Icon: Studies in meaning of poetry. Lexington, 1954.

4. България, II, бр. 53-89, 23 март-3/12 ноем. 1860.

5. Огюст Маке (1813-1888) е известен повече като главен сътрудник на Ал. Дюма-баща, с когото по-късно влиза в шумен конфликт. Преподавател по история, Маке дружи с Ж. дьо Нервал и други романтици и споделя възгледите им. „Дълговете..." е публикуван за първи път през 1857 г. Романът е драматизиран през 1869 г.

ПЪРВИ ПЪТЕПИСИ В БЪЛГАРСКИЯ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ

Васил Балевски

Появата на „История славянобългарска" през 1762 г. е последвано от появата на „Неделник" на Софроний Врачански през 1806 г. Интервалът е близо 45 години, почти половин век. Петър Берон издава прочутия си буквар през 1824 г. Интервалът между тези две знаменателни събития е вече само 18 години. До откриването на Априловското училище в Габрово ще минат 9 години. И само след още 7 години, през 1842 г., ще се появи пробният брой на списание „Любословие", а през месец април 1844 г. излиза първият брой на списанието. Нашият духовен живот се насища с все повече и по-разнообразни прояви, за които определение е обикновено „ПЪРВИ". Първа автобиография, първи буквар, първо модерно училище, първо списание, първи вестник. Засилва се динамиката на промените, влиянието на европейската култура и икономика, променят се разбиранията на хората, техните преценки и поведение. И така поставено е вече началото на българския периодичен печат от Константин Фотинов, човек с разнообразни интереси, с патриотичен дух и с чувство за собствено достойнство и поведение, обусловени от едно солидно за времето си образование. Животът и социалното му положение му дават възможност за получаване на информация, на нов поглед върху земи и народи, върху политическия момент, за неща, които са все още далеко от представите на българина по това време.

В два поредни броя (число 1 / априлий 1844 и чис-

ло 2 / май 1844) той дава интересни бележки за три неща – за влака, който вече пътува между Ливерпул и Манчестер, както и много сбити описания на горепосочените два града. Ето откъси от описанията:

Железний път[1]

„Във Франция и Англия, каквото и в други някои европейски държави за скоропътешествие и преминаване правят железни пътища. Описуваме тув един, който е у Англия помыжду два градове: Ливерпол (Liverpool) и Манхестер (Manchester) в разстояние един от други според общ път до 35 часа (сахате). Този железен път направиха едва в четири години и похарчиха за него до 820,000 литри стирлины (няколко до 90,200,000 гроша).

.....

Тоа новоовный пут отвори се перво на 15-й Септемврия въ лето 1830. Путешествованието по него става весма скоро.

.....

Дето е пътьо совсем равен, йоще повече пародвижната махина бързо търчи!"

Следва подробно описание на парната машина, качествата ѝ и нейните възможности. Тези бележки обаче нямат никакво отношение към някакви пътеписни описания. Те просто ни информират за техническия прогрес на човечеството, респективно Европа.

Но в поредния брой № 2 или както авторът казва „число 2", ние намираме кратки информации за двата града, между които се движи влак. Тази информация има вече подруг характер, внася нещо по-ново като изобразителна форма:

„Ливерпол

Описание на два-та градове, межу които е железнио пънт, щото рекохме на 7-та страница.

Ливерпол е град английски голем и прекрасен при Ирландийското море с голем пристан (лиман).

.....

Най-прекрасните му созидания са: храмо на с. Павла и на с. Гергиа, на които покровете, прозорците, вратите,

притворите за разход, амвоно, сичките тия от излеано са железо; многолепнио дом на торгата (пазаратъ), на който пречуднио покров е подтвержден (подпрен) сос 120 столпове (дирецы) от излеано железо."

Прави анализ на икономическото състояние на града и завършва с преценка на морската мощ на Ливерпул:

„Имат некои до 70 пародвижни корабли (вапоре) и много множество бързокорабли".

По-нататък следва описание на другия град, свързан с влака.

Манхестер[3]

„Манхестер е голям град.

.....

По-значителните созидания са: новата советна палата; меновщицата (сарафница) с прекрасный полукружный потолок (гевгир); големата сала, която собира 1200 лица; ... големата болница."

Изрежда училищата, от описанието на които е видно, че образованието е поставено на солидна основа. Отново търси икономическата причина за развитието и процъфтяването на този английски град и забелязва:

„Този град има 300 пародвижни махини и повече от 20,000 ткалницы (станици) и от тия има 6000 пародвижни ткалници, които катадневно работат." Т.е. тука вече е настъпила техническата революция и за да направи картината по-ясна, той се връща и ни описва преимуществата на железния път, правейки едно силно и убедително сравнение.

„... ако да се преносеше със нашенски кола, катаден требуваха повече от 2000". (б.м. става дума за коли).

Той продължава и описва и Глазгоу, както и ни съобщава факта, че в 1810 година там е направен първият параход (пароплув). Привежда данни за използването на парната машина в града и ни информира, че тя е монтирана и в 68 парахода (пароплува).

Макар че целият текст е изложен в първо лице, ние знаем, че Фотинов не е пътувал до Англия и не е знаел английски език. В съответствие с тази информация би мог-

ло да се направи заключението, че той е използвал вероятно гръцки или френски източници, откъдето е почерпил материал за първите пътеписни скици, които е отпечатал във вестника си.

В число 3 от юний 1844 четем подробно описание на Москва.[4]

Москва

„Москва градъ е стара митрополия... той град е един от най-големите градове на Европа и почти всичко нов направен после по достопаметния на 1812 лето пожар (онгънъ), който пояде и изгори дветриточастни на градът."

Следва подробно описание на Кремъл, църквите, споменава за Цар-камбана – тежал около 12,000 пудове (150,000 оки). Не пропуска да упомене и училищата, академиите (медицинска и търговска). Идва ред на обобщението:

„Москва е обитание и живене на най-старите и най-богатите Росийски благородни домове и фамилии, която е седалище на една старейшинска част, на св. собор..."

„Търговските и занимания и упражнения разпространуват се навън дори до Америка, до Кіна, Персиа, Бухария, Виена, Липсиа, Амбург, Лондон, Парис, и пр. и пр."

В същия брой ни дава бележки и за Египет, които обаче не са така интересни. От тях най-доброто е може би картината на пясъчната буря, в която попада пътешественикът в пустинята.

Посочените по-горе описания имат характер на пътеписни, но авторството им не може да бъде идентифицирано. Те като че ли са откъси от пътеводители, без обаче да имат подробните описания, които намираме в самите пътеводители. Ясно е само, че те са една по-неясна и по-сложна конфигурация: превод и съставителство (може би, б.м.) от К. Фотинов.

Всъщност най-интересна е публикацията в число 4, юлий 1844[5] на откъс от един пътепис от френския пътешественик Танкоен (J. M. Tancoigne), вероятно Жан Мари Танкоен, от 1819 г. Фотиновият материал, по-точно превод е под заглавие:

„Славено-болгарски народ у Асиа (Анадолъ)."

Фотинов дава обяснение за този пътепис:

„У едно путешественно списание на 1819-то лето, което е правил един Френский путешественник именуем J. M. Tancoigne Танкоень, виждаме че се намерува едно село Българско, называемо Къз-Дервентъ, което е в разстояние от Никомыдиа... некои до 12 часа, който го описува следователно:"

Следва самият откъс от пътеписа, който е много интересен със съдържанието си за нас.

„Пристигнахме рано в Къз-Дервентъ...

Благоприятно се почудихме и удивихме, че намерихме в това село жены да ходатъ сосъ открыто лице, и человецы на които нравията и обичаите вообще бяха совсем несложни и несогласни сос Асійските (Анадолските). Гледахме облеклата и обичаите им таквыя, каквыто сме видели при Дунавските места и слушахме да говоратъ Славенскій языкъ в една весь (страна) совсем самовидна и особна.

Някои уведомленія и понятія на този часъ ни увериха и известиха за това пречудно в това място намеруване. Жителите казаха ни, че родом са Българе, и че те са се заселили тамо, почти от едно столетствие, със едно преселение и прехождане на бащыте им (отец ихъ), които прейдоха из Европа во Асіа да намератъ благополучіе, покой и тишина, защото не бяха мирни и спокойни тогава въ отечеството си. Трудолюбието нихно и трудолюбието на потомцьсте им бърже направи да совокупать жителство, което предпоставлява и обявлява сичките жители благополучни и благодарны. Една благополучна и благощатна свобода царствува в сичките им къщи, в които намерихме пресвободно страннопріемство и гостепріимство."

Информацията, която получаваме е много интересна, защото внася един нов елемент относно преселванията на българи в Азия. Така, както ни съобщава френският пътешественик, е очевидно, че това преселение е извършено доброволно, за да се избегнат страшните еничарски години през 18 век. В Азия е царило изглежда по-голямо спокойствие.

След българския текст следва френският, за да може всеки, знаещ френски език да направи съпоставката и да се увери в достоверността на превода.

Последните три изречения на превода на тези пътеписни бележки говорят за явната симпатия на пътешественика към българите. „Жителите на това село са Христіане на восточната церква. Приимаха ны с голяма ревность, любовь и почесть. Жените имъ са приличны, красны, крепки и здравы, съ които се разговарахме така свободно и свойно, каквото и съ мъжете имъ."

В превода на Фотинов е допусната една малка неточност. Френският пътешественик говори за „гръцка църква", което преводачът е направил обяснимо – „восточната церква"[5]. Гръцки не са всички източни църкви – имам пред вид Антиохийската, Йерусалимската, Александрийската, Грузинската и т.н. Французинът е посочил точно – гръцката. И това ни информира, че този район е бил под юрисдикцията на Константинополския патриарх. Освен това разбираме още, че тази група пътешественици е знаела български език, или някой от тях е знаел български език, защото много добре се е разбирал, както в Дунавските места, така и в Азия.

На този пътепис следва да обърнем обаче повече внимание от друга гледна точка. Това е ПЪРВИЯТ ОРИГИНАЛЕН ПЪТЕПИС, МАКАР И В ПРЕВОД, ПУБЛИКУВАН В ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО СПИСАНИЕ. Следователно и в българския периодичен печат. Годината, когато е извършено това пътешествие е 1819, т.е. това дава и своего рода пълна конкретност на описаните факти.

В същия брой на списанието[6] Фотинов прави описание на пътешествието на султан Абдул Меджид от Истанбул през Босфора и Дарданелите до Митилин и Галиполи. Не бих се осмелил да го причисля към пътеписните творби, въпреки че има интересни картини на крайбрежието, на моменти от посрещането и изпращането на султана, картини от церемониите, политическия живот и т.н. Мисля, че е едно великолепно съчетание от светска хроника, дължима верноподаност към падишаха, облечени в пътеписна форма.

В следващия брой на списанието[7] следва подобна творба: „Описание на пътешествието на император Николай Павлович в Прусия, а след това с кораб в Англия", където има срещи с кралица Виктория, мъжа ѝ принц Алберт Сакс Кобург Готски, с пруския крал и т.н. Но тук, с малки изключения, елементът на светската хроника преобладава.

В писанията за султанската обиколка е напълно възможно да е присъствувал на моменти и самият автор, а после да е допълнил бележките си от други публикации. Докато за посещението на имп. Николай Павлович, вероятно е черпил информация от руски и френски източници, както и от турски такива.

Очевидно този вид творби на К. Фотинов, въпреки че под тях няма неговият подпис, не притежават качеството на класическия пътепис. В тях и стилът, и формата са такива, каквито намираме в неговото „Общее землеописание" от 1843 г. Но не бива да забравяме, че все пак това е някакъв опит, макар и не твърде сполучлив като белетристична творба, но имащ своето значение за момента и полезен с дадената информация.

Точно две години след „Любословие", априлий 1844, през април 20 число, 1846 г., се появява и първият български вестник „Български орел" на д-р Ив. Богоров. И още в първия брой[8] намираме едно великолепно описание на село Котел. Както отбелязва М. Арнаудов[9], втората задача на вестника е „да помества описания на чужди земи и народи, главно на славянските, и на събития от българското минало..."

Поради краткото списване на вестника (само 3 броя), задачата е останала неизпълнена. В замяна на това, обаче, авторът е създал „описвания", както той се изразява, на Котел, Самоков и Рилския манастир, първото от които е най-добро.

„Описваніе на село Котел[10]

.....

То сега има 1120 къщи, повечето двваката и направени само от дъски без да има някъде калчища, една черкова, преправена в 1833 г. и храмът ѝ е на Петровден, три

школа: едното за момичета, второто за момчета и третьото „голямото школо" (Котленската академия), в която са учат децата Турски и Гръцки, (а Български ?), 15 хана, два метоха, в които не седи никой, а само кога дойди Владиката или друг некой големец, до 6000 души хора мъж и жена, от които до 5-те х. са чисти Славенски Българе, а останалите ... Цыгане."

Много интересно като факт е определението „чисти славенски българе", и като характеристика, и като уточнение, и като термин.

По-нататък Богоров дава професиите и занаятите, с които се занимават и българите и циганите, от което разбираме, че „... всичките жени работат ямурлуци, сир. бала, дебело сукно, което е главният поминък на Котленци..."

„Въ това село хората ни сеят, ни садят, защо нема и де, нито пак расте друго нещо освен коприва, а всичката хран, овошки и зеленчюк, пренасят Сливенските поемници, които дохождат всека неделя два пъти".

Следва описание на Стара река, любимо място на котленци. Ние научаваме подробно и за сватбените обичаи. Но авторът много държи да съобщи, кои са най-личните хора, произлезли от това село. „В това село са се родили неколко прочюти хора: Негова Светлост г. Стефан Вугоридий, Самоский княз и сегашний Мустешар при Светлата порта; г. Петър Берон, сегашний врач в Крайова; Врачанский епископ Софроний; Архимандрит Неофит и Анастас Стоянович". Архимандрит Неофит вероятно е Неофит Бозвели, починал само 2 години след тази публикация. Анастас Стоянович е Кипиловски. Но липсват две имена на големи исторически фигури, родени в Котел. Допустимо е Раковски, по това време само 25 годишен, да не е известен с каквото и да е на карловчанина Богоров. Но Георги Мамарчев, вуйчото на Раковски, участник в прочутото Търновско въстание през 1835 г. (Велчовата завера), починал през 1846 г. е популярна личност? Очевидно името му не е споменато по чисто благоразумни съображения – да не се предизвикват турските власти. Все пак вестникът ще се разпространява в България?!

Не е пропуснато описание и на околностите на Котел, като особено място е отделено и на пещерата НИРЕЦ, известна с изцерителната сила на водата си на Гергьовден. Има и кратки бележки за развалини на крепости (кале), както и за Вратник (Демиркапия). Особена стойност има и публикуваната народна песен за горепосочената пещера и за обичаите, свързани с нея.

Обобщено, това е едно отлично описание, в което намираме икономически и фолклорни характеристики, географски описания и демографски бележки. Като сравним текстовете на описанията на Котел, направени от Неофит Хилендарски, К. Фотинов, д-р Иван Богоров и К. Иречек, ще видим, че най-доброто е това на Богоров. Най се приближава по качества до неговото това на Иречек.

Това „произведение на Богоров очевидно е ПЪРВИЯТ БЪЛГАРСКИ ПЪТЕПИС, отпечатан в нашия печат (първия български вестник).

В следващия брой на вестника[11] има „описвания" на Самоков, които ни навеждат на интересни мисли. Градът има 9000 жители, от които само 1/3 са турци, няколко стотици евреи и останалите българи. Но има само 3 църкви, а 12 джамии. Към това следва да прибавим 3 частни училища и 1 общо, направено още „в 1800 лето".

Независимо от това, изглежда, че нивото на образователното дело в града не е било особено високо, след като Фотинов, роден там през 1790 г., е изпратен да учи в Пловдив от енергичната си баба Фота.

И още един момент, който би заинтересувал социолозите. В Самоков е имало само една обща баня, защото повечето къщи си имали. Т.е. нивото на хигиената би следвало да е добро.

В бележките върху Рилския манастир има съвсем незначителна информация и те са просто едно допълнение към тези за Самоков.

За съжаление вестникът просъществува кратко време и не успява да постигне поставените цели. Но самият факт, че вътре е публикуван и първият български пътепис (описвание) по думите на Богоров, издига още повече негово-

то значение.

Появата на пътеписа като форма в първите периодични издания на български език е предизвикана вероятно както от засилената динамика на духовния ни и стопански живот, така и от нуждата за опознаване на света, към която трябва да прибавим и вродената любознателност на българина, възстановила макар и по-късно своята жизненост.

БЕЛЕЖКИ

1. Любословие, апр. 1844, число 1, с. 7.
2. Пак там, май 1844, число 2, 18-19.
3. Пак там, май 1844, число 2, с. 19.
4. Пак там, юни 1844, число 3, с. 38.
5. Пак там, юли 1844, число 4, 55-56.
6. Пак там, юли 1844, число 4, 61-64.
7. Пак там, авг. 1844, число 5, 76-79.
8. Българский орель, бр. 1, 20 апр. 1846, с. 2.
9. Арнаудов, М. Творци на българското възраждане. Т. I. С., 1969, с. 445.
10. Българский орель, бр. 1, 20 апр. 1846, с. 2.
11. Пак там, бр. 2, 20 септ. 1846.

ФЕЙЛЕТОННИТЕ ОПИТИ НА СТЕФАН САВОВ БОБЧЕВ В КОНТЕКСТА НА ВЪЗРОЖДЕНСКАТА ТРАДИЦИЯ

Юлия Николова

Стефан Савов Бобчев е от имената, на които българската журналистика все още е длъжник. Той е от личностите, които приемат перото на публициста като необходима потреба за човешко съществуване и познание на света. На четиринадесетгодишна възраст като ученик в Елена се заема да редактира ръкописния вестник „Утро". В предосвободенската епоха е неуморим сътрудник на в. „Век", в. „Напредък", в. „Право", в. „Македония", в. „Българин", сп. „Московские ведомости", „Одесский вестник" и т.н. Участвува в редколегията на сп. „Читалище", в. „Марица", сп. „Наука" и др. В Цариград издава сп. „Ден" (1875 г.), в Букурещ – в. „Стара планина" (1876-1877 г.), а след Освобождението – сп. „Българска сбирка" (1894-1915 г.) и сп. „Юридически преглед" (1893-1940 г.). На него принадлежи първото изследване върху българската публицистика, издадено в чест на 50-годишнината от Фотиновото „Любословие". В „Преглед на български печат. 1844-1894.", като ползва описите на Ю. Иванов и Ал. Балан, Стефан Бобчев се стреми да очертае многообразието и закономерностите в развитието на периодичния печат. Историята на българската журналистика той дели на няколко периода: а. Първо време на българската журналистика; б. Българският печат до решаването на черковния въпрос; в. Българският печат в Турско от решаването на черковния въпрос до

Освобождението; г. Българският печат извън Турско; д. Печатът от Освобождението до Съединението; е. След Съединението. Във встъпителните бележки към „Прегледа" се проследява историята на световната публицистика и се изтъква изключителното значение на периодичните издания. Стефан Бобчев пише: „Печатът днес е една велика сила... Сега вестникът е силно културно, обобщително и съединително средство за всички народи... Печатът ръководи общественото мислене, налага мнението си на господари и големци, разклаща, възбужда и укротява духовете. В ново време периодический печат, особено вестникът, поглъща всичко: политически събития, обществени въпроси, всевъзможни случки, съдебни, търговски и икономически работи, книжнина и художество. Вестникът казва своята първа и последня дума във всичко. Той е станал всемирно оръдие на човечеството: разпространява идеите и знанието, възпроизвежда стремленията и желанията, поддържа културата и я усъвършенствува, води борба и винаги успява. Забележително е, че колкото повече се притиска печатът, толкоз повече той добива сила и крила, толкоз повече идеите, на които става проводник, се разширяват и пускат корени. Почти всички правителства малко или много са се борили с печата: конфискации, глоби, запирания, даждия, всевъзможни спънки и пречки им са правени. Но всичко напразно! Печатът е станал непрестъпна крепост, на която решителните и доблестните борци растат не с дене, а с часове. Той е бил и остава най-сигурното, най-мощното средство за борба против невежеството, предразсъдъците, притесненията."

„Прегледът" на Стефан Бобчев се отличава не само с добрата научна информация, но и с откритата темпераментна позиция на автора-публицист. В него се отправя и конкретна препоръка към българската журналистика: „Длъжни сме да видим как да подготвим вътрешната страна на нашите вестници и списания, как да отвъдим професионални журналисти, как да въздигнем не само по брой, но и по качество наший периодически печат." Съветът, свързан и с чувството за дълг, съдържа и една значима тенденция – за

утвърждаване на национална традиция. Нея Бобчев се опитва да защити чрез цялата си публицистична дейност. Работил в двата основни центрове на българската доосвобожденска публицистика – Цариград и Букурещ, той се стреми да наложи диалога между тях, да обедини сходните им обществени и литературно-творчески усилия. Изреченото от Д. Войников в Браила, от Л. Каравелов в Букурещ, от Кр. Пишурка в Лом, от П. Р. Славейков в Цариград, от Ив. Богоров в разходките му „по българските места" живо се възприема от Ст. Бобчев и намира място в неговите публикации. В контекста на посоченото интерес представляват неговите фейлетонни опити като стремеж да обедини и утвърди казаното от съвременниците му и като опит да се впише в историята на формирането на фейлетонния жанр.

* * *

Фейлетонните опити на Ст. Бобчев са свързани с престоя му в Цариград. През 1868 г. той постъпва в Медицинското училище и остава в столицата на Империята до 1876 г. Чрез участието си в периодиката се включва в решаването на наболели въпроси – за народното просвещение, за читалищата, за необходимостта от развитието на икономиката, за усвояването на прогреса, за Европа и криворазбраната цивилизация и т.н. Пише статии и отзиви, споделя впечатления от пътуванията си, разказва за други пътешествия по света, превежда научнопопулярни статии и здравни съвети, побългарява сантиментални повести и разкази, биографични изследвания, съчинява стихотворения и басни. Сътрудничи на няколко вестника едновременно. Тук в Цариград създава трите цикъла „Кога ще станем ний хора", отпечатан на страниците на в. „Век" през август 1874 г., „Кавалът от Батя", публикуван във в. „Век" (1874 г.), сп. „Ден" (1875 г.), в. „Напредък" (1875, 1876 г.) и „Разговорките на Звездана" („Напредък", окт. 1874 г.), с които се насочва към фейлетона. За съжаление те не са отбелязани в антологиите на възрожденските фейлетони и не са разглеждани като такива. За тях за пръв път се споменава през 1896 г. в „Юбилеен спомен за 25-годишната книжов-

но-обществена деятелност на С. С. Бобчев". Авторът на статията Ил. Савов назовава фейлетони само цикъла „Кавалът от Батя". Критичен е към „Разговорките на Звездана", които заедно с „Кога ще станем ний хора" характеризира като фейлетонни статии. Втората оценка на циклите е от М. Стоянов. В своя аналитичен репертоар „Българска възрожденска книжнина" – том първи, той ги отбелязва като фейлетони.

Разглеждани от съвременни позиции фейлетонните творби на С. Бобчев имат много недостатъци. Без да се спираме на техния подробен анализ, който е обект на друго изследване, ще посочим, че те носят много от белезите на тоя жанр – актуалност, злободневност, активно авторово присъствие, сатирична насоченост, богатство на проблематиката. Не са лишени от жив разговорен езиков изказ, от амбиция за изграждане на алегорични образи, от опит за типизиране. На автора липсва умение за сюжетоизграждане, а някои от творбите са синтез от отделни епизоди. Например „Кавалът от Батя" в бр. 39 на в. „Век" е представен с подзаглавията „Вест от Батя", „Книжарски ум", „Цивилизацията в девическите училища", „Духовнишка проповед", но така изградената композиция съвпада с авторовия замисъл и не е плод на неумение. В общото си звучене Бобчевите фейлетони стоят между статията и същинския фейлетон. Но те се отличават с нещо твърде съществено – със залога за изграждане на национална традиция.

* * *

Епохата на Българското възраждане е времето, когато се ражда и утвърждава фейлетонът у нас. Литературните историци и теоретици са единодушни, че това става в сравнително късен период – края на 50-те години на XIX век. Останалите три или в най-добрия случай четири десетилетия на все още живи възрожденски тенденции трудно могат да дадат стабилни доказателства за жанровата еволюция. П. Р. Славейков тръгва от фолклора, но няма преки наследници в това отношение, за Д. Войников се посочва, че пише фейлетони, но не се изясняват обикновено влиянията върху него, Л. Каравелов и Хр. Ботев – единствените учи-

тел и ученик, се оценяват като равнопоставени. Трябва ли тогава да се търсят симптомите на някаква традиция и на какво равнище?

Генетическите корени на българския фейлетон са твърде разнообразни. Многопластовостта на възрожденската култура, различната степен на познания на неговите създатели и техните предпочитания стават причина той да се оформи както под чуждо влияние, така и като мутация на някои от съществуващите и познатите по това време жанрови форми. Народното поетическо творчество е първият значим източник. Връзката с фолклора най-често се осъществява на езиково и стилистично ниво. При П. Р. Славейков това е и основното. Както посочва Цв. Унджиева, „повторенията, инверсията, народностният лексикален състав" изпълват диалога, дори интонацията на неговите творби. Фолклорният тип поетика се използува и в образната система, в характеристиката и изграждането на образи-типове. Открива се в опитите за реконструиране и пригаждане на фолклорни видове или вплитането им в структурата на фейлетона. Анекдотът, баснята, фолклорните диалози често изпълняват ролята на малката (асоциативната) тема. Баснята би могла да претендира и за структурно влияние върху фейлетона. Народнопоетическите конструкции се забелязват и в присъствието на разказвача, в сказовостта на файлетона, в изграждането на диалогичността.

Но диалогичността е присъща не само на фолклора, а и на средновековната литература, не като тип разговорност, а като реторична аргументираност. В това отношение тя се явява продължител на античната традиция, която се наследява от средновековната теория на словесността и се изучава в духовните училища. През епохата на Възраждането в българските светски училища реториката е учебна дисциплина. А за реторичната диалогичност са характерни инверсията, алегорията, асоциативността, присъствието на голяма и малка тема, активна авторова намеса – белези, които притежава и файлетонът. Твърде вероятно е върху изграждането на фейлетонния жанр влияние да оказват и познанията от античната и старобългарската литература. Дока-

зателство може да се търси в плачовете на Неофит Бозвели, в неговите диалози, стоящи близо до средновековния тип диалогичност и всъщност – до съвещателното (политическото) антично красноречие. Неговите диалози се отличават с политическа актуалност и с остра сатирична насоченост. Продължител на Бозвеловия тип реторичност е Г. С. Раковски. И у двамата могат да се търсят фейлетонни симптоми, без да се достигне до същинското оформяне на жанра. Хр. Борев наследява някои от творческите похвати на двамата възрожденци.

Античната и средновековната литература напомнят за себе си и с някои от жанровите структури. Така например „сънят-алегория" и „виденията" са конструктивно идентични на фейлетона с възможността за рязка смяна на зрителния ъгъл и прехода от едно пространство и време в друго, с богатството на странни, фантастични и гротескови образи. Много от фейлетоните на П. Р. Славейков., Л. Каравелов, Хр.Ботев, а и на следосвобожденските творци са построени във формата на сън. „Послание от небето" на Хр. Ботев умело съчетава виденията със съня-алегория. В поредицата фейлетони на Д. Войников „Бакаджик (Зрелище) у Стара планина" лексемата „зрелище" е не само калкирано название на старопланинския връх, но и своеобразен вариант на видение.

Чуждите европейски образци влияят най-силно върху формирането на фейлетона. И Д. Войников, и Л. Каравелов, и Хр. Ботев, и Т. Пеев ги познават добре. Когато Т. Пеев в „Браилски искрици" употребява за пръв път във възрожденската литература понятието „фейлетон", той го осмисля в по-рано разпространеното и по-широко използваното функционално значение на „подлистник". „Моля ви се – отбелязва авторът – да ми пишете един подлистник, един фейлетон, в който с един лек и развлекателен начин да пишете за дневните работи." Но авторът обръща внимание и на структурообразуващите тенденции на тоя тип творби – сатиричната заостреност, актуалността, занимателността, необходимостта четивото да бъде „солта" на вестника. Когато Хр. Ботев назовава своя вестник „Будилник"

по името на известен руски сатиричен вестник, това той прави не толкова от подражание, а като провокация към създадената рецептивна нагласа у интелегентния българин, имащ информация за предхождащото издание и за фейлетонния жанр. То е и предизвикателство на българския творец към вече постигнатото, амбиция да мери територия с чуждите майстори на сатирата.

Създателите на възрожденския фейлетон тръгват от различни посоки и черпят от различни извори. Те не се влияят толкова един от друг, колкото от източника, оказал се решаващ при формирането им. Затова хронологическото подреждане на авторите на фейлетона – П. Р. Славейков, Д. Войников, Л. Каравелов и Хр. Ботев може да изясни художественото му усъвършенстване, но не и да разкрие раждането и развитието на традицията. Колкото и странно да е, последната се изяснява и утвърждава чрез ония, които се опитват да ползуват постигнатото и да надграждат върху него. В тоя смисъл интерес представляват търсенията на К. Тулешков, Т. Пеев и Ст. Бобчев.

За Ст. Бобчев творчеството на българските журналисти се явява образецът, от който той възприема маниера на виждане, на писане и на изграждане на публицистичния текст. Пътя си на фейлетонист започва с цикъла „Кога ще станем ний хора" и чрез заглавието събужда аналогии с Каравеловата и Ботевата поредица „Знаеш ли ти кои сме". И К. Тулешков във в. „Български глас" (1876-77 г.) пише две статии под заглавие „Кои сме ние". Въпросителната форма, предизвикваща отговор и предразполагаща към диалог, употребата на личното местоимение в първо лице множествено число, обвързваща творец и реципиент, се възприемат едва ли не като външни структурни белези на фейлетонното съчинение, изискващо според жанровата си зададеност разговорността и активното авторово присъствие. Така възрожденецът находчиво открива формата, чрез която по-лесно може да изгради съдържателните компоненти. Българските създатели на фейлетона се стремят да оформят материалите си в цикли. Л. Каравелов, освен разработваната съвместно с Хр. Ботев поредица „Знаеш ли ти кои

сме", се опитва да наложи и фейлетонните рубрики „Ние сме си ние" и „Действията на букурещките благодетели". Д. Войников създава „Бакаджик (Зрелище) у Стара планина". Ст. Бобчев се стреми всичките му творби да бъдат ориентирани към такова подреждане, затова ги отпечатва в три самостоятелни цикъла. Публикуването на поредици с общо заглавие са сигурен способ за съсредоточаване на читателското внимание. Познатото название създава у възприемателя представата за определен текст със специфична смислова и художественостилистична обагреност. По тоя начин се стига по-лесно до осмислянето му, до умението да се разчита алегоричното, иносказателното, да се разбира и възприема своеобразието на фейлетона. От друга страна, общото заглавие е заявка и за конкретно авторово присъствие. То често се допълва и от псевдонима на пишещия. Последният се използува от Д. Войников. Неговите фейлетони са подписани от „Див Дядо". Ст. Бобчев налага тоя маниер като задължителен. „Кога ще станем ний хора" завършват с „Батю" или „Ваш Батю". В следващите поредици името е означено още в заглавието – „Кавалът (от Батя)" и „Разговорките от Звездана". Псевдонимът на фейлетониста е обвързан и с определена смислова характеристика. Правото да бъде по-знаещ, да назидава и поучава Ст. Бобчев защищава с псевдонима си „Батю". „Звездан" е синоним на всевиждащия и всезнаещия и с далечна аналогия на разказвача от творбите на Д. Войников, който наблюдава събитията от високо и знае какво става по всички кътчета на Българското.

Общото заглавие на поредиците се поддържа и чрез съзнателното продължение на разговора от предния брой. Двадесет и третият материал от „Знаеш ли ти кои сме" започва с думите: „Ние много пъти сме говорили...", а четиридесет и вторият – „Да поговорим пак за нашите писатели, за нашите вестникари и за нашите народни предводители, защото „рибата захваща да смърди от главата"; в преминалия брой ние говорихме вече..." и т.н. Същият маниер възприема и Ст. Бобчев. „Ний казахми един път чи всичко у нас е несъобразност", „Доволно се помъчихми ний

да приказвами на нашите байновци и приятели...", „Отколе, драгички мои читатели и читателки, не сте виждали името на Батя по вестниците" – всички тези реплики поддържат интереса към вече казаното и към новонаписаното. Възрожденските фейлетони обикновено не изчерпват докрай започнатата тема. В нови интерпретации тя продължава и в следващия брой. Това предразполага към многотемие и към многообразие в тълкуванията. Посочената особеност се превръща в характерна черта на българския фейлетон.

Отличително за Бобчевите фейлетони е непрекъснатият диалог с майсторите на тоя жанр, който се осъществява на междутекстово равнище. Когато започва поредицата „Кавалът (от Батя)" авторът отбелязва: „Нам дойде на ум, че за да дадеш на нашия брат българин да разбере, ти трябва да му посвириш с меден кавал, трябва да го поразвеселиш, та тъй дано го убедиш. Ето защо ний допипахми кавала. Допипахми го ний и като сми от тези кавалосвирачи, които за пара засвирват за две не млъкват, ний сми решили юнашки да свирим. Щете ма слуша, байновци и приятели, щете не. Аз ще си свиря, доде ми се свири..." От думите на Ст. Бобчев прозира осъзната необходимост от такива публицистични жанрове, които да поднасят информацията си по един развлекателен и развеселителен начин, т.е. чрез средствата на сатирата и хумора. По-интересното е, че уводният текст напомня много писаното седем години порано „Разветие" на П. Р. Славейков като уводна бележка към вестник „Гайда": „Долуподписаний развестявам на сичките мъжки и женски българи, че моя милост след толкова беди и теглила, що прекарах, изкара ма честта ми гайдар да стана... Бързам да развестя и да скалесам любопителите на гайдарската музика да заповядат на концертите ми, които ще давам непрестанно два пъти в месеца..." П. Р. Славейков посочва, че на неговите концерти ще се слушат „всякакви стрестнати маршове и тюрлю-тюрлю хора и игри, български ръченици" и т.н., а Бобчев обещава: „свирните на моя кавал биват ту жални, ту важни, ту смешни и гавридни". Видима е и връзката между кавала и гайдата.

Така Ст. Бобчев демонстрира и приемането на щафетата от П. Р. Славейков.

Тематичният кръг на Бобчевите фейлетони е същият, който доминира при Хр. Ботев и Л. Каравелов, при П. Р. Славейков и Д. Войников. И той не само реагира активно на наболелите въпроси, но отдава и дължимото на ония свои предходници, които вече са ги поставяли на дневен ред. В първия от фейлетоните в поредицата „Кога ще станем ний хора" е отбелязано: „Напредва нашия народ, викат вестниците, казваше ни един белобрад дядо, който бе изучил световните работи в училището на дълготърпението и на многостраданието. Напредва нашият народ, да, то е истина, но той не напредва в правия път. Не е напредък, синко, дето гледате нашите млади опнати, та наперчени като френчета и немчета. Не е напредък дето нашите момички оставиха старовремското си облекло и навлякоха на гърба си таквиз покривки и повивки, каквито нашите майки и бащи не са нито сънували. Не е това напредък. На френците ний зехме кората, външната страна, но вътрешната, но средата ний не побутнахми. Ний ся научихме да ся обличами и да ся носим като тях, да труфим своите жени и сестри като европейки, да редим своите къщя по европейски. Но ний не научихме главното нещо. Ний не се научихме да работим като тях, да печелим като тях и да умеем като тях. Да казват щото щат вестниците, продължаваше този хитър старец. Аз не разбирам нашия напредък. Аз не знам кога можем да станем ний хора". Дали Ст. Бобчев е имал предвид острите статии на дядо Петко Славейков за малаковите и криворазбраната цивилизация или позициите на Див Дядо, т.е. Д. Войников, е трудно да се уточни, но изказаните мисли буквално повтарят предговора на Войниковата комедия: „Подобен на маловръстно дете, нововъзрождающи са народ има слабостта да са досягва повече на ония неща, които бият повече на очи. Тъй вънкашната лъскавина на работите прави най-силни впечатления... Модата е зета вместо цивилизацията... Видиш ли по модата дрехи, по модата къща, покъщнина – там ти е вкарана цялата цивилизация. Ако при тия чуеш, че са говори френцки или

немцки, там ти е цветът на цивилизацията... Тъй имали европейците и тъй живеят, заради това и ний, за да бъдем като тях хора цивилизовани, тъй трябва да имаме и тъй да живеймe. Ама европейците знаяли да правят фабрики и да вадят сякакви хубави, лъскави, красиви работи – нека ги вадят, а ний ще ги купуваме скъпо-скъпо и с тях ще се красим. Сетне тий знаяли да правят вапори и железни пътища – нека ги правят, а ний ще им плащаме и ще са носим".

Сходни черти между творбите на Ст. Бобчев и тия на останалите възрожденски фейлетонисти могат да се забележат в остротата на езика, в стремежа към обобщеност и афористично изразяване на основната идея. Внимателният анализ може да открие и други близости. Еднакъв е и обектът на изобличение, особено в областта на книгоиздаването и словотворчеството. От своите съвременници и от литературната критика Ст. Бобчев може да бъде обвиняван в недостатъчна самостоятелност, в заимстване и подражание. Но точно тези особености, които го лишават от собствена творческа физиономия, се оказват решаващи в изграждането на традицията. Неговото творчество е своеобразен абсорбатор на всичко, което се създава на национална почва и което приема български облик. Затова историята на българската журналистика и историята на формирането на възрожденския фейлетон са немислими без делото на дейци като Ст. Бобчев.

МАРКИРОВКИ ПО ЛИТЕРАТУРНИЯ ЖИВОТ ВЪВ ВЕСТНИК „МАРИЦА" (1878-1885)

Мария Гарева

В началото едно пояснение. Литературознанието подминава понятието литературен живот като незаслужаващо вниманието на изследвача. Споменава се само тук-таме мимоходом, без да е ясна границата на неговия обхват. Интересът е насочен преди всичко към литературния процес, който, струва ми се, е значително по-ограничен в своята проблематика. Той акцентира върху движението на жанровете, тяхната специфика и типизация в различните периоди от развитието на литературата, взаимодействието между стилове и течения, докато литературният живот включва и една дълга поредица от фактори като творческата индивидуалност и съдба на писателя, географските влияния върху оформянето му, обкръжаващата го среда и изобщо всичко онова, което създава неповторимата в социокултурен аспект атмосфера. Тя именно благоприятства или спъва раждането, изявата и възприятието на художественото явление. Разгледан в такъв план, литературният живот е по-богат и по-многообхватен от литературния процес. Нещо повече: той го съдържа в себе си. Ето защо ще се опитам да МАРКИРАМ развоя му в рамките на седемте години на Източна Румелия единствено на страниците на в. „Марица". Значение има всеки литературен факт, независимо от неговото художествено и естетическо ниво, без да надценявам или идеализирам ролята му, но и без да го пренебрегвам неоснователно. Разбира се, няма изследовател, който да не е завладян от иманярска треска и да не е щастлив,

ако попадне на неочаквана находка. Такава днес рядко може да се срещне след като се върви по пътища, изминати (макар и с други намерения) от учени като проф. Милена Цанева, ст.н.с. Илия Тодоров, проф. Филип Панайотов и др. Не естетският максимализъм е направлявал търсенията им. Обществена роля виждам във всички публикации в областта на белетристиката, поезията, критиката и библиографията, фолклора, превода, информационните бележки за литературни прояви. Не съм подминавала даже писания с открито тривиален характер (всъщност най-многобройните), които с лека ръка биха могли да бъдат изпратени към „подробностите на пейзажа", както ги наричат някои. Понякога именно те обясняват онази специфика в литературния живот, която почитателите на елитарното изкуство надменно елиминират. Често представляват необходим фрагмент, даващ вид на оригиналност и завършеност на епохата. Тъкмо заради това всяка публикация от вестника е необходима и макар и да не е отбелязана тук специално, е имала значение за съжденията, констатациите, заключенията.

В „Марица" оригинална белетристика в нейния същински вид няма. Самите автори и редактори не си правят илюзии в тази насока. Красноречив е и фактът, че твърде рядко се срещат публикации с жанрово определение. Няколко са назовани фейлетони, една-две – новели, една приказка... С тях се изчерпват претенциите за принадлежност към даден жанр. Повечето са дори и без заглавия, поместени в т.нар. долен етаж на вестника под общото наименование „Подлистник". Всички те съдържат фейлетонни елементи, без да се покриват с изискванията на жанра. Тяхната главна заслуга е изнасянето на злободневни данни от битовия и обществения живот. Във фокуса на вниманието най-често са социалните неуредици[1], политическата, стопанската и пр. онеправданост на областта[2], „сиромашкия" книжовен живот[3], скудоумието, пренията и дебатите в Областното събрание[4]. Ярки, остроумни, наситени с истински хумор или сатира фейлетони не се срещат. Иронията, този най-фин инструмент на интелекта и най-характерен белег

на фейлетона, се появява съвсем рядко и то в твърде семпъл вид. Всъщност, всичко това е обяснимо психологически: Хуморът е добре известна форма за спасение. Той е онзи необходим клапан понякога, който отпуска общественото напрежение, за да не избухне в непредсказуеми размери, посоки, резултати. Но хуморът се оказва безсилен за най-тежките и драматични моменти. Тогава човек се стъписва, находчиво-закачливата фраза отстъпва място на открито предизвикателния, дори заядлив тон; вицово-закачливото изчезва; артистично-игровото се стапя и на тяхно място се настанява бледото и безпомощно подобие на остроумието. Разделянето на България от Берлинския конгрес на три части – Княжеството, Източна Румелия и Македония – е удар, зашеметяващ и силните. В Румелия свободите са по-големи в сравнение със свободната България (парадокс и с по-сетнешен аналог в историята ни), но за идеализиращия независимостта южняк оставането като автономия в рамките на Турската империя е истинска политическа трагедия. Не случайно вестникът е много по-силен в чисто публицистичните материали, отколкото в претендиращите за художественост фейлетони. Обществената атмосфера създава повече условия за открита полемика, за пряк сблъсък, отколкото за творчески фикции. Адресатът е директен, често назован с прозвище или индекс, красноречив за съвременника и забулен с много загадки, трудни или съвсем невъзможни за дешифриране от отдалечения по време читател. Не трябва да се забравя, че най-решаващото е отсъствието на големи дарования в тази област. Докато автори на уводните статии са хора от ранга на Михаил Маджаров, С. С. Бобчев, Иван Ев. Гешов, Георги Груев, Ф. Перец, в белетристиката не се среща нито едно изявено име. Макар това да не може да се твърди със сигурност, защото публикациите са анонимни или подписани с цифроними, с инициали, неразгадаеми съкращения и псевдоними. Засега опитите да се идентифицират авторите в голямата си част са безрезултатни.

В прозата господстват главно битово-морализаторските сюжети. Тодор Влайков е все още ученик и прави своите

начални опити в поезията, но основата на неговата народняшка линия е поставена. Издигат се първите просветителски гласове, появяват се наченките на разцъфтялата покъсно теза, че корените на нещастията са в безкнижовността и в зараждащото се чиновническо съсловие. На града се гледа като на инкубатор на пагубни за народа влияния. На него по правило се противопоставя невинността и чистотата на селото с неговите добродетели. Не минават много години и това става водеща тенденция в българската белетристика, обособила се в самостоятелен патриархално-битов, сантиментално-идиличен клон с доста трайни два символа: на доброто и целомъдрието – селото, и на злото и разрухата – градът.

Срещат се и наченки на свенлива, но достстъчно категорична защита на правото на сантиментален избор. Бъдещият професор по римско право Петър Данчов, подписан с псевдонима Драгни Сливиус[5], открито се обявява против българската традиция родителите да женят децата си, без да се съобразяват с техните предпочитания, сърдечни влечения, пренебрегвайки дори невръстната им възраст. Правилото градът да се представя като убежище на нравствената нечистоплътност и тук не е нарушено, но авторът прави усилия да излезе от познатата схема. Той тълкува успеха на злото не само поради разрушителната урбанистична стихия, а и защото ограниченото примитивно-еснафско възпитание на нашенеца е благоприятна предпоставка за атаките на порока. И тук дидактичният тон е доминиращ, но въпреки това се забелязват податки за художественост, стремеж да се изградят образи, да се разгърне интрига.

Поезията е представена значително по-добре. Почти няма брой без стихотворение, понякога са поместени цели цикли. Тематиката в повечето случаи се определя от календара: всяка по-значителна за историята ни дата е отбелязана и в мерена реч – годишнината от смъртта на Св. Методий, боя при Шипка, Освобождението на България от турско робство, 19 февруари – подписването на Сан-Стефанския договор и т.н. Преобладават химново-одическите

приповдигнати интонации. Възклицанията изобилстват, авторите са повече емоционално задъхани оратори, отколкото творци.

Най-осезателно присъства темата за благодарността към русите освободители. Прието е в първия брой вестникът да съобщи своята програма. Вместо нея на уводно място е поместено разсъждение в доста патетичен регистър за положението на българския народ под петвековния поробител. След като подчертава заслугата на Русия за българската свобода, анонимният автор заключава: „... първите думи, които нашият лист ще изрече, първите чувства, които той ще изрази, са: безконечна признателност на българския народ към своя избавител, към славния руски цар Александър II и към нашия братски руски народ"[6]. Тук няма място за съмнение в искреността, но не може да се изключи и влиянието на субсидията от 3000 рубли, отпусната на вестника от княз А. М. Дондуков-Корсаков, руски императорски комисар, осъществявал гражданската власт в страната[7]. Каквито и да са подбудите, през всичките години на съществуването си „Марица" запазва висок градуса на признателност към Русия, преминаваща често в преклонение. Затова голяма част от стиховете са повече пламенни клетви за вярност и вечна обич, отколкото поетически израз на топло чувство. Някои от авторите съзнават творческата си безпомощност, но за тях не е важна художествеността, а желанието публично да изразят вълненията си. Позволявам си само един цитат от редовете, придружаващи стихотворението „Кайрашки гроб"[8]. Те са показателни за настроенията, обзели голяма част от пишещите. Вълко Нейчов има известна представа за стойността на произведението си, но въпреки това държи то да достигне до читателя. Сам казва: „Но колкото неугодливо и да е подобно стихотворение, треба да е позволено человеку да даде външност на едно похвално чувство, което вълнува вътрешността му и то в стихотворна форма на изражение, гледана още от мнозина като за най-изгодната да впечатли най-много и най-приятно с условие обаче тя да не е жалко злоупотребление на думи, за да драще търпливата им скокливост

деликатните слухове". И по-нататък: „Еднакво не знам доколко съм сполучил с опитването си в тези стихове да въздигна смирен паметник на славната памет на едного от тези наши благодетели, който почива в пръстта на мое имущество, за да засвидетелствам на милата му сянка признателността си в някой случай не пожалих си усилието за тая цел, да, усилие, защото майка природа не ме е направила за да въздишам към Парнас, и защото на часът, в който пиша тези редовце, ми е по-лесно и по-износно да въртя сърпа на нивата, нежели перото по книгата". Вярвам на автора, че книжовното занимание го измъчва, то затруднява и читателя. Не да изтъкна липсата на дарба се спирам на тази публикация. Такива във вестника има десетки и те са барометърът както за естетическото ниво на момента, така и на обществените настроения в областта. Важно тук е друго: освен благоговението пред Освободителката авторът вече докосва и проблема за рецепцията: какво впечатление ще възпроизведе творбата, как ще бъде възприета, какво ще бъде нейното въздействие върху чувствата, върху мислите, но и върху „деликатните слухове" на читателя. За разлика от останалите стихотворци, в чиито произведения водещото е полезността, тук се усеща едно плахо, на пръсти пристъпващо изискване: стиховете да имат и естетически ефект. Съдбата често си прави подобни шеги: тъкмо този, който разсъждава за участта на творението си и за третия участник в комуникативната верига – възприемателя – подпаса нещо доста далечно на понятието за художествен продукт, вследствие на което контакт не се получава. В случая не това е най-същественото. От значение е фактът, че не е заглъхнал пробудилият се още в предосвобожденската епоха интерес към реципиента, към неговия неукрепнал, но вече оформящ се вкус. Или по-точно: забелязват се начеткн на усилия за спечелването на читателските предпочитания.

Патриотичната линия в поезията, публикувана в „Марица" има и своите талантливи представители. Иван Вазов помества тук „Самуил или Мечтание на Перник"[9], „Царят умря"[10], „Паисий"[11], „Раковски"[12], „Блонт"[13]. Васил Попо-

вич, учител по това време в Пловдив, се връща към своята възрожденска страст – поезията – и отпечатва три свои стихотворения, пряко адресирани към българския войник. Маршовият им ритъм, песенността и бойкият тон определят и заглавието на едно от тях – „Песнята на войника"[14]. Строфата е класически оформена, римата често е находчива и звънка. Поетът не се задоволява само с призиви към българите, иска да го чуе целият свят и затова публикува на френски стихотворение от цели 20 строфи под заглавие „Конгресът"[15], където с характерната за вестника епична форма разказва за красотите на България, за нейния чудесен, но нещастен народ, за теглилата под турско робство, за руската помощ, за чудовищната несправедливост на Берлинския конгрес.

В бр. 25 от 20 октомври 1878 Дановият лист отпечатва творба от 10 куплета с постоянен рефрен след всяка, с обяснение вместо заглавие: „Песен, която често пеят учениците от юнкерското училище, когато отиват на упражнение". Подпис няма. Всъщност това е неизвестна досега публикация на популярното стихотворение „Вярата и надеждата на българина към Русия", някъде озаглавено „На царя и Русия" („Кат Русия няма втора...")[16] от Петко Славейков. В архива на Славейков[17] творбата носи датировка март 1877, но е отпечатана за първи път година и половина по-късно[18] – време напълно достатъчно, за да добие популярност чрез устното си разпространение. Изглежда на редакторите е бил известен единствено този вариант. Петко Славейков пристига в Пловдив след близо две години[19], не е публикувал свои работи дотогава в тамошния печат и малко вероятно изглежда сам да е изпратил стихотворението си. В такъв случай то не би носило и тази обяснителна бележка вместо заглавие. Единствената, според мен, възможност е то да е добило популярност като песен и именно като такава да е отпечатано. Михаил Маджаров също я споменава и цитира като песен[20]. При внимателна съпоставка на текста от „Марица" и от архива на писателя се установяват малки и незначителни различия, характерни за устното, фолклоризирано битие на произведението.

Темата за Македония е силно застъпена във вестника. В народното съзнание това е жива част от България, затова и болката за поробените братя е така измъчваща. Сред всички публикации за останалите под турско робство сънародници заслужават внимание шест стихотворения, поместени в два последователни броя под общото заглавие „Македонски теглила"[21]. Авторът е подписан с инициала В. Кратката редакторска бележка го представя като ученик от София, „с надежден талант". Дарбата е несъмнена, но се развива в друга посока. След още няколко опита, скритият зад буквата В. Тодор Влайков се отказва от мерената реч и окончателно се насочва към белетристиката, където завоюва неоспорима територия със своите повести „Леля Гена", „Дядовата Славчова унука", с „Преживяното".

Още един младеж печата стихове в „Марица", но скоро ги изоставя, за да се посвети изцяло на литературната история и критика – Иван Шишманов[22].

Интерес буди един безпрецедентен за онова време случай, а и изобщо за манталитета на българския творец. В бр. 35 от 24 ноември 1878 анонимно е отпечатано стихотворение без заглавие. Месец по-късно е последвано от нова публикация на същото, леко променена. Надсловът е „Клетва на българина" и носи подписа на Светослав Миларов. Стиховете са придружени с обяснението: „Тая песен е напечатана в бр. 25-ий (погрешно, броят е 35) на „Марица", но понеже ми забележиха някои приятели, че просодията ѝ била слаба – аз си дадох труд, та я поуправих от тая страна; а и иначе я поизтъкмих, според както ще забележат благосклонните читатели"[23]. Литературни нрави! Не само читателите са били благосклонни. Навярно благосклонни са били най-вече редакторите. За този вестник авторът е пълновластен господар на написаното. Твърде далеч е още времето, когато вездесъщият социалистически редактор поставя произведението на прокрустовото си ложе и с наслаждение ампутира, изхвърля или дописва отделни части. Не съм склонна да приема, че редакторите на вестника са разбирали по-малко от поезия и са приели с възхита първия вариант или не са схванали незначителните различия в

„подобреното" стихотворение. Прозодията не е могла да бъде променена с някои частични корекции – смяна на думички, добавка на нови строфи. Впечатляващо тук е фактът, че Светослав Миларов, който не е страдал от понижено самочувствие, се вслушва в съветите на свои познати, публично признава слабостите си и се заема да ги отстрани, доколкото му стигат силите. Това е една от красноречивите илюстрации, обединяваща литературния процес и литературния живот.

Най-яркият индикатор за литературния живот е критиката. Там най-яростно се сблъскват мненията, вследствие на което се открояват както естетическите платформи, така и нравите на епохата и техните последици. Чрез нея се проявява мисълта на времето, рационалния и културния ръст на интелигенцията, етиката на общуването. С изключение на статиите от Александър Теодоров, от Д. Мерцинский и няколко неподписани, критическите изяви почти приключват с преразказването на сюжета. Отвреме-навреме се срещат и отделни панегирически изблици, стигащи до захлас или избухвания с не съвсем благопристойни изрази.

С похвално старание „Марица" отбелязва голяма част от книгите, излезли в България за периода 1878-1885. Често вниманието е привлечено и от френски, английски, немски и руски издания. Няма друг вестник от това време, който така ревностно да библиографира новата литература. За това помага и факта, че собственик е безспорният авторитет – книгоиздателят Хр. Г. Данов. На цели страници са поместени списъци на книгите от неговото издателство. Понякога заглавията се придружават от смислени, богати и съдържателни анотации, на които могат да завидят и днешни професионали в тази област.

Широката култура, ерудираността и образоваността на редакторите и сътрудниците позволяват на вестника да бъде пръв в избора и превода на произведения от световната класика – „Пътуване около света в 80 дни" от Жул Верн, превод на Иван Салабашев, „Новите дрехи на царя" от Андерсен, превод от Юрдан С. Бобчев[24], откъси и цели

произведения от Марко Вовчок, Немирович-Данченко, Тургенев, Хофман, Салтиков-Шчедрин и пр., и пр. Проявен е изключителен вкус при подбора на авторите. С много от тях българският читател се среща за първи път именно на страниците на „Марица". Преводите не винаги са правени от оригинала. Макар и неотбелязяни, източниците са били обикновено руски: текстовете са изпъстрени с русизми, езикът прозира и на синтактично, и на стилистично ниво.

Освен с художествени творби, вестникът е наситен и с множество съобщения за личния и обществения живот на писателите, за техни пътувания, срещи, творчески намерения, отношения с други лица и т.н. По този начин се засилва интереса на читателя както към личността на писателя, така и към делото му.

Амплитудата на художествените стойности в „Марица" е огромна – от истински талантливите произведения на Вазов и Петко Славейков до пълната безличност на хрумванията, изразени в мерена или немерена реч. Погледнато строго естетски голяма част от публикациите не издържат пред съда на времето. Но нещата са много по-сложни и не единствено художественото равнище е решаващо за ролята, която играят за Източна Румелия. В онзи бурен исторически момент тези произведения задоволяват в голяма степен необходимостта от словесност, която засяга по по-интимен начин вълненията на хората, която ги кара да усетят необходимостта от нещо по-възвишено, по-духовно. Чрез публикациите, отразяващи литературния живот в областта, от средство за осведомяване и трибуна на публициста и политика, „Марица" се превръща в мост между делничното и изкуството.

БЕЛЕЖКИ

1. Речи го. (Нещо за нашите бедни и сиромаси). – Марица, IV, бр. 272, 27 март 1881, 2-3.

2. Обичай е станало да се прави... – Марица, IV, бр. 306, 28 юли 1881, с. 3.

3. Тези дни се разреши един важен въпрос... – Марица, IV, бр. 325, 2 окт. 1881, 2-3.

4. Страничка от парламентаризъм. – Марица, V, бр. 443, 30 ноем. 1882, 4-5.

5. Данчов, П. Две сливенски новелети. – Марица, IV, бр. 251, 13 ян. 1881, 2-4. Авт. подп. Драгни Сливиус.

6. Преди пет века един тъмен облак... – Марица, I, бр. 1, 25 юли 1878, с. 1.

7. Боршуков, Г. История на българската журналистика. С., 1976, с. 525.

8. Нейчов, В. Кайрашки гроб. – Марица, II, бр. 96, 3 юли 1879, с. 6.

9. Вж. Марица, III, бр. 155, 25 ян. 1880, 7-8.

10. Пак там, IV, бр. 265, 3 март 1881, с. 1.

11. Пак там, VII, бр. 563, 23 ян. 1884, 2-3.

12. Пак там, VII, бр. 657, 12 окт. 1884, с. 2.

13. Пак там, VIII, бр. 687, 1 фев. 1885, с. 4.

14. Пак там, I, бр. 7, 18 авг. 1878, с. 2.

15. Пак там, I, бр. 12, 5 септ. 1878, с. 1.

16. Славейков, П. Р. Вярата и надеждата на българина към Русия. – Съчинения в осем тома. Т. 1. С., 1978, 194-196.

17. Арх. П. Р. Славейков, к. 5, тетр. 1, л. 4.

18. Вж. Славянско братство, 1878, кн. 10.

19. Снощи пристигна в градът ни от Трявна г. П. Р. Славейков... – Марица, IV, бр. 313, 21 авг. 1881, с. 3.

20. Маджаров, М. Спомени. С., 1968, с. 634.

21. Влайков, Т. Македонски теглила. – Марица, VI, бр. 469-470, 4-8 март 1883. Авт. подп.: В.

22. Шишманов, Ив. Д. Мъглиш. (Около 1380). Предание. – Марица, III, бр. 160, 12 фев. 1880, 6-7.

23. Миларов, Св. Клетва на българина. – Марица, I, бр. 43, 22 дек. 1878, с. 5.

24. Досега за преводач се считаше Д. К. Попов (Елена Фурнаджиева). Псевдонимът Дачу Попа, с който е подписан превода на приказката, е разкрит от С. С. Бобчев и потвърден от Петър Пешев. Вж. Пер. сп. на БКД, 1884, кн. 11. с. 140.

ЗА СТАРИТЕ ИЗДАНИЯ, ЗА ПРЕВОДА И ОЩЕ НЕЩО

Елка Трайкова

До неотдавна разгръщането на старите периодични издания бе таен, лечебен катарзис за изпосталелите ни от идеологически канони на соц-реализма души. Изведнъж, най-невероятно доживяхме пред очите ни да се създават нови вестници и списания, порадвахме се на пикантни полемики и рухнали табута, после се преситихме от многообразие и отново си спомнихме за литературната история. Вече не чак толкова болезнено носталгично, а с инфантилно радостно усещане за съизмеримост с културните традиции на миналото.

Е, понякога ни е малко тъжно, че въпреки доказаната ни собственост над времето, духовното пространство на световната култура все още ни е далечно и непознато. Но вроденият ни национален оптимизъм, поддържан от неуморното ни желание да започваме все отначало и все нещо да наваксваме или някого да догонваме, изобщо този спринтьорски хъс, който май взе да става същностна национално-психологическа черта, сигурно ще ни спаси и този път от разстройващите комплекси за икономическа изостаналост и културна изолация. Важното е да се движим. Посоката няма значение. Може и назад – към началото на века.

Ако ни остане време и отново разлистим ронещите се вече като юфка вестници и списания и се зачетем в преводите, предлагани на вниманието на тогавашната четяща публика с умиление ще открием, че днес доста често „преоткриваме" това, което отдавна е прочетено. С помощта на един рецептивен анализ на преводната литература от 20-те

години биха могли да се очертаят актуални социокултурни параметри на нашата твърде хаотична съвременност. Например, преглъщайки горчивия вкус на огорчението ще забележим периодично повтарящи се цикли в културното ни развитие, оформянето на тематични ядра, особено отчетливо това проличава в печата, с перманентно актуализиращи се значения. Така че, всички паралели и съвпадения между вчера и днес в този текст са нарочни.

През 20-те години българската литература вече е излязла от трогателно-наивния период на национално самозадоволяване и след несръчни опити за побългаряване на европейската класика, е навлязла в години на духовен подем. В сравнение с първите десетилетия след Освобождението значително са променени социално-естетическите функции на превода. Неговата цел вече не е да огрмотява необременения от познания българин, а да се включи в процесите на световната култура. Ускореното сближаване с класиката, преминало през заслужаващите и днес почит преводи на „Божествена комедия" (К. Величков) и „Фауст" (проф. Балабанов), отстъпват място на тенденцията за успоредност с естетическите направления и школи на времето. И ако приемем тривиалното определение, че преводът е копие на оригинала, то през 20-те години се появяват твърде много сполучливи репродукции на върхови художествени постижения.

Освен посредник в духовното общуване и носител на интелектуална и политическа информация качеството на превода тогава е и катализатор за ситуирането на интелигенцията ни не само в национален, но и в европейски контекст. Защото българската култура за момент е спряла да догонва времето. И ако през 90-те години на XIX в. първият интелектуален кръг около сп. „Мисъл" създава естетическа програма, която провокира и насочва културната реалност, то мисията на техните последователи – сътрудниците на сп. „Златорог" – е съвършено различна. Те почитат не толкова модерните литературни и философски направления, а критически интерпретират чуждото през призмата на оформената вече родна традиция.

„Мисъл" бе първият бунт срещу по-присъщия на нашата нагласа реализъм, като се опита да възпитава елитарни художествени критерии чрез оригиналното творчество на четворката и модерен художествен език чрез преводите на П. П. Славейков и д-р Кръстев. Моделът на културно пространство изграден от „Златорог" е също елитен, но по-класически и много по-диалогичен. Комуникативните връзки с европейската литература са преки, пиадесталното отношение е отстъпило място на непосредственото съизмерване на българските явления с европейския стил. Затова в списанието през дългите години на съществуването му, преводните текстове са по-малко от коментарните статии, паралелни обзори, рецептивен преглед. Това са четива за посветена публика. Просветителството е изместено от аналитизма и критичния подбор. Информацията в стил „от всичко по малко" е заменена с оформянето на тематични кръгове, проекциите на които се търсят в дълбочина.

В този смисъл емблематичен пример за промененото отношение към превода е сп. „Хиперион". То се намира в динамична, натоварена с много значения връзка с културните норми на своето време. Като орган на символизма изпълнява функциите на художествена трибуна на естетическите му концепции, но същевременно играе по-важна роля от говорител единствено на позициите и вкусовете на неговите почитатели. Списанието е един своеобразен духовен коректив на текущия културен процес, не толкова с поезията на късния символизъм, а с обилието на преводни материали в областта на естетиката, философията, художествената литература и критика. И ако според мисълта на Ортега-и-Гасет, преводът е само път към произведението, то чрез „Хиперион" читателите откривот много нови, провокиращи пътеки към световната култура. Това е най-толерантното издание и като относителен дял на преводната поезия и проза във всяка книжка, и като езиков обхват. Докато във „Везни" Г. Милев предпочита преводи от немски, ангажирани с експресионизма, в „Златорог" имат слабост към славянските езици, предопределена от интересите на Д. Габе и Б. Пенев и към блестящите преводи на френ-

ска поезия от Н. Лилиев, то в „Хиперион" публикуват всичко, което според изискания вкус на Ив. Радославов и неговите сътрудници е интересно и актуално. На уж безпристрастния съвременен читател му става твърде тъжно, като отвори страниците на това списание и открие, че през 1923 г. някой негов любознателен роднина е могъл да прочете първия у нас превод на Киркегор. Между другото и тук „Хиперион" е в крак с тогавашната интелектуална мода – едва през 20-те години светът преоткрива философа. Спецификата на съвременната българска класово-партийна ситуация ни даде рядката възможност и ние да се порадваме, макар и след 70 години, на някои негови произведения. Но не бива да изпадаме в самосъжалителни настроения – вече почти сме преодоляли ретроспективното наваксване – четем Бердяев, Фройд, Унамуно, Брехт, както и абонатите на „Хиперион". И ако недай Боже не бъдем подложени на нов идеологически експеримент до края на века ще достигнем културното ниво на 20-години.

Болезнената фрагментарност на духовното ни битие, доскоро забулвана от идеологическата монолитност, най-добре проличава при един нетърсен, но натрапващ се сравнителен анализ на преводната литература някога и сега. За да има ред и единомислие в системата бе премахнато преди всичко правото на избор. Въведена бе постоянна мрежа от ограничения, категорично налагана от нормите на соц-реализма. Така от културната ни памет трябваше да бъдат заличени личности, издания, книги. Изграден бе нов литературен пантеон с кристална структура – добра и полезна е съветската и някоя друга марксическа книжнина. Западната литература в най-добрия случай е подозрителна. Старите издания – независими и многобройни, бяха забранени. Създадените нови трябваше да изпълняват репресивните функции на комунистическата ценностна система. Списанията, традиционното място, на което се осъществява навременната среща между чуждата и родната литература, загубват функциите си на естествен културен регулатор. Да се преведе и промъкне в някое издание еретичен текст бе тихо геройство, което повличаше след себе си шумни

скандали и повишаваше бдителността. Защото, ако през 20-те години преводът битува свободно в периодичния печат, неконтролиран, неограничаван, подчинявящ се само на вкуса и познанията на редактор и преводач, то през последните 45 години той бе институционализиран – едно издателство, един съюз, едно списание. Разбира се, липсата на определени преводни текстове също възпитаваше читателя – той макар и трудно се домогваше до оригинала. Но дълго поддържаният духовен вакуум създаваше мита за националната ни уникалност, водеше до лекомислено поставяне на етикети, до налагане на доморасли мерки, които обявяваха организираната посредственост за гениална. Но и за това има аналог в културната ни история.

Ако се поразровим в така наречения пролетарски периодичен печат ще видим, че този социокултурен модел е перфектно разработен. Но тогава той няма политическа власт и се намира твърде ниско в естетическата йерархия. Разгръщайки страниците например на „Нов път" или „Наковалня" (въпреки, че Г. Бакалов е значително по-интелигентен от Д. Полянов и между тях цари абсолютна непоносимост) и от двете ни лъхва спарениият, но познат, дъх на сектанство, догматизъм, на марксиско-ленинска идейност. В тези задушаващи схеми са вкарани всички преводни текстове, защото за литература е пресилено да се говори. В ритмична последователност се изреждат: тъй рече (не Заратустра) другарят Ленин, Сталин, Плеханов, брой посветен на Луначарски, Горки, Чан Кай-Ши, по изключение може на Пушкин или Зола. Опитите на „Червен смях" да разчупи тази схема преминават през обидното подценяване хумора на Смирненски и завършват с отстраняването на редакторите Ясенов и Кюлявков – нарушаващи зададената партийна линия. А по-късният скандал в „РЛФ" и „Кормило" доскоро бе една от най-строго охраняваните тайни.

На тези похвати, превърнати по-късно в културна политика, дължим позорните дискусии, които защитаваха националната ни самобитност от „опасния чар" на структурализма или ругателните изстъпления срещу потенциалната семиотична заплаха. Но българският интелигент от 20-те

години е твърде различен от своя социалистически събрат. Световната култура за него не е случайно доловения отглас от идеите на модерната философска школа или смехотворно интерпретиран от недоразбрали почитатели проблеми на ново естетическо или научно направление. За него тя е достъпната, неограничена от преградите на език и цензура, прецизно репродуцирана духовна реалност. Разбира се и тогава има жълта преса и сълзливо-сантиментална литература, свенлива еротика и долнопробни светски интриги.

Като уравновесяващ център между високия художествен вкус, създаван от елитните списания и тривиалната култура, налагана от всекидневниците, се оформя непознатото до 1921 г. явление наречено литературен вестник. В „Развигор" и неговите наследници (изключвам следдеветосептемврийския мутант „Литературен фронт") предпочитат точната, навременна информация за актуални културни теми, нашумели естетически възгледи. Прагматичността на подхода-превод със сериална продължителност, тематични броеве, интервюта, писма, търсеният колаж между свръх интелектуален стил и пикантна клюка, не само поддържа буден читателския интерес, но и провокира, а до голяма степен моделира текущия културен процес. Именно в тези пространствено-времеви измерения, чрез динамично променяща се гледна точка, се оформя модерната, отворена към света българска култура, по-късно драстично деформирана в тоталитарната епоха.

Този текст искаше да разкаже за превода и за старите издания но нека завърши с надеждата, че все пак сме оцелели след мъртвата хватка на безвремието, щом можем без страх да си спомняме традициите на миналото и чрез тях да проектираме бъдещето.

Творци и проблеми

НЯКОИ ДОПЪЛНИТЕЛНИ ЩРИХИ КЪМ ОБРАЗА НА КОНСТАНТИН ФОТИНОВ КАТО ЖУРНАЛИСТ

Надя Данова

Дейността на Константин Фотинов като журналист е може би сравнително най-добре познатата страна от неговия богат и дълъг живот. Това се дължи до голяма степен на обстоятелството, че именно с издаването на „Любословие" Фотинов заема място сред първите, посегнали към всемогъщото оръжие на периодичния печат. Поради това и останалите страни на неговото дело – приносът му в областта на историографията, философията, езикознанието и т.н. – области, в които той също играе основополагаща роля – остават до днес недостатъчно проучени. Обяснение намираме и във факта, че изследователите на делото на Фотинов имат на разположение самото списание, което дава богат материал за анализи и изводи, докато огромният принос на Фотинов като мислител и историк проличава единствено, когато се привлече ръкописното наследство на Фотинов, голяма част от което е на гръцки език. Тук ще подчертая заслугите на авторите, които отдават дължимото на издателя на първото българско списание – Ю. Иванов, С. С. Бобчев, Ив. Шишманов, Б. Пенев, М. Арнаудов, В. Пундев и Г. Боршуков[1]. Те разглеждат подробно и всестранно дейността на Фотинов като журналист, анализират внимателно съдържанието на „Любословие" и дават много висока оценка на Фотиновите качества на журналист, както и на приноса му за развитието на българския периодичен печат.

Задача на моето съобщение е да добавя някои допълнителни щрихи към образа на Фотинов като журналист, опи-

райки се главно на някои неизползувани или недостатъчно използувани материали от Фотиновия архив, който заедно с Елена Садковска готвим от няколко години за издание[2]. В процеса на работата ми по завършената вече монография „Константин Фотинов в културното и идейно-политическото развитие на Балканите през XIX в." естествено ми се наложи да проуча щателно богатия архив на Фотинов, съхраняван в Научния архив на БАН, гръцките и турските материали от който не са използувани докрай от авторите, докосвали се до делото на Фотинов[3]. Използувах също така ръкописите и писмата на Фотинов, съхранявани в Български исторически архив на Народна библиотека „Кирил и Методий", както и запазените екземпляри от Фотиновата библиотека, носещи неговия екс либрис. Тези материали заедно с редица други източници ми позволиха да се доближа по-плътно до историческата действителност от годините, в които живее и работи Фотинов и, надявам се, да дам по-пълна оценка на неговия принос в духовния живот на българското общество. Допълненията, които ще се опитам да направя към познатата ни вече характеристика на Фотинов като журналист, биха могли да бъдат групирани в два основни пункта. Първият от тях засяга дейността на Фотинов като журналист, а около втория се обединяват някои проблеми, свързани с целите на списанието и идейния облик на неговия издател.

Фотинов издава през 1842 г. пробния брой на „Любословие", като тази малка книжка представлява, както подчертава Ив. Шишманов[4], своеобразно обявление за набиране на спомоществователи, даващо представа за бъдещото издание, за неговото съдържание и за основните идеи, прокарани в него. Известно ни е също, че след отпечатването на обявленията за „Любословие" и „Общое землеописание" Фотинов пътува през есента на 1842 г. из България, за да събере спомоществователи[5]. На призива му откликват множество български образовани мъже, един от които е обаятелният търновец Стефан – Стоян Пенев Ахтар. Фотинов среща свои съмишленици сред будните търновци П. Керемидчиоглу, Д. Кисимов, Расиадис, все още младия П. Р. Сла-

вейков, които оказват съдействие на Фотинов за осъществяване на издателските му планове. Ролята на тези родолюбиви българи за излизането на „Любословие" е убедително разкрита от Огняна Маждракова[6], която прави предположението, че Расиадис е именно духовното лице, помогнало на Фотинов да преодолее пречките по издаването на „Любословие", за което говори в спомените си Иван Добровски[7]. Изказаното от О. Маждракова предположение, базиращо се на полска документация, се потвърждава от съдържащото се в архива на Фотинов писмо от същия този Расиадис, който е свързан с полските емигрантски среди и се ползува с голямо влияние в Цариград. Писмото е на гръцки език, като само обръщението към Фотинов „Мой скъпи приятелю" е на френски език. Писмото е от края на 1843 г. или от началото на януари 1844 г.[8] В него между другото се казва следното: „Моля да ми изпратите едно обявление, каквото видях у нашия почитаем сънародник х. Рали в Камбур хан. Надявам се да имате от тях. На приятеля г-н Стефан писах и вчера за нещата, за които ми говорихте. Писмото ми до Вас се изпраща по господин Лазаридис". Това писмо, разкриващо връзките между Фотинов, Стефан Ахтар, Расиадис, Рали Мавриди и цариградския книжар Й. Лазаридис, ни помага в усилията да възстановим картината на взаимоотношенията между образованите българи от онова време. Представата ни за кръга от български интелигенти, свързани с Фотиновата дейност на журналист, се допълват и от писмото на Гаврил Кръстевич до Фотинов от Стефануполис, Самос, *свидетелствуващо* за срещите и разговорите между Фотинов и Иван Добровски през време на пребиваването на последния на о. Самос[9].

Тук ще си позволя да добавя няколко думи към познатото ни от студията на Ив. Шишманов за шуменския търговец Рали Мавриди, който действително изиграва основна роля за осъществяването на Фотиновите планове да издава „Любословие". Ние срещаме името му за пръв път през 1840 г. в листа на спомоществователите на гръцкия превод на географията на Балби, издаден от деца на гръцкото Просвещение К. Кумас[10]. Именно в това издание става

първото пресичане на жизнените пътища на Фотинов и Рали Мавриди, тъй като и двамата фигурират в този списък. И това не е просто случайно съвпадение, а напълно естествено преплитане на съдбите на представители на най-активната част от обществото – търговците, получили образованието си в гръцко учебно заведение. Общите стремления на тези мъже – желанието им да бъдат полезни на своя народ – ги свързват малко по-късно в голямото дело, носещо името „Любословие". На 12 януари 1843 г. Рали Мавриди се обръща към Фотинов с писмо на български език, в което съобщава, че е видял „проповеданието", т. е. обявлението за „Любословие" и е готов да му съдействува, както със своите връзки в Дунавските княжества, така и със собствения си труд и средства, без да получава полагаемия му се десятък, т.е. по една безплатна книжка за десет спомоществователи[11]. Известно ни е, че Р. Мавриди осигурява на Фотинов средствата, необходими за издаването на „Любословие" и плаща разноските по неговото разпространение и фактически списанието спира да излиза в момента, в който Рали Мавриди оттегля спонсорството си. Кореспонденцията между Фотинов и Рали Мавриди продължава и след 1846 г., т.е. след спирането на „Любословие", като тя засяга почти изцяло търговските отношения между двамата. От нея научаваме, че през 1849 г. Рали Мавриди се оженва за Калиопи, която го дарява със син Панайот, кръстен в българската църква в Цариград на 15 август 1850 г.[12]

От писмата на Рали Мавриди до Фотинов научаваме и нещо повече за плановете на Фотинов да издава български вестник. За тези планове съдим по кореспонденцията между Фотинов и Сава Евкарпидис или Доброплодни и тя ни позволява да попълним представите си за Фотиновата дейност като журналист. В свое писмо от 10 февруари 1847 г. Сава Доброплодни припомня на Фотинов разговора, воден от тях в Узунджово, в който Фотинов му е обяснил, че може да получи лесно разрешение да издава български вестник, стига само да има двеста спомоществователи. Доброплодни е сондирал мнението на множество хора в България, които са готови да съдействуват и обещава да събере

спомоществователи повече от тези необходими за получаване на разрешение от османските власти[13]: Той предлага Фотинов да издаде обявление за своя вестник, за да пристъпят към събиране на спомоществователи. В края на същия месец февруари 1847 г., т.е. непосредствено след отпечатването на последния брой на „Любословие" Фотинов се обръща към Рали Мавриди с писмо, свързано с разговорите им по издаване на вестник. В началото на март Рали Мавриди пояснява в свое писмо до Фотинов, че той трябва да пише на намиращия се в Цариград влиятелен търновец Теохар Савович Пиколо да издействува за него от властите разрешение. На белите полета на същото писмо Фотинов нахвърля черновата на писмото си до Теохар Пиколо, в което го моли за съдействие. На 18 март 1847 г. Р. Мавриди съобщава на Фотинов, че заедно с Н. Тъпчилещов са връчили писмото на Фотинов на Теохар Пиколо[14]. Последният обещал да се погрижи да извади ферман от Високата порта, но за Цариград, а не за Смирна. Фотинов обаче настоява това разрешение да бъде за вестник, издаван в Смирна, поради което Рали Мавриди трябва отново да води преговори с Пиколо[15]. Малко по-късно Рали Мавриди съобщава на Фотинов, че издателят на български вестник в Лайпциг Иван Богоев е пристигнал в Цариград и „както изглежда" ще започне издаването на вестник. През следващите месеци той държи Фотинов в течение на опитите на Богоров да получи ферман от османските власти[16]. Тези опити се увенчават с успех благодарение на застъпничеството на влиятелни в Цариград българи[17] и на първи януари 1848 г. се появява първият брой на Богоровия „Цариградски вестник".

Рали Мавриди се връща към темата за българския вестник през април 1850 г. На 4 април той съобщава на Фотинов, че на 28 март Богоров е изчезнал от града, тъй като очевидно не може да преодолее финансовите затруднения около издаването на „Цариградски вестник". Той пояснява, че Христо Тъпчилещов настоява Фотинов да се премести в Цариград и да поеме вестника, като му обещава финансова подкрепа[18]. Обяснява, че ферманът е готов и той не е на

името на Богоров, а на Васил, който познава Фотинов и казал на Христо Тъпчилещов да пише на Фотинов да дойде в Цариград. И действително Хр. Тъпчилещов се обръща с тази покана към Фотинов, който обаче отново отказва да напусне Смирна[19]. На 3 май 1850 г. Рали Мавриди съобщава, че Ив. Богоров е заминал за Влахия и отново повтаря поканата на цариградските българи: „Добре би станало, ако дойдеш тук, тъй като можеш да събереш много спомоществователи, понеже чух много хора да казват „езикът на Фотинов се различава много от този на Богоев". Както казват Моровенов, Гешоглу и много други „можем и с пари да го улесняваме, когато има нужда". Да Ви кажа, много хора искат да дойдеш да започнеш това дело и вярвам, че то ще има успех."[20]

Както е известно, тези разговори нямат очаквания от цариградските българи резултат, и Фотинов не склонява да отиде в Цариград. Обяснение за неговия категоричен отказ да се премести в османската столица е според мен атмосферата в йонийския град Смирна, носеща дълбокия отпечатък на развит и модерен за онова време стопански и културен център, в който поради смешението на множество народности и култури никой не се е чувствувал чужденец[21]. Без съмнение за Фотинов е бил от значение и фактът, че в този град хората са били по-спокойни, по-отворени, по-толерантни и по-възприемчиви към новото и най-вече към европеизацията, която може да се долови от множество белези на социалния, политическия и духовния живот в града. За Фотинов, който има за своя основна задача да повдигне общото духовно ниво на българите, да ги накара да влезат в крак с развитите европейски народи, без съмнение, Смирна е градът с най-подходящата за неговата дейност атмосфера. Нека не забравяме, че именно през годините, в които Фотинов пристъпва към най-значимите дела на своя живот, в политиката на Цариградската патриаршия, която за момент не престава да контролира дейността на подвластните на султана народи, настъпва значително втвърдяване по отношение на нововъведенията. Ще припомня, че в края на XVIII и началото на XIX век през

решаващите за гръцкото национално възраждане десетилетия Цариградската патриаршия се оказва най-ревностен бранител на традицията и обявява истински кръстоносен поход срещу проникващите от Запад идеи на Просвещението. Цариградската патриаршия играе ролята на ревностен защитник на султанската власт, която ѝ осигурява значителни финансови, социални и политически привилегии в границите на империята[22]. Тези функции на утвърдилия се със своя консерватизъм институт се активизират особено много през 30-те години на XIX в. във връзка с поетата от православното духовенство война срещу дейността на протестантските мисионери в Османската империя[23]. Основен момент от тази борба е създаването през 1836 г. на Централна духовна църковна комисия с филиали във всички по-значими селища в империята[24]. Комисията има задачата да пречи на дейността на откритите от протестантите училища, тя провежда истински аутодафета за книжнината, свързана с протестантската дейност, замисля акции да дискредитира протестантските учители и свързаните с тях интелектуалци. Подчертавам това обстоятелство, тъй като, то играе изключително съществена роля в духовния живот на православните в империята. Подробности за дейността на тази комисия намерих в кондиката ѝ, съхранявана в архива на Атинския музей „Ем. Бенакис"[25]. В нея са педантично описани действията на представителите на комисията по места, като особено силно впечатление правят писмата от митрополити и други висши духовници от различни селища на османската държава, описващи с гордост как са събрали книгите от училищата и отделни лица и са ги изгорили в дворовете на църквите. И подчертавам, става дума за горене на книги и на гръцки език, а не само на български книги, унищожавани от православното духовенство. Цензурата, упражнявана от страна на комисията, е била на практика много по-сурова от цензурата, упражнявана от Високата порта и основаната преди десетилетия от патриарх Григорий V и Иларион Критски цензура на Цариградската патриаршия[26]. Впрочем присъствието на тази цензура се долавя и по писмата, получавани от Фотинов от

различни селища на империята и свидетелствуващи за зоркия контрол над книжнината[27]. По документацията, свързана с дейността на църковната комисия, личи, че именно в Смирна представителите на комисията се чувствуват до голяма степен безпомощни, тъй като свободолюбивият дух на смирненци не се поддава много на контролиране. В писмата на висшите православни духовници четем оплаквания, че в Смирна никой не би си позволил да води пропаганда срещу патриарха на гръцкото Просвещение Адамандиос Кораис, родом от този град, тъй като неговите почитатели са безбройни[28]. Впрочем именно този дух на йонийската столица Смирна допада на Фотинов и според мене го кара да не приеме съблазнителното предложение на В. Априлов да се премести в Одеса[29] или поканата на цариградските българи, които му обещават подкрепа, но зад тези обещания без съмнение той е виждал и опасност да загуби своята независимост.

Към това обяснение ще си позволя да добавя и още едно друго обяснение, което постепенно ни се налага, когато прелистваме писмата в архива на Фотинов. В писмото си от 4 април 1850 г., с което Рали Мавриди настоятелно кани Фотинов да се премести в Цариград, за да поеме „Цариградски вестник", той прави следната важна за нас констатация: „Днес печатът е във властта на братя Тъпчилещови"[30]. От 3 юни 1850 г. датира писмото на заможния търговец Гаврил Моровенов, в което кани Фотинов да дойде в Цариград, за да поеме длъжността на секретар на българската църковна община в османската столица. Моровенов поднася тази покана с пояснението: „тъй като обаче, ние, търговците сме много заети хора с работа и не можем по всяко време да се намираме в църквата и пр..." и пр... решихме да поканим Ваша честност"[31], т.е. който очевидно според търговците няма сериозна работа. Ще си позволя да спомена и няколко писма на иначе крайно симпатичния и родолюбив Рали Мавриди, който си позволява през 1850 г. да хока Фотинов за допуснати от него грешки при попълването на коносаментите, т.е. товаритерниците и предвижданото на новите стоки, както и за пълната му некадърност

да различи тазгодишни от миналогодишни рожкови или самоски от кипърси емиш[32]. Или с други думи оставам с впечатлението, че Фотинов, който безпределно обича своето отечество и своя народ, има известни задръжки да бъде в непрестанен контакт със средата на българските търговци и занаятчии в Цариград, които не винаги го разбират и оценяват неговия труд. Той следи с внимание и обич всички прояви на българския духовен живот, спомоществовател е на „Цариградски вестник" и „Мирозрение" на Ив. Добровски[33], но очевидно предпочита да си запази положението на беден и неразбран, но независим интелектуалец.

Последвалите планове на Фотинов в областта на журналистиката са ни известни от издаденото от него обявление за подновяване на „Любословие" през 1858 г.[34] За съжаление те остават неосъществени, тъй като смъртта прекъсва жизнения път на изпълнения с енергия и проекти за народополезна дейност Фотинов.

В опита ни да характеризираме Фотиновата дейност като журналист би трябвало да имам предвид и съотношението между интелектуалното развитие на самия Фотинов и нивото на предлаганото от него четиво, предназначено за българския читател. Спирам се специално на този въпрос, тъй като в това отношение, считам, Фотинов се очертава като един блестящ популяризатор, стремящ се да се доближи до своя адресат. Фотинов пристъпва към издаването на „Любословие" през 1842 г., когато той е на 57 годишна възраст и има зад гърба си практиката на учител, преводач, съставител на учебни помагала и търговец, т.е. работа в области, които за онова време осигуряват възможности за най-всестранно и пълноценно общуване с повече хора, с многобройни светове и култури. Ще припомним, че най-ранните познати ни за сега документи, свързани с живота на Фотинов – османските тескерета от 1814-1825 г., ни рисуват Фотинов като подвижен и активен търговец. Това е Костантин Георгиу Базиргян, със светли мустаци, който кръстосва между Смирна, Самоков, Пловдив, Демир хисар и Енос. Тези документи, от които извличаме и точната дата на раждането на Фотинов – 1785 г., ни позволяват да

твърдим, че тридесетгодишният самоковец вече показва някои признаци за откъсване от традиционната атмосфера – той е вече с бръсната брада. През 1824 г. от ръката на Фотинов излиза ръкопис по метафизика на гръцки език, която свидетелствува за несъмнения досег на Фотинов с гръцките развити просветни средища и най-вече за възприемане на силното идейно влияние от страна на представителите на немското Просвещение и по-специално на ползуващия се с особен престиж на Балканите Кристиян Волф[35]. Пак от ранния период на Фотиновата дейност датира и направеният от него превод от гръцки на български на популярния за времето сборник на големия френски ориенталист А. Галан, съдържащ максими на древните философи и представляващ основен момент в изграждането на модерната светска етика в историята на духовния живот на Европа[36]. До издаването на „Любословие" Фотинов се проявява като учител, който не се поколебава да прилага в преподаването си най-модерните за времето методи, какъвто е взаимоучителният метод, а също и принципите на педагогиката на Просвещението. Ще спомена и издадената от Фотинов през 1838 г. гръцка граматика, която изцяло отговаря на изискванията към езика от страна на дейците на гръцкото Просвещение и най-вече на Адамандиос Кораис. Малко по-късно Фотинов издава и своето „Землеописание", което също изцяло отговаря на просвещенските изисквания по отношение на учебниците по география. Подчертаваме всички тези факти, тъй като основната цел, която си поставя Фотинов с издаването на своето списание – да повдигне общото интелектуално ниво на българите и да допринесе за модернизацията на техния манталитет, го задължава да се съобразява с духовното развитие на българското общество и да издава популярни материали, не отговарящи на неговата собствена подготовка. Впрочем за добрата за времето си подготовка на Фотинов свидетелствува и писмото на издателя на гръцкото смирненско списание „Съкровищница на полезни знания" Н. Петрококинос до Фотинов, с което го кани да стане коректор в списанието му, тъй като е най-подходящият човек за тази работа в

Смирна[37].

Прелиствайки издадения през 1842 г. рекламен брой на „Любословие" и появилите се през 1844-1847 г. 24 броя на списанието ние имаме усещането, че общуваме с един ласкав учител, който въвежда своите читатели във всички области на знанието и същевременно внимателно им вдъхва увереност, че те не са безнадеждно изостанали и познанието не е непостижимо високо. Обръщам специално внимание на тази черта от образа на Фотинов-журналиста, тъй като някои от неговите кореспонденти ни го представят като рязък човек, който счита за естествено да удря другите през лицето с една своя дума[38]. Тук ще си позволя да подчертая и ценния пример, който Фотинов дава за висока професионална етика, публикувайки в своето списание и мненията на своите опоненти в споровете около основните проблеми на развитие на българското общество – проблема за всеобщия книжовен език, този за характера на разпространяваната книжнина, за характера на преподаването в училище и модернизацията на съзнанието на хората.

Изследователите на делото на Фотинов в една или друга степен се докосват до проблема за политическите възгледи на Фотинов, като на този въпрос се спира най-внимателно Г. Боршуков. Като цяло аз приемам неговата оценка за Фотинов като просветител еволюционист, като човек, който „по отношение на държавната власт и гръцката патриаршия стои на основата на статуквото"[39]. Според мен обаче тази характеристика се нуждае от известни уточнения и допълнения, които се налагат от факта, че Фотиновите обществено-политически възгледи не биха могли да бъдат правилно разбрани, ако те се разглеждат изолирано от неговите цялостни виждания, носещи отпечатъка на просвещенската идеология. Като представител на един ранен етап от българското национално движение, Фотинов не влиза в противоречие с революционните дейци, което става с просветителите еволюционисти от втората половина на XIX в., Фотинов се очертава като привърженик на радващата се на популярност сред дейците на европейското Просвещение идея за „просветения монарх", какъвто той е го-

тов да вижда в лицето на турския султан. Реформената акция в османската империя през първата половина на XIX в. кара Фотинов да счита, че по пътя на реформите османската държава би могла да се превърне в държава, в която могат да бъдат гарантирани животът и имотът на нейните поданици. Той многократно изразява мисълта за необходимост от равнозаконие, на пълно равенство на всички поданици пред закона, което би могло да се осигури от мъдрия монарх и обкръжаващите го учени и почтени сановници. Множество материали, поместени в „Любословие", ни отвеждат към класическите примери с разказа за Фридрих Пруски или мъдростите на Изократ, които са общо място за всички поклонници на модела за „просветения абсолютизъм"[40]. Споделяйки просвещенската утопия за всемогъществото на справедливото законодателство, Фотинов настойчиво се връща към този проблем, като дори настоява за специално юридическо образование на своите сънародници, за възпитаване в спазване на законите[41]. Убеден, че именно мирното еволюционно развитие ще може да гарантира на българите материално и духовно благоденствие, Фотинов все пак държи да запознае своите читатели със законодателните актове на турските султани, въз основа на които султановите поданици са длъжни да отстояват дадените им права.

Фотинов засвидетелствува многократно своята увереност, че именно спокойното и мирно стопанско развитие би могло да гарантира и създаването на едно общество от граждани, в което да бъдат защитени интересите на всички *граждани*. Прибягвайки до съчиненията на дейците на американското Просвещение Б. Франклин и Т. Джеферсън, Фотинов настойчиво пропагандира буржуазния морален кодекс, който има задачата да формира хора с нов манталитет и способни да живеят и работят при новите социални и стопански условия[42]. Към членовете на мечтаното гражданско общество Фотинов отправя и внушенията за пълно съвпадение между личните и обществените интереси, залегнали като основен принцип в просвещенската идеология.

Подкрепяйки с много от публикуваните в „Любословие"

материали вярата във възможностите да бъде реформирана османската държава и превърната в модерна правова държава, Фотинов не пропуска случай да посочи и примера на други типове държави като „самозаконото", т.е. автономното сръбско княжество или просперициращите европейски държави, в които справедливото управление има за плод успехите в стопанския и културния живот[43]. В това отношение Фотинов си позволява най-много в отпечатаната през 1843 г. география, в която той не само възхвалява като най-свободни народите на Англия, Франция и Гърция, имащи царе „несамовластни", т.е. конституционна монархия, но и обявява, „че най-прочуто и славно народоправление сега на землята е совукупленните жителства на Америка"[44]. Забележително е и обстоятелството, че Фотинов помества в своята география и илюстрация, представяща избори в Североамериканските съединени щати.

Тук би трябвало да бъде разгледан и още един въпрос, свързан с изложените в „Любословие" Фотинови възгледи, което се налага от обстоятелството, че списанието излиза при условията на тройна цензура. Още в самото начало на издаването на „Любословие" Фотинов заявява: „Ако има некой нещо да говори, което да пригледува за словестност народна и нравоучение и да не е противно на управителните началство и власти, ако обича да ми го изпроводи"[45]. Малко по-късно тези условия за отпечатване на материали в „Любословие" добиват по-разширен вид: „Секо обаче обозрение требува да има имя издателя своего подписано, и онова, кое има некои противности, сир. противошествува на настоящее премудро и человеколюбиво, гражданско же и церковно правление, или лично обличава некого, не е приятно в това Любословно списание..."[46]. Естествено пред нас възниква въпросът: можем ли да съдим по материалите в „Любословие" за цялостните обществено-политически възгледи на Фотинов? Данните, почерпени от архива на Фотинов ни дават основание да считаме, че между вижданията на възрожденския деец и изложените в „Любословие" схващания не съществува дълбока пропаст.

Нашето убеждение, че Фотинов е привърженик на мир-

ното еволюционно развитие, на легалните средства и противник на революционните сътресения се потвърждава от съдържанието на някои негови писма. Тук вече не става дума за текстове, предназначени за отпечатване, към които е поставено предварително условие да не съдържат каквото и да било срещу държавата и църквата. Тези писма са свързани с пристигането на Г. С. Раковски и срещата му с Фотинов през лятото на 1844 г. През юни 1844 г., след участието си в Браилските бунтове и след пребиваването си във Франция, Раковски пристига за известно време в Смирна, където се среща с Фотинов и разговаря с него по проблемите на духовното и политическото развитие на българите. На 30 юни Фотинов изготвя по молба на Раковски препоръчително писмо до Рали Мавриди, което Раковски е трябвало да предаде лично на Р. Мавриди. В това писмо, от което днес е запазена черновата, се споменава, че приносителят на писмото е Георгаки С. Раковский от Котел, пристигащ от Париж, човек с много дарени му от природата качества и с много „усърдие" и „полезни идеи" за подобряване на положението на отечеството. Фотинов дава висока оценка на младия Раковски, който по това време е на 23 години: „след като общуваш с него и след като го опознаеш, ще ме намериш мене много по-долен". Фотинов моли Р. Мавриди да даде на Раковски пълното течение на „Любословие" до пета книжка, като се надява, че Раковски ще съдействува за разпространението на списанието в Котел. В деня на заминаването си за Цариград Раковски не се среща повече с Фотинов и поради това Фотинов изпраща препоръчителното си писмо направо на Р. Мавриди, придружено с една бележка от 1. VII. 1844 г., в която изрично се подчертава, че именно Раковски е поискал препоръката и че неговите идеи са „много опасни" и Р. Мавриди трябва да го посъветва на разум. На 5 юли 1844 г. Р. Мавриди съобщава на Фотинов, че е получил писмата му от 30 юни и 1 юли и вече се е срещнал с Раковски, който идвал в магазина му. Той твърди, че разговорът с Раковски му е „доставил голямо удоволствие, заради което Ви благодаря много за препоръката"[47]. Тези данни помагат да се очерта-

ят онези страни във възгледите на Фотинов, които го разграничават от представителя на революционното течение в политическата мисъл от епохата.

Фотинов се разграничава и от радикално настроените по отношение на Цариградската патриаршия дейци. Подобно на по-голямата част от своите съвременници Фотинов е вярващ християнин. Неговото православие не може да бъде поставено под съмнение, независимо от това, че воден от просвещенската толерантност той помества в „Любословие" материали, разглеждащи всички религии на еднаква плоскост, а също сътрудничи с протестантските мисионери в Смирна. У него не долавяме и сянка от критичното отношение към института на Патриаршията, която по това време е обект на остри нападки от страна на радикално мислещите му съвременници Неофит Бозвели, Емануил Васкидович, Н. С. Пиколо и Ив. Селимински. И тук става дума за критика в идейно-политически план за ретроградната роля на консервативно настроеното духовенство, а не за конфликт на национална основа. Още в „Любословие" от 1842 г. Фотинов се обявява в защита на духовенството от критиките на някои съвременници[48]. Убеждението ни, че Фотинов се дистанцира от критиците на църковния институт, се затвърдява и от следния случай, свързан с личността на Ив. Селимински. На 14 август 1845 г. Р. Мавриди написва на Фотинов писмо, в което му обяснява, че се е запознал с х. Йордан Сливненеца, който до войната с русите бил учител, а след това бил в Гърция и Франция, където учи медицина. „Споменатият хаджи Йордан ми каза да Ви пиша, че има няколко съчинения, събрани от други езици, т.е. от гръцки, италиански и френски, всички преведени на български език. Всички те говорят срещу владиците. И така, ако има начин те да бъдат преведени и да Ви ги изпрати да ги отпечатате, без да бъдат прегледани от цензурата, т.е. от властта и като ги отпечатате по някакъв начин да бъдат разпространени даром между нашите съотечественици, а споменатият ще поеме всичките разноски"[49]. Ние не разполагаме с отговора на Фотинов и нямаме информация за неговото решение, но във всеки случай до

днес не ни е известно подобно издание.

Накрая би трябвало да подчертая, че образът на Фотинов като журналист не би бил цялостен, ако не спомена регистрираната от него толерантност към „другия", към принадлежащия към друга религия или етническа общност. Той засвидетелствува положителното си отношение към протестанти, евреи, мюсюлмани и многократно изразява безграничните си симпатии към сърби и черногорци[50]. И тук отново Фотинов дава един блестящ пример за виждания в унисон с принципите на Просвещението, внушаващи толерантност към иновереца и инакомислещия.

БЕЛЕЖКИ

1. **Иванов, Ю.** Български периодически печат от Възраждането му до днес. Т. I, С., 1893; същият. Константин Г. Фотинов. – В: Юбилеен сборник по случай петдесетгодишнината на българската журналистика и честването на паметта на основателя ѝ Константин Фотинов. С., 1894, 3-21; **Бобчев, С. С.** Преглед на български периодичен печат (1844-1894 г.). – В: Юбилеен сборник по случай праздника на петдесетгодишнината на българската журналистика. Пловдив, 1894. 1-116; **Шишманов, Ив. Д.** Константин Г. Фотинов, неговият живот и неговата дейност. – СНУНК, кн. XI, 1894. 591-763; **Пенев, Б.** История на новата българска литература. Т. II. С., 1977, 511-544; **Арнаудов, М.** Творци на Българското възраждане. Т. II. С., 1969; **Пундев, В.** Гръцко-български литературни сравнения. – Сп БАН, кн. XXXVIII, клон ист.-филолог. и философ.-обществен, 20, С., 1929, 145-223; **Боршуков, Г.** „Аз поставих камен уголний". – В: Върхове на българската журналистика. С., 1976, 15-56; същият. История на българската журналистика. 1844-1877, 1878-1885. Второ доп. изд. С., 1976.

2. Вж: **Данова, Н.** Архивът на Константин Фотинов като източник на данни за балканската история. – Балканистика, 2, 1987, 263-276.

3. Научен архив на Българската академия на науките (НА БАН), ф. 13 К, Константин Фотинов, необработен.

4. **Шишманов, Ив. Д.** Новооткритото „Любословие" от 1842 г. и въпросът за петдесетгодишния юбилей на българската журналистика. – Български преглед, г. I, 1894, кн. VI, 180-188.

5. НА БАН, ф. 13 К. Писмо от Димитър Георгиевич Кесимооглу до Константин Фотинов, Търново, ноември 1842; **Славейков, Ив.** Една страница от историята на нашето възраждане, или как нашите бащи и деди работяли за пробуждането на народът. – В: Юбилеен сборник по случай 50-годишнината на българската журналистика и честуване пометта на основателя ѝ Константин Фотинов. С., 1894, II, с. 85.

6. **Маждракова-Чавдарова, О.** Възрожденецът Стефан Панев Ахтар. С., 1985, 49-57.

7. **Шишманов, Ив. Д.** Иван Добровски. – В кн. му: Избрани съчинения. I. С., 1965, 321-322.

8. НА БАН, ф. 13 К. Писмо от П. Расиадис до Константин Фотинов, б.м., б.д. Датировката ни е възоснова на бележката на Фотинов, нанесена върху писмото на Расиадис: „Получено на 13 януари 1844 г."

9. НА БАН, ф. 13 К. Писмо от Гавриил Кръстевич до Константин Фотинов, Стефанопол, Самос, 8 декември 1846.

10. **Κούμας, Κ.** Γεώγραφία ἐκτεθεῖσα μεν γαλλιστή ὑπό Ἀδριανοῦ Βάλβη, ἑρμηνευθεῖσα δε διά χρῆσιν τῶν Ἑλλήνων ὑπό Κ. Μ. Κούμα. Τ. Α΄ – Δ΄, Βιέννη, 1838–1840.

11. НА БАН, ф. 13 К. Писмо от Рали х. Мавриди да Константин Фотинов, Цариград, 12 януари 1843.

12. Пак там. Писмо от Рали х. Мавриди да Константин Фотинов, Цариград, 19 август 1850.

13. Пак там. Писмо от Сава Евкарпидис (Доброплодни) до Константин Фотинов, Котел, 10 февруари 1847. Разполагаме с преписа на това писмо, направен с почерка на К. Фотинов, като оригиналът по всяка вероятност е препратен от самия Фотинов на Рали Мавриди.

14. НА БАН, ф. 13 К. Писма от Рали Мавриди до Константин Фотинов, Цариград 4, 11 и 18 март 1847.

15. Пак там. Писмо на Рали х. Мавриди до Константин Фотинов, Цариград, 26 март 1847.

16. Пак там. Писмо на Рали х. Мавриди до Константин Фотинов, Цариград, 13 май 1847, 22 юли 1847.

17. Дунавски лебед, I, бр. 8, 1 ноем. 1860, с. 1. Вж. и **Богоров, Ив.** И се започна с „Български орел". Подбор П. Тотев, С., 1983, 385-387.

18. НА БАН, ф. 13 К. Писмо от Рали х. Мавриди до Константин Фотинов, Цариград, 4 април 1850.

19. **Боршуков, Г.** „Аз поставих...", с. 47.

20. НА БАН, ф. 13 К. Писмо от Рали х. Мавриди до Константин Фотинов, Цариград, 3 май 1850.

21. За Смирна вж. **Данова, Н.** Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно-политическото развитие на Балканите. С., 1993 (под печат), гл. II, специално параграф 2.

22. По този въпрос вж. **Δημαρᾶς, Κ. Θ.** Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Ἀθήνα 1980, 2 4–7, 86–91, 147 κέ. ; **Ἡλιού, Φ.** "Τύφλωσον Κύριε τόν λαόν σου". Οἱ προεπαναστατικές κρίσεις καί ὁ Ν. Σ. Πίκκολος. – Στό: Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Ἀφιέρωμα στόν κ. Θ. Δημαρᾶ. Ἀθήνα, 1980. 580–626; Κοινωνικοί ἀγῶνες καί Διαφωτισός. Ἡ περίπτωση τῆς Σμύρνης (1819). Ἀθήνα, 1986.

23. **Μαμώνη, Κ.** Τό Οἰκουμενικό πατριαρχεῖο καί ὁ Κοραϊσμός. – Στά: Πρακτικά Συνεδρίου "Κοραῆς καί Χίος", Χίος, 11–15 Μαΐου 1983. Τ. Β', Ἀθήνα 1984, 185–197.

24. **Μαμώνη, Κ.** Ἀγῶνες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατά τῶν ἱεραποστολίων. – Μνημοσύνη, Τ. VIII. 1980–1981. Ἀθήνα, 1981. 179–212.

25. Μουσεῖον Μπενάκη – βιβλιοθήκη, Κώδικας 69. Ταμεῖον ἀνταλλαξίμων.

26. **Ἡλιού, Φ.** "Τύφλωσον Κύριε..."

27. НА БАН, ф. 13 К. Писма от Рали х. Мавриди до Константин Фотинов, Цариград, 31 май 1844 и 7 февруари 1845; Писмо на Агатангел Врачански до Константин Фотинов, б.д., б.м.

28. **Μαμώνη, Κ.** Ἀγῶνες τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου...

29. По този въпрос вж. **Шишманов, Ив. Д.** Констан-

тин Г. Фотинов..., с. 740.

30. НА БАН, ф. 13 К. Писмо от Рали х. Мавриди до Константин Фотинов, Цариград, 4 април 1850.

31. Пак там. Писмо от Гаврил Моровенов до Константин Фотинов, Цариград, 3 юни 1850.

32. Пак там. Писма от Рали х. Мавриди до Константин Фотинов, Цариград, 21 октомври 1850, 28 октомври 1850.

33. Пак там. Писмо от Рали х. Мавриди до Константин Фотинов, Цариград, 9 декември 1850 и 23 септември 1850.

34. Шишманов, Ив. Д. Константин Г. Фотинов..., 757-759.

35. НБКМ-БИА, Гр. 117. Анализ на този ръкопис вж. в: Данова, Н. Константин Г. Фотинов..., гл. III.

36. НА БАН, ф. 13 К. Подробно за този ръкопис вж. в: Данова, Н. Константин Г. Фотинов..., гл. III.

37. НА БАН, ф. 13 К. Писмо от Николаос Петрококинос до Константин Фотинов, Хиос, 18/30 май 1844.

38. Пак там. Писмо от Константин Христодулидис Буяджоглу до Константин Фотинов, Смирна, 11 ноември 1825.

39. Боршуков, Г. „Аз поставих...", с. 25, 50.

40. Любословие, г. II, с. 99.

41. Пак там, г. I, с. 58, 93-96.

42. Подробно за присъствието на идеите на американските просвещенски дейци в делото на Фотинов вж. Данова, Н. Константин Г. Фотинов, гл. III.

43. Любословие, г. II, с. 33.

44. Фотинов, К. Общое землеописание..., Смирна, 1843, с. 64, 202.

45. Любословие, г. I, с. 16.

46. Пак там, г. II, с. 32.

47. НА БАН, ф. 13 К. Писма от Рали х. Мавриди до Константин Фотинов, Цариград, 28 юни 1844 и 5 юли 1844.

48. Любословие, 1842, с. 8.

49. НА БАН, ф. 13 К. Писма от Рали х. Мавриди до Константин Фотинов, Цариград, 14 август 1845.

50. Любословие, г. II, 61, 133-134, 191.

ОЩЕ НЕЩО ЗА ЛЮБОСЛОВИЕТО...

Елена Сатковска

Името на Константин Фотинов, основателя на българската журналистика е заело своето достойно място в нашата историография. Безспорен е приносът от издаденото през 1844 г. списание „Любословие" за обогатяване интелекта на обикновения българин и за подпомагане развитието на образователната система и книжнина у нас.

За делото на Фотинов е писано немалко. Особено подробно то е разкрито в студията на проф. Ив. Шишманов, публикувана в СбНУ през 1894 г. Като основен източник той е ползувал предадената за съхранение в Архива на БАН лична кореспонденция на Фотинов. Археографска обработка на този фонд все още не е извършена, поради това, че по-голямата част от документите са на гръцки език, което затруднява разкриване на съдържанието и анотирането им. От три години Надя Данова и аз работим заедно, тя с гръцките, аз с българските документи за да ги публикуваме.

За голямо съжаление обаче, въпреки обема от около 700 писма, цялостна представа за големината на този архив не може да се добие поради това, че писмата на Фотинов до всичките тези кореспонденти липсват. Въпреки желанието и усилията ни да ги открием, досега това не се увенча с успех. От кореспонденцията се вижда, че на всяко писмо е отговорено по веднаж, а някъде и по дваж, което означава че обемът им трябва да бъде не по-малко от 1400, ако не и повече. Независимо от непълнотата на преписките, това което е в наличност дава добра представа за делото на Фотинов като просветител, журналист, преводач, енциклопедист, патриот и радетел за доближаване на българския

интелект към европейския.

Както вече споменах, предстои цялостно да се издаде архива на Фотинов, съхраняван в Българската академия на науките. Вярвам че това ще даде възможност на бъдещите изследователи да добият по-пълна представа и за огромните трудности, които са съпътствували развитието на образованието и журналистиката през миналия век. За тези трудности проф. Ив. Шишманов пише в студията си като се позовава на множество цитати взети от писмата на Фотиновите кореспонденти, разпространители и настоятели на изданието му.

На тези проблеми именно искам да обърна внимание и аз.

Знаем добре, че за излизането на първото периодично списание родолюбивият учител в Смирна е получил моралната подкрепа на голяма част от представителите на нашата интелигенция, заради което той е обиколил почти цяла България. Но за съжаление само една морална подкрепа не е достатъчна за реализирането на едно такова трудно дело. И въпреки всичко през 1842 г. Любословието отбелязва своя рожден ден. Оттук нататък проблемите за просъществуването му се умножават непрекъснато. Някои данни говорят за осъществявана цензура, както от Високата порта, така и от гръцката църква. Съществували са пречки при издаването от страна на печатницата в Смирна, както от техническо естество, така и от самия печатар, който е бил грък. По тази причина в някои писма четем оплаквания за закъсненията на отделните броеве от списанието. Дякон Антоний Хилендарец казва: „... та юлия да ми проводиш и да можи да са престигнат месеците, защо видиш близо 3 месеци сме надиря..." (окт. 1846).

Голяма част от Любословията са се губели или не са отивали по местоназначението си поради това, че транспортните връзки са били бавни и несигурни, а преносителите им заети с личните си работи понякога не са проявявали необходимата отговорност. Копривщенският учител Христо Пулеков например не е получил 6 броя от месец март и пита Фотинов: „... Незнам не сте ли ги издали или

ние не сме се сподобили..." (5 дек. 1845). Димитър Мутев от Одеса казва, че „Сега г. Априлов прие и раздаде още две книжчици за януария и февруария, а за ноември и декември още не са испратени..." (10 апр. 1845). Дори най-ревностният помощник и настоятел на Любословието хаджи Рали Мавриди понякога неволно е забавял изпращането на книжките на спомоществователите. Затова в писмото си до Фотинов Никола Тъпчилещов пише: „Видими че пращате любословията, за които г-н хаджи Рали не е намерил време да иди да ги земи и да ги връчи от многото му работи..." (1 ноем. 1844).

Не само настоятелите, но и много от съвременниците на Фотинов са помагали в събирането на спомоществователи за списването. Това се вижда в една голяма част от кореспонденцията до него. Самоковският учител Калист Луков пише: „Понеже се научих какво издавате повсемесечно издание, пишете и следующите 4 спомоществователи: мене, подидаскалът ми Антона хаджи Манова, Захария Примикирия и кюстендилския учител Христа И. Крантова..." (22 авг. 1844). Хаджи Рали Мавриди от Цариград, след като прочел обявлението, веднага изпратил съобщение в Букурещ „защо и таму има болгари ... да се запишат", „и тука щу се намерат от нашите болгари написаха несколко имена заради любословието, от което собрал сам и парите им..." (12 ян. 1843). След като получил писмо от Фотинов Никола Тъпчилещов така се възрадвал и казва: „Сас тая радост станах и одих на Казанлък и написаха ся до 30 человеци и така писах в Заара та дойдоха приятелите, на подобно и них накарахми да ся постараят за повичко. Подобно писах в Карлово и в Сопот..." (28 февр. 1846). Така в резултат на неговия ентусиазъм един месец по-късно вече са се записали от Калофер, Карлово, Казанлък и Заара за 110 тела (броя) за Любословието (15 март 1846). Старателно е събирал спомоществователи и карловецът, организаторът на общинската библиотека в града Брайко Генов (Хаджигеоргиев) като съобщава: „Преди две недели испратих до г-на Николча имена от Карлово стецатели на Любословията Ви и сега намерих едного Марко Басмаджи -

Карловец, ако сте получили ония турете и тогова при тех" (5 авг. 1844). Интерес към Фотиновото издание е имало и в чужбина. В писмото си от Галац Георги Карловски казва: „Притом Ви обявляю какво още на 2-го текущаго месеца Ви испроводих имената на спомоществователите за Любословията и му писах какво за тази година да ми испрати 30 тела, но да ги исполни сос ланските сиреч от 1844, защо който получи тази година ще иска и за прошлата...". Понататък продължава: „ето и още един подписчик от пощата руска тукашна именом Константин Трифонович Филатов – советник и кавалер..." (17 март 1845).

Има случаи когато отделни личности са се обръщали направо към Фотинов, за да ги включи в списъците на спомощниците или да им изпрати списанието. Така секретарят на сръбското дипломатическо представителство в Цариград пише в писмото си: „Господине Учредниче! Желая предчислится на Ваш лист издаваемий в Смирне под наслювием „Любословие"..." (23 февр. 1846).

От тези и от много други примери става ясно, че интересът към първото българско периодично списание не е бил малък. За съжаление обаче продажбата му е вървяла трудно. До известна степен влияние са оказали отправените от някои личности критики във връзка с тежкия стил, съдържанието и списването на Любословието. Друга причина е, че българинът не е давал с лека ръка пари за книги. И не на последно място имало е спомоществователи, които са се записвали, а после са се отказвали или просто не са искали да получат списанието.

Анастас хаджи Стоян от Шумен пише: „И казувати заради Любословиетата Ви, които ми пращати чрез господина Ралла Мавриди, за които са всяка радос, ща са сила да ги раздам на любородиците и да ги поткана да ги приямат сас радос. Лаким 22 парчета смятам чи са млого и нище можат да ся похарчат, защо брате нашенци голяма антепатна имат към учението. Книга без пари да им даде некой нищат да я приямнат" (25 март 1846).

За подобни проблеми съобщава и Сава Илиев Радулов в писмо до Фотинов: „... ще се трудя давно ги раздам (Любо-

словията), но жалко че мои соотечественици не толко любители книг, а большая част из достаточних не всегда во отечество..." (10 апр. 1846). Трудно било и на Никола Тъпчилещов от Цариград да придума сънародниците си да вземат по някоя и друга книжка: „Любословията ако би да следовате можете да ми пращате около 50 части. Братие, седим над нашите като с прът над главите им..." (28 март 1845). И пак Сава Радулов с мъка обяснява: „со жалост и затруднение Ви известявам, че со сичкото си прилежание и често подканяне и побуждаване едвам съм похарчил от Вашите Любословия до сега 4, а другите стоят, но и за тия раздадените иоще не съм зел пара" (22 юни 1846).

Както се вижда от писмото на габровския учител Цвятко Недев и там е имало трудности с продажбата на книжките: „И друго Ви явим какво от новите Любословия само едно тело съм дал, кусурът стоят. Аз се старая сичките да похарча, обаче в Габрово нема любородци да ги купуват..." (1 септ. 1846).

Като се позовавам на тези някои цитати, които съм извадила от писмата във Фотиновия архив, искам само да допълня представата за трудностите, които е трябвало да преодолява Фотинов в своята родолюбива дейност.

Разбира се, немалко представители на учителското съсловие, търговците, духовенството, интелигенцията и други са засвидетелствували подкрепата, уважението и благодарността си към основателя на българския периодичен печат и неговото списание. След излизане на последния брой от Любословието много спомоществователи са изразили искрените си съжаления и надежди за подновяването му. Калист Луков от Сопот пита: „За любословията Ви немогох от никъде да ся известя, какво направихте и защо престанаха?" (30 юли 1845). Никифор Мудрон от Пазарджик е опечален: „Скрьбта която облада моята душа с известието, че сте пресекли издаването на Любословието бе неисповедима!" (13 ноев. 1845). Михаил Попович не може да повярва коя е причината за прекъсване живота на списанието: „Безнадежно известие като прияхме от г. Рали хаджи Мавриди как любословното повсемесечно нема да се издава

вече, защото не Ви ся било покривало иждивението, зато Ви ся моля с перво да ми явите за иждивението ли е или друга некоя причина?" (б.д., б.м.).

Както става ясно, една от основните причини, за да не успее Фотинов да продължи своето родолюбиво дело е липсата на средства. На практика никой от по-заможните му съотечественици не го е подкрепил. Можело е например Васил Априлов вместо да го кани в Одеса да работи под негово наставление да му подаде щедра ръка и да го подпомогне. Очевидно българинът по това време не е бил достатъчно просветен, за да осъзнае ползата от едно такова енциклопедично списание. Защо интелигенцията от това време не е подкрепила достатъчно Фотинов? Убедена съм, че може би един задоволителен отговор на този въпрос може да бъде извлечен именно от съдържанието на твърде ценния му архив, намиращ се в Българската академия на науките.

ФОТИНОВ – СТРОИТЕЛ НА БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА ЛИТЕРАТУРНА КУЛТУРА

Дочо Леков

Лаконична, но точна характеристика на Константин Фотинов може да се направи само с две думи – енциклопедист и първосъздател. Той е родоначалник на българския периодичен печат, първият българин, който въвежда взаимоучителната метода в своето частно училище в Смирна, автор на учебници, разговорници, един от първите преводачи на Библията на български език. И същевременно – пионер в създаването на новобългарската литературна култура. Всичко това Фотинов осъществява на страниците на „Любословие", и като педагог и автор на учебна книжнина – оригинална и преводна. Наистина, учебниците, които издава – „Общое землеописание" (1843) или „Поучение душесловно за децата" (1852) – не са свързани непосредствено с литературните процеси и явления, с обучението по литература във възрожденското училище. Но в системата за изработване на критерии за оценка на художествения факт „страничните" знания из областта на морала, философията, географията, историята имат неоспоримо значение. Прочетеното от учебниците по физика, астрономия, естествознание позволява на ученика да се отнася критично към заобикалящата го действителност, да преценява с други критерии не само жизнения, но и художествения факт. Подобна постановка за пътищата, по които се формира литературната култура, позволява да се възприемат значително по-пълноценно и перспективно тематичното многообразие на публикациите не само в първото българско периодично издание, но и в „Български орел", „Цариградски вестник" и в други

възрожденски вестници и списания.

В „Любословие" се появяват малко художествени материали, при това посредствени – стихотворения от Ст. Изворски, Н. Касапски, Г. Пешаков. Преобладават публикации по проблеми на просветата, естествената история, физиката, химията, медицината, земеделието, търговията, географията, историята. Но друг облик „Любословие" не би могло и да има. Появило се в период, когато българската книжнина току-що е излязла от стадия на синкретизма, списанието отразява своеобразен етап от духовното ни развитие, когато на преден план се поставят въпроси, свързани с националния и духовен икономически живот. А това предполага проблемите на образованието да се разглеждат паралелно и в зависимост от развитието на литературата, културата, литературната образованост.

„Литературният вкус – пише А. Ф. Лосев 120 години след появата на „Любословие" – е диалектическо единство между общо и индивидуално, чувствено и рационално в естетическото познание. За неговото формиране главни предпоставки се явяват просветата и образованието."[1] Още в предговора на „Любословие" – „Предисловие любочитателем" – Фотинов отбелязва: „Най-първото просвещение на един народ е училището. Четенето на различни книги може да просветли вашия разум, за да познаете първо себе си и после света." Зависимостта между образование, книга и читател излиза на преден план. И не риторически и самоцелно, а в зависимост от проблеми, свързани с методиката на образованието и четенето, с интерпретацията и рецепцията на книгата, независимо дали тя е художествена, научна или популярна. В усилията си за създаване на модерно светско училище Фотинов същевременно ратува и за книжнина от нов тип, преподавана и възприемана чрез нови принципи и норми. Тази книжнина трябва да проникне между различни категории читатели. За целта е необходимо, отбелязва той, да се създаде интерес към четенето, предпоставка за изграждане на национална литературна култура. И в няколко публикации той поставя въпроси, които след десетилетия ще станат актуални в рецептивната

естетика, литературната теория и история. Проблемите *какво* и *как* да се чете, за читателския интерес и реализацията му чрез текста занимават българската интелигенция още през 40-те години на XIX столетие. В първите книжки на „Любословие" се появява статията „Наставление полезнаго прочтения от Любомудрий Кума"[2]. Тази статия има компилативен характер. Обнародването ѝ на страниците на сп. „Любословие" документира общовалидността на много от принципите при четенето в различни времена, при различни народи.

Внимание привлича преди всичко подходът на компилатора при поставяне на проблема за триединството „писател-творба-читател". Насочването на читателя към „списатели по-предпочтенни и полезни" се оказва от първостепенно значение за попадането на „первоопитните и прости хора" на такъв текст, чрез който да придобият навици за четене. А подходящият текст, решаващо условие за създаване на диалог между автор и възприемател, се разглежда в непосредствена зависимост от мястото на читателя в процеса на четенето, което, изразено с терминологията на съвременната рецептивна естетика, е „съществена предпоставка за всички процеси на литературната интерпретация"[3].

Преди появата на значителни художествени оригинални творби пред българския читател се поставя въпросът *как да чете*, т.е. как да изгражда и развива литературната си култура. Предписанията на Фотинов, формулирани в седем точки, са в действителност първият официален *новобългарски модел за четене*. Той се изгражда върху основата на няколко принципа: „Не е добро и полезно да прочиташ твърде бърже..."; „Полезните и достословни книги требува да се прочитат често"; „Требува на секо умствено предложение и на секо речение да се позапираш малко" и „да прибегнеш сос искреност код другиго за помощ и да го приканиш да ти изтълкува онова и каже щото не можеш да познаеш"; „Весма е полезно да се преписува някой содержание на достословните в книгата разуми"; „Да прочиташ списателите безпристрастно, сиреч да нямаш любов или вражда на них"; „Променюване на прочитането полезно е".

Читателският кодекс, предложен от Фотинов, е етап в теоретическото осмисляне на онези принципи при четенето на текста, които, приложени практически, насочват към нов тип взаимотношения в процеса на литературната и обществената комуникация. Някои от нормите в този кодекс са поставени още през Средновековието и периода на Прехода. Но в реализацията им е доминирало религиозното, те са били свързани с принципи, подчинени на друга система за създаване и битуване на литературната творба. Моделът на Фотинов е от светски тип. Той не признава канонизирани писатели и книги. На преден план излиза утилитарното – възприемателят има право на избор, но на „по-полезни и на по-предпочитани списатели". От друг характер са и интерпретациите – текстът, неясните места в него могат да бъдат тълкувани от широк кръг читатели. Пренебрегната е ролята на религиозния канон, на съобразяване с вече утвърденото при възприемането на творбата. Друго става и отношението на читателя към писателя. То не е предопределено от тематиката и съдържанието на книгата. Безпристрастното четене на светски текст дава възможност за свободната му интерпретация, а оттук и за безпристрастното отношение на читателя към автора. Промяната в подхода към текста, към начина на неговото прочитане води до изменения в цялата система – от създаването до рецепцията на творбата.

Светският модел на четене, регламентиран от Фотинов, внася известни корекции и в религиозния. В излязлата през 1858 г. брошура „Питания за четението" като образец на книга се дава „светата, божествената Библия" (с. 8). Но съобразявайки се с духа на времето и с читателския интерес, авторът насочва и към полезното *светско* четиво, към четенето *с внимание, с разсъждение, с разум*. Преповторила някои от постановките в статията на „Любословие", брошурата „Питания за четението" документира подхода към читателя и книгата от страна на църквата през 50-те години на XIX в.

Проблемите за възприемателя, текста и твореца занимават Фотинов постоянно. Затова в „Любословие" се появяват

и други негови публикации, в които доразвива, доизяснява и поставя нови въпроси, свързани с рецепцията и комуникацията. В случая редакторът на „Любословие" се изявява като теоретик и практик, който води диалог, често пъти емоционален и образен, с писателя, текста, читателя, възприемани не абстрактно, а в диалектическото им единство и конкретност. Книгите, отбелязва той в публикацията си „Същност на книгата и ползата от нея"[4], са „учители, които поучават без биене и наказание, без гняв и без сребро. Ако се приближиш към тях, те не те отпъждат, ако ги попиташ – не скриват нищо. Ако не разбираш думите им, не ти се карат. Ако си прост и неучен, не ти се смеят." Ерудиран педагог и книжовник разработва методика на четенето и на преподаването по литература в българското училище, като взема под внимание не само качествени, но и количествени показатели при контакта с книгата. „Трябва в една седмица или месец – посочва той – поне един час да намерим" за четене. И то „не в кръчмата, а насаме". Масовизирането на печатното слово между възприемателите с фолклорно-патриархален вкус, в изостаналите селски и градски региони е за родоначалника на българската периодика повеля, която осъществява като педагог, писател, журналист и публицист. В зависимост от това има намерение да открие българска печатница в Цариград; популяризира идеята за създаване на обществени, училищни и лични библиотеки[5]; след преустановяване на „Любословие" живее с мисълта да започне издаването на нов периодичен орган под заглавие „Вестник за филология, разкази и търговия" или „Вестник любословний, повесний и торжищний". Надслова на проектираните издания подсказва за желанието на Фотинов да участва активно в изграждане на културата на масовия възприемател, да съдейства за развитието на литературния вкус на учениците и на българската интелигенция. В зависимост от това паралелно с обнародването на образци от „даскалската поезия", на преводни разкази и повести като „Нощ бедствена", „Младенец (дете в пелени)..." в „Любословие" се появява литературна информация за новоизлезли книги, за книгоиздаването и печатар-

ското дело в чужбина – „Повседневници, книги и книгохранителници в Россия"[6], „Книгоиздания"[7], „Царска типография в Парис"[8], „Книги германски за прочитане"[9] и др.

С оглед на проблематиката, която ни занимава в случая, е необходимо да отбележим, че в „Любословие" за първи път се поставят на сериозна дискусия въпросите за формиране на българския национален книжовен език. „Езикът е лицето на един народ и оръдието, което показва и изобразява нравите и обичаите на хората"[10] – такава е тезата на Фотинов, непосредствено свързана не само с филологията, но и с литературната история, социология на литературата, народопсихологията, с позициите му на журналист и гражданин.

Във възгледите на Константин Фотинов за новобългарския книжовен език има развитие, но в обратна посока. Докато първоначално той е защитник на тезата за определящото значение на говоримия език в изграждане на националния, с течение на времето се приближава към принципите на Неофит Рилски, за да стигне до концепцията за доминиращата роля на черковнославянския език в обособяване на националния. Това негово схващане е подчинено на становището му за единството и общността на славянските народи. Но то влиза в опозиция на усилията му за масовизиране на културата, на духовните ценности между различни слоеве на българското общество, тъй като национален език, изграден върху лексиката и принципите на черковнославянския, е пречка за приобщаване на масовия възприемател към националната и световната култура. В желанието си да утвърди традициите на старобългарския език в общославянски план, да напомни за значението на българската езикова древност в културното развитие на отделните славянски народи Фотинов се изправя пред затруднения, които стоят и пред други негови съвременници като Раковски. Отново е налице констатацията, че изграждането на национална литературна култура е процес, при който конкретни тенденции и явления от традицията не само въздействат, но влизат и в противоречие с духа и принципите на съвременността. Чувството за патриотизъм,

което прозира не само в историческите, но и във филологическите принципи на Фотинов, го подвежда и не му позволява да отчете безпристрастно и перспективно плюсовете и минусите на романтичните си тези.

Сръбското списание „Подунавка" в бр. 16, 1846 г. дава следната оценка на „Любословие": „Колкото силно желаехме от сърце и нашите братя българи да се пробудят и започнат да се приближават към учения свят, толкова повече сега виждаме нашето желание задоволено с това неоценимо и навременно списание. Но слагайки ръка на сърце, трябва искрено да признаем, че българите живо се съревновават с нас... Каква широта на съдържанието, каква реалност и общополезност в него! Тук несъмнено е смесен мед с восък и в сладостта читателят намира полза." Споделени са мисли за издание и редактор, който знае какво да подбере, как да го поднесе, по какъв начин да влезе в диалог с читатели от различни категории. Енциклопедизмът на съдържанието, продиктуван от конкретните национални условия, трезвият нюх на редактора не само да информира, но и да изгражда критерии в областта на науката, образованието, литературата, културата, да накара възприемателя да съпреживее, да почувствува *сладостта* от прочетеното и интерпретираното увековечават приноса на Фотинов като журналист, публицист и творец, строител на една динамично развиваща се национална култура.

БЕЛЕЖКИ

1. Лосев, А. Ф., В. П. Шестяков. История эстетических категорий. М., 1965, с. 126.
2. Любословие, 1844, кн. 9.
3. Iser, V. Act of Reading. Baltimore, 1978, p. 20.
4. Любословие, 1844, кн. 5.
5. Содружество или общество. – Любословие, 1844, кн. 2.
6. Любословие, 1844, кн. 1.
7. Любословие, 1844, кн. 2.

8. Любословие, 1844, кн. 8.
9. Любословие, 1844, кн. 11.
10. Народ и език. – Любословие, 1844, кн. 4.

* *Докладът е четен на научната сесия, посветена на 200-годишнината от рождението на Константин Фотинов (Пловдив, 1990 г.).*

КОНСТАНТИН ФОТИНОВ В БЪЛГАРСКИЯ ВЪЗРОЖДЕНСКИ КУЛТУРЕН ПРОЦЕС

Камен Михайлов

Макар след 200 години „случаят Фотинов" продължава да бъде загадка, която изисква, както при повечето от българските възрожденски дейци, обратен, „дедуктивен" път на изследване. С други думи – движение от направеното, от делото към идеите на личността. Както е обикновено за цялото Българско възраждане, принудени сме при анализиране на явленията и тенденциите да съвместяваме, или поне да държим сметка, както за резултатите, така и за намеренията.

Веднага ще побързам да аргументирам провокативния постулат („случаят Фотинов"), формулиран в началото. Той не изявява, разбира се, ролята и значението на Фотинов за създаването на българския периодичен печат, нито конкретните проблемни гледни точки спрямо книгите му, списание „Любословие" и т.н. Това са все известни факти. Работата е в това, че те не се самоизчерпват. Те не просто „крият", но представляват дълбочинни пластове в моделирането на българските възрожденски процеси. Веднага ще задам неудобните или странни въпроси. На първо място – историзма на Фотинов. На второ – отношението на Фотинов към научната диференциация и от този аспект – неговото определяне на тенденциите. В тази насока съвсем неслучаен е изборът на име за първото българско списание. Мисля, че не е нужно доказателство за това, че названието е целенасочено търсено и подобно последвалия го „Български орел" на И. Богоров, представлява определен знак-символ. Следователно време е да се запитаме: какъв е

неговият обем и неговият денотат? Не е необходимо да припомням, че „Любословие" е калка на „филология". В своите книжки Фотинов последователно защищава и разгръща „широкото" схващане за словото. Само този подход е способен да ни обясни какво търсят в едно филологическо списание исторически, географски, политически, религиозни и пр. текстове. Само този подход изяснява характера на неговата „историческа, политическа, икономическа, верска, пътеписна" и т.н. география („Общое землеописание, вкратце за сичката земля,... умножено же с распространением и прибавлением многоразных потребных областей..."). Тука от особено значение е сравнителният поглед към В. Априлов – посоката изток – юг, равнозначна на противостоенето Русия – Гърция. В. Априлов – проводник на новата, руска, традиция; К. Фотинов – типичен гръцки възпитаник, който не само работи в „гръцки" предели, но и скрупульозно отразява преводите си от гръцки източници. За първия подтик е 1829 г. – Венелин; отправна точка е Кирило-Методиевото дело (полемиката с Димитри Тирол). За втория – елино-гръческите пътища на мисълта, демонстрирания още от Аристотел и възприет през Средновековието филологизъм, изразяващ се в общия семиотичен подход спрямо реалността.

Странното е, че точно тука две, на пръв поглед противоположни, или във всеки случай далечни тенденции започват да съдействуват, „изработват" сходни резултати. Както имах вече случай да изтъкна, Априловото дело се обуславя от общите критерии за човешка цивилизация, все едно непосредствено (от Хердер) или опосредено (чрез Венелин) възприети. А по-скоро – достигнати самостоятелно и впоследствие контаминирани и допълнително разгърнати. Ясно е, че „законите" на превода на чуждата културна традиция изискват наличието на съответствия за тенденциите, ако не реално съществуващи в действителността, то постигнати чрез мисълта. В посочената система от ценности и тенденции историзмът е само един елемент, при това елемент с твърде разширен обем. Тя включва според оригинала („Идеи към философията на историята", Г. Хер-

дер, 1784-1791 г.):

1. Развитие на разума.
2. Развитие на хуманността.
3. Развитие на образованието.

А образованието, от своя страна, се осъществява посредством:

а) равнището на проникване на знания сред обикновената маса (народа);

б) организация и изяви на гражданско съзнание;

в) осъществяване на идеята за обществена справедливост;

г) законодателство – на което се предрича да смени в бъдещия обществен развой политиката и милитаризацията.

Струва си да припомним, че тази Хердерова апология на славянството споделят, освен в Русия, и учени като Я. Колар, П. Шафарик, Ю. Палацки. Направеното дотук отклонение е с цел да осъществи аналогия между посочените схващания и извършеното от Фотинов. При това – във време, когато не е било възможно да познава парадигмата на построената от Хердер-Венелин система. Идеите на „Любословие", „Общое землеописание..." и „Деннница..." се развиват успоредно. Съдържанието им удивително се доближава – преди всичко исторически подход към описвания обект, който цели да консолидира отделните изяви: ето защо се описват градове, равнище на образование (училища, брой на учениците, изучавани предмети, развитие на девическото образование); ето защо чрез периодичния печат се цели създаване и организиране на обществено мнение (проява на гражданско съзнание). В случая от особена важност са някои „семантични ядра", които К. Фотинов въведе в обиход и които впоследствие не само ще разгръща (обяснява), но и цялото Възраждане ще ги издига, преосмисля, и ще се гради върху тях. Най-първо от тях би трябвало да посочим идеята за „законност" – успоредно изяснена в „Любословие" и в „Общое землеописание...", типична основа за еволюционистичната тенденция. На второ – обосноваването на концепта „здрав разум" (нека си спомним – „количеството знания, проникнали в масите").

К. Фотинов го противопоставя на въздействието на възможно „лъжливо" познание. Впрочем този факт е сам по себе си значителен – свързаният повече с историята, отколкото с модерните тенденции, Фотинов е първият „чудак", който в общия просвещенски стремеж и безпределна вяра в преобразуващата роля на науката, назовава и нейните центробежни, деструктивни сили. Изходната база в случая е средновековният религиозен морал – тенденцията, водеща „встрани" от Бога, вместо единствено признатото познание – божественото. Все пак фактът си остава: свидетели сме на изключително ефективна „продуктивност", основана върху „новостта на архаиката" (според термина на Г. Гачев). Аналогично следва да се разглежда и издигането на идеята за справедливост, възхождаща към Давидовите псалми: „Бог е създал човека, за да разсъждава кое е добро и кое зло". Забележете: библейската дума „познае" е заменена от Фотинов с просвещенската „разсъждава", когато цитира в списанието си това ръководно начало. По-нататък този повик към нравственост ще покрие цялостния възрожденски развой. Искам да подчертая, че това са все прояви на самостоятелно изградено съзнание, обусловено от сблъсъка на две епохи, на два модела – източен и западен; на прелом в личностната и етносна ориентация: от византийския цивилизационен център към „полунощния" славянизъм.

И накрая – най-странният въпрос: историзмът, пренебрегван в цялата историческа литература. Достатъчно е да припомним цитираните от Фотинов и Априлов-Дринов имена. Твърде необичайна е българската древнина у Фотинов. Познанието й се основава не само на други автори, но и на друг, отново старостен подход. В своите търсения той се стреми да сциентизира Паисиевата линия – история от Потопа, от Ноевите синове. Преобладават източните източници: Херодот, Ксенофонт, Йоан Зонара, Константин Багрянородни. Тази тенденция все още очаква своето изследване и оценка. По-съществено е, че тя, макар и изоставена днес, е далеч по-продуктивна от другата през периода на Българското възраждане. По-късно историците ще я нарекат с лека ръка исторически романтизъм и в духа на

поставянето на етикети, ще я захвърлят по полиците на ненужната научна вехтина. Но точно тази тенденция, започнала от Паисий и продължена от епископ Нил, Фотинов, Хр. Павлович, П. Р. Славейков ще породи „неистовите" търсения на Г. С. Раковски. При това тя далеч не е самобитна. Тя и днес присъствува в томовете византийски и римски източници за българската история. Тя е ярко проявена в произведението на един от първите, ако не и първия, голям български историограф Я. Штритер, за когото съвременната българска историография продължава да „не подозира", че съществува. Неговото име е ясно цитирано от редица възрожденски дейци. Може би ще дойде ден да му отдадем дължимото. Може би ще дойде времето да се взрем неромантично в „романтичната българска историография", чиито корени запусна и К. Фотинов.

* *Докладът е четен на научната сесия, посветена на 200-годишнината от рождението на Константин Фотинов (Пловдив, 1990 г.).*

СПИСАНИЕ „ЛЮБОСЛОВИЕ" И БЪЛГАРСКИТЕ КАЛЕНДАРИ

Лидия Михова

„Благороден е тоя народ, който умее да почита паметта на своите заслужили хора – Расин". Това е мотото към календар от 1929 г., издаден от Свищовската дружба в София.

През 1894 г. българската общественост чествува 50-годишнината от излизането на първото българско списание „Любословие" на Константин Фотинов в Смирна. Юрдан Иванов призовава всички „наши жрици на перото" да отдадат почит пред делото на Фотинов с участие в юбилеен сборник[1]. Плодът от дружеските усилия на нашите интелектуалци извиква недоволство у д-р К. Кръстев. Той отдава слабостите в сборника на „нашето вечно политическо пиянство", което има за последица една „слаба", „безсилна" и „бледа" литература. И подчертава, че „думата е за същинската литература, а не за вестникарството, което е много силно и никак не е бледо"[2].

През същата 1894 г. Илия Р. Блъсков има двоен повод, за да издаде Юбилейно календарче[3]. Навършват се 25 г. от отпечатването на неговото първо календарче и 50 г. от създаването на първото българско периодично издание.

След Освобождението много календари носят имената на заслужили дейци от възрожденската епоха. Спечелили за читател човека от народа, тези четива са имали своя културна мисия – да възкресят светлите идеали на една отминала епоха, като ги превърнат в контрапункт на партизанщината, корупцията и ценностната девалвация в следосвобожденска България. Те е трябвало да съхранят и да

„канонизират" като национални светини най-бележитите имена и събития от българската културна и политическа история.

Константин Фотинов с неговото най-популярно сред народа дело – списанието „Любословие" – отдавна е заел почетно място в годишните книжки, наречени календари. Рубриката „Леточисление" (наричана още „Летоброене", „Лични години") регламентира статута на първото българско списание в историческата памет на народа, популяризира културните амбиции на Фотинов и неговото дело.

Първото споменаване за „Любословие" в календар датира още от 1845 г. Гр. Венедиктов съобщава за екземпляр от календар, запазен в събранието на старопечатни книги на А. Д. Чертков, намиращо се в Държавния исторически музей в Москва[4]. В календара, в бележка под линия, остро се осъжда липсата на развито вестникарство сред българите: „А ми Българите 6 000 000 народ с *един вестник*!!! С колко спомощници? – с 160!!! Тежко и горко на България, та ако чака с таков начин да преуспее в просвещението!!!" (к.м.).

Десетилетие по-късно в „Месецослов на Българската книжнина" (Цариград, 1857) в раздела „Леточисление" четем: „От като са фанали Българите да имат на язикът си периодическо списание, което се основа в Измир от Константина Фотинова с имя „Любословие" – 15 години". Така, сравнително скоро след своята поява списанието на Фотинов се оказва сред най-значителните културни прояви в народното летоброене. Примерите са многобройни. В „Смешен календар за високосната година 1872" от М. И. Минков (Браила, 1872) е поместено народно леточисление. То документира такива събития като покръстването на българите, падането на България под турско робство, а също и „как почнаха българите да се събуждат за учение – 32 години", „как ся основа Българското периодическо списание от Фотинова и ся печати в Смирна – 29 години". „Летоброене" в „Български календар за 1875 година" на Д. В. Манчов (Виена, 1874) отброява години 30 „откак назначи да ся издава пръво Българско периодическо списа-

ние в Смирна от Г-на Фотинова под имя „Любословие". Името на К. Фотинов е в списъка на българските светци и заслужили лица, поместен в същия календар.

Контактите на първото българско месечно издание – „Любословие" и годишните календари не се изчерпват с популяризиране делото на бащата на българската журналистика в календарните рубрики. Тези контакти са обусловени от генеалогичното родство на двете издателски форми – месечното списание и годишните календари; от сходната им „съдба" и функции като цяло, както и на отделните жанрове и жанрови форми в тях.

По правило календарите предхождат появата на периодичния печат в съответната национална книжнина. И двете издателски форми са извикани от стремежа за информация, от идеята за „новина".

Като самостоятелни произведения календарите са познати още в езически Рим[5]. В тези календари, предхождащи християнските, „по месеците и дните на годината се означавали празниците на езическите богове, дните на раждане на императорите, събранията на сената, благоприятните и неблагоприятните дни (...), ветровете, дъждовете и др."[6]. Преход от езическия към християнския календар е един календар от Галия от 448 г., който съдържа малък календар с десет празнични дни. Календарите включват сведения за движението на планетите, за слънчевите и лунни затъмнения, празниците, предсказания за времето, астрономически таблици за дните и годините. Това ги характеризира като справочно четиво. Подобен е съставът на първите английски календари на Джон Самърс (от 1380 г.) и на Никълъс Лини (от 1386 г.), считани за „стандартни", известната „Книга на часовете" от Жан Херцог дьо Бери. Постепенно в календарите се промъкват поговорки, практически съвети, анекдоти, литературни материали. Календарът престава да има изключително справочно-информационен характер, а съчетава и желанието за забава. От XV в. насам Европа е завладяна от разпространилите се печатни календари, които се превръщат в любима, и едва ли не единствена книга за селянина и буржоата. Често календа-

рите безпрепятствено влизат в двора на монарсите, където са предпочитано четиво.

Първият български печатен календар е дело на панагюреца Цвятко Х. Георгов (Будим, 1818 г.).

За периода от 1840 г., когато се активизира издаването на календари, до условно приетата за крайна граница на Българското възраждане 1878 г. са известни 119 печатни календари, от които четири стенни[7]. През Възраждането не са изолирано явление и ръкописните календари, често пъти включвани като добавки към печатни издания. В тях преобладават материали за практическо ползуване, за напътствие и образец. Често срещаме и записки с документален, хроникьорски характер, които засягат не само обществено и исторически значими факти, но и сведения за личния и семейния живот на съставителя или преписвача. Това ги прави „домашно" четиво, за разлика от печатните календари, призвани да „принесат полза" и забавление „всякому человеку". Печатните календари, свързани с новосъздаващата се буржоазна, градска по същество култура, както и с новите форми на разпространение, предлагани от нея, излизат от кръга на „домашната книга", за да преминат в сферата на общонационалния книжовен пазар. Тяхната популярност и сравнително високи за времето тиражи допринасят в значителна степен за разширяването на този книжен пазар, активизират книжната търговия, стимулират в не малка степен възникването на нови, по-подвижни и гъвкави издателски форми – списанието, вестниците.

Сред изследователите няма единство по отношение на това към периодиката или към книгата да се причисляват календарите. По своята годишна периодичност, често пъти повтарящо се заглавие и разнообразно съдържание те наподобяват списанието; по своето вътрешно оформяне – книгата. „Тъй като и най-добрите календари не са достигнали актуалността и здравата връзка на вестника и списанието с читателите – пише Лазар Чурчич за сръбските календари – може би не би трябвало да се причисляват към тях. И все пак, тъй като и те са служили на определено време и са излизали периодически, трябва да ги поставим между пе-

риодичните публикации."[8]

Един от първите изследователи, посветили публикация на българските възрожденски календари – П. Золоботский, говори за тях като за „един от видовете" на българския периодичен печат[9].

В статията си „Възрожденски календари" Н. Фермандджиев най-общо ги определя като „вид възрожденска книжнина"[10]. Като книжовен жанр разглеждат календарите всички онези изследователи, които вместяват явлението в състава на т.н. „народни книги" или в проявите на популярното творчество, най-общо. В своя летопис „Българска възрожденска книжнина" М. Стоянов причислява календарите към справочните и забавни книги. Описва произведенията от този вид като книги, докато „Месецослов на Българската книжнина" за 1857 г. и изданието под същото заглавие за 1859 г. включва към периодичния печат. По същия начин описва и годишните издания на „Летоструй" на Хр. Г. Данов. Този факт, сам по себе си, илюстрира сложния характер и разнопосочните общокултурни функции на възрожденските календари.

Две са основните причини за склонността на някои автори да разглеждат календарите като периодика: ежегодното им излизане и принадлежността им към популярната книжнина, чийто механизъм на разпространение асоциира по-скоро с този на пресата. Но не трябва да отминаваме разликата в „звученето" и възприятието на един текст – било стихотворение, статия или анекдот – в периодичното издание (вестник, списание), от една страна, и в контекста на един календар, от друга.

Не малка част от българските възрожденски календари излизат еднократно. Други (Вечният календар на Пенчо Радов, календарчетата на х. Найден Йоанович) можем да разглеждаме не толкова като отделни книги от една обща поредица, колкото като различни издания на една книга, поради незначителните промени в тях. Така са представени те и в „Българска възрожденска книжнина", т. I. Известни промени, поне на пръв поглед, настъпват в края на 60-те и началото на 70-те години на XIX в., когато започва да

излиза 9-годишната поредица на Дановия „Летоструй или домашен календар". Поради своя алманахов характер изданието е разглеждано от някои изследователи като списание. В случая, обаче, става дума за жанрова еволюция, свързана с новите общокултурни функции на календара, с процеса на неговата предстояща специализация (вече започнал); с все по-тясното сродяване на българската календарна практика с европейската от това време.

Така или иначе, календарите са предвестници на българския периодичен печат. Генетичната близост между двете издателски форми – списанието и календарите е особено забележима при сравнението на първите български календари и списанието на Фотинов „Любословие".

Всеки пореден брой на „Любословие" започва с кратка информация за съответстващия месец от годината. Тя изяснява латинското наименование на месеца, зодиакалното му съответствие и наложилото се символно изображение. Нещо повече, Фотинов свързва *началото*, число първо, на своето месечно списание със символичното значение на „Април" (лат. aperire – „отварам"). „Понеже начнува това списание от сего месеца за ради познание и человеческого разумлено просвещение, Боже, просветителю человеческаго разума! Подай да славенска словесност под многовременное тежкое зиме неучения бивша процветет и восияет всем к просвещению разума и к наставлению во благих и полезних живота сего и будащаго дел!"

Календарите не само съдържат подробна информация за всеки месец, но тя се явява организираща, водеща за този книжовен жанр. С развитието на типографията и разширяване възможностите на българските издатели на календари сведенията за наименованията на месеците (не само латинските, но и старославянските, еврейските, турските и пр.), за зодиакалните знаци стават все по-пълни, илюстрациите – изобразяващи било зодиакалния знак, било картини от селскостопанския труд, характерен за месеца или следващи най-старите символни изображения – са все по-богати.

Едва ли случайно К. Фотинов въвежда в списанието популярни календарни рубрики като „Родословие", „Лето-

броене". Още от брой 3 Фотинов въвежда „Летословие". В месечното издание, както и в календарите, в тази рубрика се отброяват годините, изминали от значителни събития от библейската, гражданската и политическата история на човечеството. В „Аритметика или наука числителна" на Христаки Павлович (Белград, 1833) неговият ученик Христодул Костович Сичан-Николов помества „Месецослов празничен", където включва и „Родословие" с имената и годините на раждане на членовете на царските фамилии. Това „Родословие" съдържа сведения за Султан Абдул Меджид и за император Николай Павлович. По-късните календари ще осведомяват българската четяща публика за родословието на почти всички европейски владетели и благородни фамилии. (В някои информацията е подборна, в съответствие с целите на издателя и тенденцията в книжката.) Това е началото на един нов жанр – „светска хроника". В „Любословие" тя е не само застъпена, но и доразвита, благодарение на възможностите, които предоставя по-гъвкавия характер на месечното издание. От брой 2 К. Фотинов помества „Родословие и Летословие" – и започва от Адам. В следващите поредни броеве на списанието продължава рубриката, като прибавя и нова – „Епохи (времена)" на асирийските, сирийските, персийските, елинските, египетските, римските, византийските и пр. „значителни царове", предводители, началства. Жанрът на светската хроника в този си вид следва традициите, познати от календари и месецослови (известни у нас и в сръбски, гръцки, руски образци). Ново в „Любословие" е повече или по-малко подробното описание из светския живот на съвременни кралски особи. В брой 5 на списанието е поместен материал със заглавие: „Странствования Императора Николая Павловича". Това е описание на посещението на руския владетел в Англия. Освен, че информира за „висота(та)" на „Величество его", авторът съобщава имената на придружаващите го лица, престоя на императора по дни и часове, приемите, дадени в негова чест и от него. „Лондон, 23-й май, вторник, като предобедува (потхапна), император отиде да види градината зоологическа... Император беше содружен сос

барон Брунова и Г. Кудяковский. В. Е. похвали вного камилопордалат. В три часа В. Е. флезна в посланството, за да приима дука Девонсхирова, когото беше поканил за попладно обедуване" – четем в материала. По подобен начин е представено „Странствувание Величества его Султан Абдул Меджит Хан" от 13 май до 29 май (бр. 4, 1844, с. 61). Характер на светска хроника има и статията „Корабл и странствование на воздух" (бр. 5, 1844, с. 75), която разказва за „возвисяване(то)" на един „европиянин" на полето на Хайдар Паша. Не е останал незабелязан и неотразен официалния протокол. На лично място стои султана, „дипломатите чужди бяха дошли мало нещо напреш, за които бяха приуговени способни и собственни шадъре; гдето наблизу бяха и други Царски големци". А всеки обикновен „зрител (сеирджия)" има на разположение полето.

Едно от най-забележителните сходства между календарите и „Любословие" е отношението към *информацията, новината*. Информацията и в календарите, и във Фотиновото списание не е „чиста", тя е *утилитаризирана*. Подчинена е на целите на поучението или забавата (или на двете заедно). Информацията като забава е представена във вид на *сензация*. В „Любословие" тя е отделена в специална рубрика – „Неприродност", „Чюдно приключение", „Наружност". Това са „любопитните факти" в първото българско списание. Сведенията за жената, на която поникнали зъби на 90-годишна възраст (бр. 2, 1844, с. 30); за онази геройчна квачка, спасила пилето си от плъх (бр. 3, 1844, с. 41); за детето, откърмено от коза (бр. 5, 1844, с. 74); за ярето с две глави, което „вречи и пие сущевременно и сос двете уста"; за една кобила, родила едновременно женско муле и кобилче и пр. са сензационни по характер. Те са предадени под формата на кратки анекдотични разкази. Авторов коментар отсъствува, но те са достатъчно необичайни, за да имат стойност сами за себе си. Времето и мястото на действие в тях са без значение. Те са „възможни" и по времето на Юстиниан в малкото селце Пикили (с. 74), и „у Елветия на 19 май" (вж. „Наружност (φαινομενόν)", пак там). Съществена е функцията им на

потенциално важещи в момента на съобщаване (респ. на разказване). Те имат характер на „вечни", надвременни и общочовешки истории, които вълнуват в качеството си на отклонение от нормалното, обичайното. Но нормата не като исторически, национално или социално-политически определена категория, а като общочовешка, общоважеща. Това определя и народно-книжовния характер на този тип „информация".

Както в първите български календари, така и в първото месечно списание по-широко място е отделено на „информацията" – поука. Сведенията за училища, книгохранилища в различните европейски „царства", за развитието на вестникарството и книгоиздаването по света не са случайни, както не е произволно и мястото им в конкретния брой. „Любословие" осведомява за „остроумно изобретение" като „пароподвижната махина", за появата на „железния път". Две десетилетия по-късно „Летоструй" ще информира за строежа на железни пътища в Турско, за откриването на електричеството, телеграфа. „Любословие" разказва на българския читател през 40-те години на XIX в. за любопитни „случки" из Европа. По-късно Хр. Г. Данов ще публикува в календарите си материали като „Вирджинската случка", „Ракиената треска в Америка", подробно описание на Всемирното изложение в Париж. Сведенията за градове, народи, животни, нови открития, статистическите данни, предлагани в календарите и в списанието, не са самоцел. Водещ е стремежът към поука. Предлаганите знания са обвързани с идеята за приобщаване към новите културни модели и тяхното адаптиране към българската среда. Кратките информационни, „новинарски" рубрики също се вписват в общия модел, който чертае списанието: за културно устройство и развитие, за стопански и духовен напредък, за облагородяване на нравите, поведението. Дори сведението за гълъбите – „вестовщици (хабероносци)" (бр. 1, 1844, с. 7) е утилитаризирано. „У Европа каквото успяват – пише Фотинов – человеците полезно в сякакви работи, така не оставиха да са без полза в нея птичитата..."

Книжките на първото българско списание са се четяли и

след годините на тяхната поява. Причината за това е не само и не толкова оскъдицата на книжнина сред българите. Тя се крие в характера на информацията, предлагана от „Любословие". Както и в годишните календари, тя не е еднократна, временна. Поуката, която носят „новините" в „Любословие", ги прави по-малко подвластни на „момента", натоварва ги с устойчивост във времето, удължава техния „живот" и актуалност. По-късно, българската периодика ще развие „чистата" информация, жанра на „ежедневните новини", които носят елемент на временност, еднократност.

Издателите на първите български календари – Хр. Костович Сичан-Николов, Константин Огнянович – се стремят да обхванат интересите и потребите на „всички рядове в обществото", но „най-паче" на учители и ученици, посвещавайки труда си на народното образование. Образователните цели на издателя на „Любословие" са недвусмислено назовани в заглавието, в мотото, в желанието да предложи четиво „за любопитство, за полезни понятия, разуми и побуждения за словесното на човека украшение и ума просвещение" (Вж. „Обявление", бр. 1, 1844, с. 16). Недвусмислен е и „изборът" на Фотинов в статията „Извинение за неблагоприятност описания" (бр. 2, 1844, с. 21). А той, изборът, както и в първите календари-алманаси е в полза на „просторечието" пред „благоречието", в полза на *любочитателите* пред *любословните* „рачители, предстатели и защитници", щото списанието да може „да го прочете *секий* и да разумева добре онова, що чете".

Наред с допирните точки между списанието и първите български календари съществуват и не малко отлики. Те са обусловени от по-голямата подвижност, актуалност и оперативност на списанието, свързана с честотата на неговото излизане. В календарите не е заложен непременно принципът на периодичност, което определя техния статут на *книга*. Що се отнася до списанието, то всеки негов брой е част от цялото, от общия замисъл и осъществяване като поредица. Първото българско списание подчертава своя характер на поредица и с поместените материали с продължение

(отделени по-късно в някои вестници в подлистник). Списанието допуска в своето съдържание в много по-голяма степен от календара актуалните новини – било сензационни или „поучителни". С течение на времето периодичният печат изземва информационните и „новинарски" функции на календара (70-те години на XIX в.). Статутът на двете издателски форми постепенно се регламентира.

Появата на „Любословие" през 40-те години на XIX в. подсказва готовност у малобройната българска четяща публика за „редовно прочитание", готовност, подготвяна от прехождащи книжовни форми.

„Любословие" има нелеката и отговорна участ да бъде първовиден труд. Подобна съдба прави неговите контакти с календарите, в качеството на сродни и утвърдени книжовни форми, сравнително активни (било в посока на притегляне, било в посока на преодоляване). В процеса на формиране на жанровата и видовата система на новобългарската книжнина отношенията между календари, от една страна, и вестника и списанието, от друга, се регламентират. Но в първите години на възникване на българската периодика, те не са така категорични. Затова съпоставката между първите български календари и първото българско списание разкрива известно напрежение, съпровождащо всяко *начало*.

БЕЛЕЖКИ

1. Вж. Юбилеен сборник по случай петдесетгодишнината на Българската журналистика и честване паметта на основателя ѝ Константин Фотинов. С., 1894, с. 98.

2. Кръстев, Кр. Критика и библиография. – Мисъл, IV, 1894, с. 485.

3. Блъсков, Ил. Р. Юбилейно календарче по случай 25-годишнината от основаването на първото ми календарче и 50-годишнината от основаването на първото българско списание. С., 1894.

4. Венедиктов, Гр. Об одном болгарском календаря на 1846. – В: Славянский архив. М., 1962, с. 75.

5. Вж. Арх. Сергий. Полний месецослов Востока. Т. I. Владимир, 1901, с. 3.

6. Пак там.

7. Известни са 4 стенни календара – за високосната 1864 г., издаден в Цариград, двата Ботеви календара за 1875 и 1876 г., издадени в Букурещ, и календарът на Танас Киров за 1877 г., издаден в Цариград.

8. Чурчич, Л. Српске повремене публикације XVIII века. – В: Српска штампана книга 18 века. Каталог. Београд, 1970, с. 150.

9. Золоботский, П. Из первых лет новоболгарского литературного возрождения. – В: Zbornik u slavu Vatroslava Jagića. Berlin, 1908, с. 190.

10. Фермаджиев, Н. Възрожденски календари. – Антени, бр. 22, 30 май 1979.

* *Докладът е четен на научната сесия, посветена на 200-годишнината от рождението на Константин Фотинов (Пловдив, 1990 г.).*

КЪМ ЛИТЕРАТУРНАТА ПРОБЛЕМАТИКА В СПИСАНИЕТО НА КОНСТАНТИН ФОТИНОВ „ЛЮБОСЛОВИЕ"

Стефана Таринска

Известно е, че за Фотинов и сп. „Любословие" имаме една образцова студия от Ив. Д. Шишманов, също и едно проницателно изследване от Боян Пенев в неговата „История на новата българска литература", направено с много усет за главното и характерното, с верни и точни анализи. След тях в продължение на десетилетия се повтаря казаното от двамата по отношение на фактология и обща оценка, без сериозни нови приноси. Преповтаряйки общите оценки, ние ги схематизирахме и представата за това голямо дело на Фотинов и на българската култура от началото на 40-те години на XIX век избледня и обедня, така че, смея да твърдя, в наши дни историческата оценка за първото българско списание като културно явление е стеснена и принизена, а литературоведският интерес към него е слаб.

Впрочем, още Боян Пенев, който с верния си усет на литератор и историк постави достатъчно силен акцент върху „Любословие" и обърна внимание върху много от най-значителните материали в него, изрази и едно не съвсем правдиво становище, което властвува до днес. Систематизирайки тематиката на списанието в седем точки, той изтъкна: „Седмо. Най-слабо е бил застъпен художественият отдел на списанието, тук срещаме малки разкази с поучително съдържание, например „Нощ бедствена", „Каспар Осер". В целите две годишнини срещаме само пет българ-

ски и няколко сръбски стихотворения, взети от „Сръпске новине". Като стихотворци в „Любословие" се подвизават... неколцина български учители, които не са притежавали никакъв поетичен талант..."[1] Тази стеснена и бедна характеристика на литературната проблематика на списанието (разбирана в известна степен неисторично, като „художествен отдел") се повтаря по-късно още повече схематизирана в академичната „История на българската литература"[2].Там е казано обидно малко за първото българско списание, като му се вменява в грях и това, че е „просъществувало „само" две години".

Нека започнем с продължителността на излизането. Малко измежду периодичните издания през Възраждането са издържали две години, дори много по-късно и при поблагоприятни условия. А тук се отнася за пръв опит, в обстановката на една набелязяли се признаци за литературен живот у нас. Устойчивостта на „Любословие" впечатлява, като имаме предвид, че се списва извън българските земи, при липса на културен център (защото Смирна не е и не става български културен център, въпреки българската колония там). В условията, в които се появява „Любословие", то действително е изключително явление. И именно като *„общобългарско" явление* – определение, на което Фотинов много държи, няколко пъти го повтаря, когато говори за програмата и задачите на изданието.

Списание „Любословие" не е проучвано детайлно. Не сме изяснили в пълнота, точно и категорично например какви журналистически и публицистични форми се появяват в него, какви традиции създава. Не са ни известни всичките му сътрудници. Не знаем източниците на много от преводите. За редица материали не е ясно дали са оригинални или са преводи и компилации. Не е уточнено кое може да се счита за оригинално творчество на Фотинов, затова и списанието не е използувано в достатъчна степен като източник за очертаване на неговото дело. Онова, което направиха Ив. Д. Шишманов, след него Боян Пенев, в по-ново време Г. Боршуков и още някои други колеги е необходимо да бъде допълнено преди всичко с

извороведски проучвания. Известно е, че към историческия период и към онази част от възрожденската култура, която е свързана с името на Фотинов, след Втората световна война имаше пренебрежително отношение; освен това новите кадри, които навлязоха в тази научна област, не знаеха гръцки и не познаваха задълбочено гръцката култура. Едва през последните две десетилетия се заработи отново за проучване на българо-гръцките културни отношения през Възраждането. Двама-трима специалисти подържат интереса към тази проблематика в последните години (Надя Данова, Кирил Топалов, Афродита Алексиева). Да се надяваме, че проучването на архива на К. Фотинов, с което се е наела Н. Данова, ще даде тласък в развитието на изследванията не само върху личността на този голям възрожденец, но и върху литературата ни от един труден период. Появата на „Любословие" е значително явление – това все пак се съзнава от нашата литературна история, но са необходими конкретни и детайлни проучвания, които да конкретизират тази оценка, да ѝ дадат историческа плътност и да актуализират и разширят възгледите за литературното значение на списанието.

Голямата крачка напред, която Фотинов е направил чрез „Любословие", проличава, когато сравним книжовната продукция до появата му с всичко онова, което намираме в разстояние на две години върху неговите страници.

Изненадва на първо място усетът за основните задачи на българската култура и ясното съзнание за интегриращата роля, която трябва да има изданието. Удивително е, как този елинофил от Смирна вижда ясно и точно пътя за бъдещото развитие на българската култура и се ориентира към нейните най-авторитетни творци в момента: Неофит Рилски, Васил Априлов, Гаврил Кръстевич, Георги Пешаков и от новото поколение – Никола Касапски, Стефан Изворски. Очертавайки така контурите на едва набелязващата се география на българската литература: средища в българските земи като Самоков и Рилския манастир, Шумен и Котел; външни средища – Цариград, Одеса, Румъния. Чрез „Любословие" Фотинов създава връзка между

тези центрове и прави това съзнателно и целенасочено. Списанието показва, че още в средата на 40-те години у нас се набелязват първите черти на национален литературен живот върху основата на вътрешни и външни български културни центрове.

Литературата, а още по-малко литературните проблеми в сп. „Любословие" съвсем не се изчерпват с няколкото стихотворения, публикувани в него. Не сме се занимавали например с това доколко, в какъв обем и конкретно чрез кои имена и кои произведения е представена античната литература, а тя е силен и характерен момент в „Любословие"[3] Значително място заемат в списанието религиозно-поучителните произведения. Обикновено тези текстове не се вземат под внимание, когато се говори за литературата на времето. Пренебрегването им е пропуск в литературната ни история. Те са присъствували в представите на епохата за словесно изкуство и са участвували в литературния процес както чрез фикцията и нарацията, които се съдържат като компонент в религиозно-поучителното четиво, така и чрез елементите на публицистика в религиозните слова, да не говорим за обработването на литературния език и изобщо за обогатяването и разширяването на изразните възможности на новобългарския книжовен език.

Сериозен е приносът на „Любословие" за уточняване на понятията за преводно и оригинално произведение. Това е свързано с въпроса за авторството изобщо; в отношението на списанието към него наблюдаваме развитие. Докато в първите книжки под текста на материалите не се отбелязва нищо, към края на първата годишнина се появява повече информация за източника и за автора. В бележка в края на първата годишнина редакторът разкрива авторството на два материала, подписани с псевдоними,[4] а през втората годишнина под повечето материали, които заема и превежда, е отбелязан източникът или авторът на оригиналния текст, както и преводачът, когато преводът не е от самия редактор (разбира се, има и изключения). Нещо повече, на няколко пъти Фотинов изрично подчертава, че обнародва съвсем точно изпратения му ръкопис; понякога изтъква и

изречната молба на своя сътрудник текстът да бъде публикуван без изменения. Изобщо Фотинов затвърждава уважението към творческата личност на писателя и към неговата авторска воля.

К. Фотинов има съзнание за значението на силната личност в културата. Не може да не спре вниманието характеристиката за Неофит Рилски върху страниците на списанието: учителят и книжовникът, който „не само сичка България знае, но и тия бездушни камене проповедуват и славят"[5]. Фотинов е оценил усилията на Васил Априлов, изтъквайки ролята на създаденото от него Габровско училище. Той вижда и границите на тази роля – десет години по-късно ратува за общобългарско висше училище в пределите на страната, очевидно смятайки, че възможностите за получаване на по-високо образование било в гръцки, било в руски училища не е достатъчно за градежа на националната ни култура. Въпреки различието в позициите, чрез списанието си Фотинов дава трибуна на Априловите идеи за културна ориентация към Русия, като публикува обширната му статия, която по-късно излиза в отделна книга под заглавие „Мисли за сегашното българско учение" (Одеса, 1847).Изглежда този най-богат за времето културен преглед е написан от Априлов специално за сп. „Любословие", жест, който говори както за значението на това издание в очите на Априлов, така и за желанието и умението на редактора му да отрази най-значителното в духовния живот на сънародниците си.

Знаем още от Ив. Д. Шишманов и Б. Пенев, че страниците на „Любословие" са изпълнени с преводи от съвременни нему гръцки периодични издания. Фотинов добре познава и уважава гръцката култура и гръцката литература, но трябва да подчертаем, че той не изпада в едностранчивост и пристрастие. В списанието има материали, взети очевидно от френски издания, да не говорим за стараннето му да дава разнообразна информация, включително и литературна, за европейските народи, за съседите ни, за Русия. Изненадват многобройните материали от руски източници, засягащи руската държава и руската политика, търговията

с Русия, както и културни въпроси – книгоиздаване, библиотеки, училища. Тази отвореност към всички посоки е може би най-характерното и най-симпатичното в това първо по рода си българско издание; то несъмнено е възпитавало в откритост, уважение към близки и далечни народи. Посочената особеност има и един по-тесен езиково-литературен аспект: доколко и как преводът на чуждонационалния текст е подпомагал изграждането на литературата ни и нейния език. „Любословие" предлага разнообразни примери в това отношение. Тук си дават среща преводи и компилации от славянски и неславянски източници, те участвуват по различен и посвоему плодотворен начин в развитието на книжовния език. Статията „Торговля (Търговия российска)" прави впечатление с хубавия си език, особено с усета за ритъм на речта; чрез интонационно движение се постига емоционалност на публицистичния стил[6]. В друг случай Фотинов отпечатва бележки на един френски пътешественик за българите, като дава текста в оригинал и в превод на български; очевидно тук редакторът не се е интересувал само от съдържанието на публикацията – той предлага и един пример на преводаческо изкуство[7].

В сп. „Любословие" намираме един любопитен и показателен литературен факт, който отразява посредническата роля на руската култура за контакта ни с Европа. В няколко броя от втората годишнина е отпечатан преводът на „Богатство и слава", при който е отбелязано името на автора и на преводача. В началото, преди текста на творбата, редакторът съобщава: „Следующе изложение, кое ми прати един любородний ревнител, описувам така според негово преведение и речение"[8]. В края е посочено, че се превежда от немски, името на писателя е Гелерт (в списанието е Теллерт, очевидно печатна грешка), а преводач е Никола Касапски. В случая заслужава да се изтъкнат няколко момента. Преведена е творба от изтъкнат немски поет и моралист от епохата на Просвещението, една негова обемиста нравоучителна проповед, приключваща със стихове. Езикът на превода е много хубав, богат и разнообразен, естествен. Постройката на фразата умело отразява чрез

разнообразни синтактични връзки по-сложната мисъл, а и емоцията. Ето финалът, който съдържа и стиховете (подобен похват използува и Хр. Ботев в програмната статия на в. „Дума на българските емигранти"): „Человек без добродетел, хваща ся за сянката само на удоволствието, но и тя изчезва в една минута. Излъган от надеждата, той предава ся в униние и възклица:

На секиде гоних ся за щастие, за мечти,
Покой, забави аз търсих дене ноще,
А като щях едвам до них да ся досегна,
Останах с нищо, мина сичко като сянка."

Кристиан Гелерт (1715-1769) е бил популярен в Русия през последните десетилетия на XVIII и първите десетилетия на XIX в., превеждани са няколко негови книги, в 1820 г. в Петербург излиза томът „Статьи избранныя из нравоучения добродумаинаго Геллерта". Българският преводач Н. Касапски принадлежи към първото поколение руски възпитаници в нашата литература. Той учи в Ришельовския лицей в Одеса през 1841-1847 г. и публикацията му в „Любословие" датира тъкмо от това време. Любопитно е, че Н. Касапски изрично отбелязва под текста: „от немския", имал е представа за стойността на превода от оригиналния език, макар че не е изключено да е ползувал и руски превод на произведението. Може би е пристъпил към тази работа като училищна задача, в Лицея чуждоезиковото обучение е било на висота и е включвало подобни преводи. Едно е сигурно обаче – усилията му в полето на българската литература и плодовете на тези усилия са част от ентусиазираните литературни занимания на българските младежи в Одеса през 40-те години.

Освен превода на нравствената проповед „Богатство и слава", който несъмнено има литературна стойност, Н. Касапски обнародва в „Любословие" и една оригинална поетична творба, краткото стихотворение „Желание", написано през 1842 г. според означението на самия автор[9]. Стихотворението изразява силното желание за работа в полза на народната просвета, творбата звучи като обричане, като клетва; напомня първите поетични опити на Н. Геров и

Д. Чинтулов, свързва се с тях и по възприетите силаботонични принципи на стихосложение. Макар и единствено, това произведение на Касапски го приобщава към създателите на новобългарската поезия от Одеския литературен кръг.

В „Любословие" публикува първите си стихотворения и Стефан Изворски, те са типични прояви на т.н. даскалска поезия. Слаба като стихотворство е творбата „Новонародна българска песен", но тя извиква интерес с жанровите представи, изразени в заглавието и с белезите за търсене в областта на стихотворната техника. Любопитно е, че в нея намираме отглас от творчеството на Неофит Бозвели, споменава се Мати Болгария като образ на Родината. Това навежда на мисълта, че авторът на стихотворението би трябвало да е от средата на цариградските българи. Ако прибавим и творбата на Г. Пешаков „Ридание на смертта Ю. И. Венелина", отпечатана в първата книжка на „Любословие", ще признаем, че Фотинов не е пропуснал в областта на поезията онова, което е съществувало в момента като постижения и като тенденции. Може само да се каже, че не ги е представил достатъчно широко. Не бива обаче да забравяме, че „Любословие" не е литературно списание, замислено е като „съкровищница" за цялостната новобългарска култура.

Тук се спряхме само на някои литературни въпроси, които повдигат публикациите в първото българско периодично издание – тази тема заслужава по-широко и позадълбочено проучване.

БЕЛЕЖКИ

1. Пенев, Б. История на новата българска литература. Т. 2, С., 1977, 529-530.

2. История на българската литература. Т. 2. Литература на Възраждането. С., 1966, 104-105.

3. В дните на подготовката на настоящата работа за печат се появи книгата на Н. Аретов „Преводната белет-

ристика от първата половина на XIX в." (С., 1990), в която отделна глава – „Повествователни творби в „Любословие" - разглежда и приноса на Фотинов за превеждането на античните автори у нас.

4. Любословие, г. I, 1844, кн. 12 – статията „Словесност народна".

5. Пак там, кн. 8, 119-120.

6. Пак там, кн. 3, 38-40.

7. Пак там, кн. 4, 55-56.

8. Любословие, г. II, 1846, кн. 18, с. 90. Статията завършва в кн. 22, 145-146.

9. Пак там, с. 146.

** Докладът е четен на научната сесия, посветена на 200-годишнината от рождението на Константин Фотинов (Пловдив, 1990 г.).*

ПОВЕСТВОВАТЕЛНИ ПРЕВОДИ ПО СТРАНИЦИТЕ НА СПИСАНИЕ „ЛЮБОСЛОВИЕ"

Николай Аретов

Значението на сп. „Любословие" за развитието на българската журналистика е изтъквано многократно. Наред с това понякога от надисторически позиции са подценявани литературните произведения, поместени в него. Така, както често негласно се подценява и останалата ни книжнина от това време. Повтаряйки почти дословно казаното от Б. Пенев, Г. Боршуков пише: „Въпреки голямото разнообразие на съдържанието, художествената литература в „Любословие" е слабо застъпена и това е лесно обяснимо със стадия, в който се е намирала нашата литература. Поместени са само няколко слаби преводни разкази като „Каспар Осер, „Нощ бедственная", ... които не са оставили никаква следа в българската литература..."[1] Не са споменати дори тези чужди автори, чиито творби за своето време, за XX в., а и за 40-те години на българския XIX в. имат художествена функция – Лукиан, Теофраст, Франклин.

Някои от повествователните творби в „Любословие" надхвърлят познатото от учебникарската книжнина през предишните две десетилетия. По-отчетливо се забелязват започналите по-рано процеси, някои достигат по-напред в развитието си; открояват се нови явления и особености. За разлика от учебникарската книжнина тук повествователното начало се носи и от религиозни и исторически четива, които имат значително по-голям обем и заемат по-централно място. Такива са от една страна „Повест за святаго славнаго великомученика Димитрия", „Житие святаго отца

нашего „Николая Чудотворца" и пр., и от друга – „Славянски древности", „Визант или Константинопол", „Последное деяние в. Константина" и пр., като границата между тези и интересуващите ни светски преводни повествователни творби не е непроницаема. Освен проблемните, тематични и жанрови критерии, тук се проявява и още един. Докато при изброените религиозни и исторически творби се налага възпитателния и познавателния им аспект, то при повествователните доминира развлекателния – нещо ново спрямо учебникарската литература, но едва ли спрямо Софрониевия Втори видински сборник (1802). Порастнало е и значението на познавателната функция, а поучението е туширано, изведено е от характерната битова сфера и е свързано с обществения живот.

Въпреки че епизодично „Любословие" публикува оригинални стихотворения, повествователните произведения в списанието са изцяло преводни. Разграничават се три типа: *достоверни истории*, *анекдоти* с фолклорен произход и *антични фрагменти* или кратки творби.

Г. Боршуков подчертава, че „чрез информационния поток в страниците на списанието то събужда апетит, създава вкус у читател към новината, подготвя почва за бъдещия български вестник"[2]. Наред с това „Любословие" формира и вкус към необикновения сюжет, който е необходим на литературата. Успоредно с любопитните актуални събития като несполучливия атентат срещу Стефан Богориди или репортажа „Кораб и странствование на воздух" (1844, № 5) за действителен опит, се съобщава и за други, не само съвременни събития, чието представяне по жанрови белези стои на границата между журналистическата информация, научното знание и елементарното художествено повествование. Например „Баснословний (лъжесловний) потоп", предхождащият го разказ за истинския потоп (1844, № 1), фрагментите от Херодот, „Неприродност" (1844, № 5) – за дете, отгледано от кози по времето на Юстиниан и др.

Стремежът на „Любословие" да провокира и задоволява просветеното любопитство проличава може би най-ярко в преведения „Из сокровищ полезних знании" документален

разказ „Каспар Осер" (1844, № 10 и 12). Представен е действителен случай, събудил на времето интереса на най-широки обществени слоеве[3]. От една страна това е сензационно събитие от този тип, който винаги е дразнил най-елементарното любопитство, провокирал е към фолклорно досътворяване – на бял свят излиза човек, живял от рождението си затворен по неизвестни причини, от неизвестни лица, в неизвестно къде намиращо се мазе. Случаят е особено благоприятен за филисофски и научни разсъждения относно вроденото и придобитото у човека, закономерностите на неговото развитие, особеностите на сетивата и пр. А тези въпроси, към които проявяват подчертан афинитет мислителите от епохата на Просвещението, включително и у нас, съвсем не са чужди на литературата и изкуството. Историята на К. Хаузер не само косвено, но и пряко рефлектира в множество художествени произведения, включително и български. Т. Траянов й посвещава стихотворение в „Химни и балади", а Вернер Херцог – филма „Всеки за себе си и Бог против всички" (1974).

У нас попада един ранен вариант, при който се съдържат възможностите за развитие и по посока на белетристиката, и по посока на научния трактат. Историята е представена документално, с посочване на години и места, като са прибавени и кратки разсъждения, насочващи към главните проблеми, които се съдържат в нея.

Историята на Каспар поставя въпроси, без които не може да мине никоя литература. Под една или друга форма, по един или друг начин те се появяват пред интелигенцията на всеки народ, възможно е първо като отговори, после като въпроси, и дори да не бъдат решавани от писателите, те се съобразяват с тях. Освен че ги поставя пряко, достойнство на историята на Каспар е, че ги поставя сюжетно, т.е. чрез една човешка съдба. Този проблем присъствува и в „Зле отхраненото дете" от „Рибния буквар", по-късно може да бъде открит и в преведената от Р. Колесов повест на Кр. Шмид „Генрих Айсенфелский" (1859), във „Варвара Убрихт" – повест на полския писател Ладислав Кулчински, преведена от румънски от Пандели Киси-

мов през 1873 г. В тази „истинска повест" може да се потърси косвено влияние от историята на Каспар, а общото в мотивите на написването или превеждането на тези творби е несъмнено.

В жанрово отношение „Каспар Осер", а също и две други интересни творби от „Любословие" – „Синовная любов" (1844, № 5) и „Нощ бедственная" (1844, № 19-20), са изградени около една любопитна случка, представена като достоверна било чрез разказ на странично лице, т.е. като репортаж, било чрез аз-повествование („Нощ бедственная") на единствения участник в събитията. Въпреки малкия си обем тези три произведения и като сюжет, и като тематика съдържат основните елементи на белетристичния разказ и не е необходимо да се добавя нещо, било елемент на повествованието, било идея, за да прерастнат в пълноценни художествени произведения. Те се нуждаят от разгръщане на наличните дадености.

Трите разказа представят някои от основните тематични насоки в развитието на преводната книжнина. В „Синовная любов" може да се търси интерес към далечното и непознатото, а по-конкретно към морската тематика, което не е чуждо на възрожденската ни книжнина. Откриват се още две характерни особености: съсредоточаване във взаимоотношенията между членовете на едно семейство, изграждане на творбата като илюстрация на предварителна нравствена теза.

„Каспар Осер" е сред ранните прояви на интереса към тайнственото, загадъчното, дори страшното, който по-късно се среща често в преводната и оригиналната книжнина. Сюжетът е пряко свързан не само с най-общите проблеми на възпитанието, но и с философските въпроси за човека. При това за жанра, обема и времето си, тези проблеми не са елементаризирани.

* * *

Безспорно най-голямо внимание сред повествователните творби на „Любословие" заслужават преводите на трима антични автори – Лукиан, Теофраст, Херодот. Те са доста различни по характер, а и по значение за българската

книжнина, представят три подхода към старогръцката литература.

Хронологически първо се появява „Соновидение или живот Лукиана Самосатеа" (1844, № 4-5). Това е творба, която има пряка връзка с преведеното по-рано от Г. Кръстевич съчинение на Ксенофонт „Митос Продиков", включено в книгата „Мудрост добраго Рихарда и Митос Продиков" (1837). От преведената на български език творба на Ксенофонт у нас започва богатото развитие на интересния и в по-широк контекст мотив за алегоричния сън, което заслужава специално изследване.

В края на „Соновидение..." са дадени сбити и доста добре подбрани за обема си сведения за автора и творчеството му. Използуваният от Фотинов източник не е установен, но това вероятно е някакъв христоматиен сборник или публикация в печата. Редакторът на „Любословие" се придържа към оригинала, не го съкращава, запазва и митологическите персонажи.

Трудно може да се обясни със случайност присъствието на двете творби, при това във време, когато белетристичните преводи са като цяло малобройни, а тези антични автори се броят на пръсти. Едва ли биха ни извели далеч разсъжденията около това, че Кръстевич е сред сътрудниците на „Любословие". Той подписва своите публикации в списанието, докато тези на редактора излизат безименни; малко вероятно е Кръстевич да е преводачът на „Соновидение", като по този начин продължава интереса към мотива. По-логично е да се предположи, че двамата книжовници се насочват към един мотив, тъй като го смятат за необходим за читателите или за книжнината.

Белетристиката се нуждае от възпроизвеждане на човешкия характер с битовите подробности като фон, разкриването му чрез ежедневното, делничното поведение. Класическият пример са „Характери" на Теофраст. Един фрагмент от тях се появява в „Любословие" (1844, № 8). Безспорно Фотинов не го възприема толкова като художествена творба, колкото като нравоучителна, поставена в контекста на Благонравието, което публикува. Но има и раз-

личия – фрагментът не е разположен на обичайното за благонравните творби място в списанието, посочен е авторът, което при тях не се прави, тъй като те се възприемат като безлични, като израз на абсолютни норми, а тук фактически е представен един негативен пример. Назоваването на автора (това общо взето става рядко в „Любословие", пък и в другите ранни възрожденски издания), въпреки че няма бележка за него, подсказва, че той идва с авторитета на древността, което от своя страна не може да не насочи и към разликата в нравите от времето на Теофраст и на Фотинов. Така че, дори и несъзнателно, текстът от „Характери" се оказва в междинно положение спрямо благонравните по жанр творби и повествователните четива.

. Известно е значението на „Характери" като подготовка за бъдещите характери-типове в елинистичната литература. У нас това едва ли може да стане на базата само на един фрагмент. Но може би той насочва към принципната връзка между човешкия характер и битовата среда, действия и обстоятелства.

Третият античен автор, който присъствува в „Любословие", е Херодот. Към него Българското възраждане проявява подчертан интерес. В списанието си Фотинов помества „За женитба" и „Природна нравност" (1844, № 5) – в първия фрагмент са представени вавилонски обичаи, а във втория – среща на Дарий с населението на Тракия и Македония.

Въпреки че не е превод от неговата История, с Херодот е свързано и едно друго произведение, много интересно от гледна точка на източниците и пътищата за създаване на белетристични творби през Възраждането – „Гозба Валтасарова" (1845, № 10 и 12). Фрагментът представлява компилация, в която са посочени точно дори главите на използуваните източници: „пятая глава на пророка Даниила" и „Иродот в 191 повествование на перва си книга".

Заедно с „Гозба Валтасарова" в кн. 10 започва и описанието „Развалини на Вавилон град". Според В. Пундев то е взето от гръцки превод на география на Адриано Балби (1782-1848)[4], в която също се цитира Херодот. Представя-

нето на един предмет от няколко гледни точки е характерно за „Любословие"; освен двата споменати разказа за потопа тук могат да се намерят и няколко произведения, свързани със съновидения, а и други подобни примери.

При творбите за Вавилон се очертават три начала, които се стремят към обединение: библейската легенда, античната историография и новата позитивна наука. Това са и три степени на стремежа за осмисляне на миналото, три исторически форми на обективното, според авторите им, повествование. Фотинов, който поставя един до друг двата текста, няма желание да пресъздаде по въображение обстановката, в която се разиграват събитията от първия, нито да навлезе в дебрите на строгото историческо разясняване на фактите. Редакторът на „Любословие" чувствува нуждата да съчетае заимствуваното описание на събитията с представянето на обстановката, но ги помества разделени, било понеже по принцип превежда точно, било защото не умее да си служи с възможностите на фикцията, а тя се разминава с осъзнатата му цел – реконструкцията на поучителното и любопитно историческо събитие. И, може би най-важното, все още е рано за белетристика от нов тип. Процесът на обединяване на трите начала не е завършил и това спомага да се разкрият неговите закономерности. Посилно се привличат (по-рано се съединяват) двата повествователни текста. За Фотинов и въобще за българина от епохата по-познат е библейският текст, към който се прибавя историческият и предстои да бъде прибавен описателният. Такава е и една от линиите в развитието на ранните преводни белетристични форми у нас.

Преведената от Фотинов творба стои на границата между белетристичното и историческото повествование. Дори и да се приеме, че и на историческото повествование в един такъв доста ранен за нас етап е необходимо описание на обстановката, то именно за белетристичното е характерно откъсването от цялостния исторически контекст на едно събитие, пък било то и решително като падането на Вавилон.

Компилаторът е чувствувал необходимостта да съедини

двете истории, за да постигне един по-разгърнат сюжет. Благодарение на обединяването той получава възможността да проследи събитията и в двата лагера, от две гледни точки – на Вавилон и на обсаждащите го перси. Това е нещо непознато, но необходимо за развитието на белетристиката. За да се постигне е било необходимо да се намерят два авторитетни разказа за едно събитие. Това е възможно в най-голяма степен при исторически събития, като най-подходящ е именно намереният от Фотинов тип, при който, освен историческата, съществува и библейска гледна точка. Трудно е да се определи еднозначно какво е искал да вземе от двата си източника компилаторът. Те не би трябвало да се разглеждат като абсолютно различни по жанр, още повече, че и двата не следват точно историческата достоверност. Би било неточно да се приеме, че от Херодот е взето повествованието за събитията, а от Библията – втория план, поучението. Това може и да е било субективното намерение на компилатора, неговия замисъл. Но на практика се е получило нещо по-различно – и от двата източника е взета по една любопитна история – пророчеството на Даниил от Библията и военната хитрост – от Херодот.

Трите антични творби в „Любословие" се свързват по различен начин с развитието на преводната ни книжнина. По жанр и структура „Соновидение..." не се различава много съществено от анекдотите, от достоверните и поучителните разкази; но за разлика от тях, то е пълноценна художествена творба, дело на мощна творческа индивидуалност. Ясно е, че авторитетът на античността оказва влияние при избора на творбата. Но старогръцката литература предлага богати възможности за избор и въпреки че „Соновидение..." и неговият автор безспорно заслужават внимание, те в никакъв случай не са най-пълноценните, най-пълноправните представители на своята епоха, разглеждана в най-широките й граници. Очевидно тук действува и друг фактор – педагогическата проблематика, която е особено актуална по това време у нас.

Фрагментът от „Характери" на Теофраст се включва в една малко по-друга, макар и сродна линия в развитието

на българската книжнина. При него се проявяват принципни особености на изграждането на белетристичния образ. Сама по себе си „Нечувствителност" не представлява модел за белетристика, но може да се разглежда като елемент, на който предстои да се обедини с други, за да се получи пълноценна белетристична творба от нов тип.

Че подобно обединение е възможно, показва „Гозба Валтасарова" – творба, която в по-голяма степен се приближава до жанровите норми на белетристиката от нов тип. Но и тя, както и „Нечувствителност", макар и по по-друг начин, стои на границата между художествено и друг тип повествование. Сред трите произведения „Гозба Валтасарова" има най-разгърнат сюжет. Особено в по-ронните етапи историята предлага най-големи възможности за изграждане на по-богато на събитие повествование, тъй като разполага с готови поредици от събития.

Разгледаните творби, появили се по страниците на „Любословие", безспорно не са централна жанрова линия на списанието. Напротив, някои от кратките анекдоти например явно са вместени, за да се запълни мястото в изданието. При подбора К. Фотинов се е ръководил преди всичко от тематични критерии, жанровите остават на втори план, въздействието им не винаги е осъзнато от преводача и редактора. Разгледани като цяло, повествователните творби в „Любословие" спомагат да се осмисли развитието на преводната книжнина, което в перспектива е свързано и с раждането на оригиналната белетристика – един ключов за развитието на възрожденската ни литература проблем.

БЕЛЕЖКИ

1. Боршуков, Г. История на българската журналистика. С., 1976, с. 42. Срв. Пенев, Б. История на новата българска литература. Т. 3, С., 1977, с. 529.

2. Боршуков, Г. Цит. съч., с. 42.

3. Фойербах, немският автор на текста, е установен от Н. Данова.

4. Пундев, В. Гръцко-български литературни сравнения. - Сп. БАН, кн. 38, кл. ист.– филол. и филос.– общ., 29, С., 1929.

* *Докладът е четен на научната сесия, посветена на 200-годишнината от рождението на Константин Фотинов (Пловдив, 1990 г.).*

ЖУРНАЛИСТЪТ ИВАН БОГОРОВ

Лидия Михова

След като е издал първия фолклорен сборник, „Първичка българска граматика" и е засвидетелствувал вярност към идеите на Паисий Хилендарски, отпечатвайки ликовете на българските царе, Иван Богоров отдава мисли и дела на трудното поприще – вестникарството, без да се „варди да не падне тавана" върху му[1].

„Български орел" е първият български вестник. Застигнат от „клетва", той излиза само в три броя. Издателят, „побуден от срам за несполучването си, дръпва ся, та дохожда от Липиска право в Цариград – да промени мястото, а не мисълта си.[2] (к. м.). Тук основава и най-дълго излизалия вестник през Възраждането – 13 години – „Цариградски вестник". Основава го сред „Балакапан хан, на такова място дето преди няколко години беше опасно само да ся похортува за подобни нечта."[3]

Журналистическите прояви на първия български вестникар не спират с времето, когато Ал. Екзарх поема „Цариградски вестник". Неспокойният карловец участвува в уреждането на първото българско филологическо списание – „Български книжици", като дава своя физиономия на книжките, излезли по време на неговото редакторство. Основава и първото специализирано стопанско-икономическо издание – „Журнал за наука, занаят и търговия" (1862). Издава първото езиковедско списание „Книговище за прочитане" (1874-1875).

Настоящата статия няма за задача да изчерпи проблемите, които поставя пред книжовната история журналистиката на Иван Богоров. Нейната цел е далеч по-скромна – да открои или набележи само някои от тях. А именно:

ролята на Богоров за формирането на българската журналистика – не само като „първи" вестникар, но и като пръв радетел за специализирани периодични издания; заслугите му за въвеждането на „новината" в българската журналистика; отношението факт/фикция в публицискиката му; проблемата „Ние и Европа", която поставя в статии и рецензии.

Богоровите периодични издания представляват характерни явления в българското обществено и духовно развитие – постепенното обуржоазяване, европеизация, последвалата тези процеси специализация на дейностите и интересите, произтичащата от тях жанрова и видова диференциация на новата българска книжнина. Журналистът долавя, че възрожденския енциклопедизъм може да бъде разчупен само когато се създадат условия за развитие на българската индустрия и се появят възможности за профилиране на дейностите; когато ясно се очертаят класовите и професионални групи в обществото – продукт на буржоазната държава. „Журнал за наука занаят и търговия", както и „Книговище за прочитане" популяризират идеята за специализиране на дейността и документират наличието на обективни условия за тази специализация. Програмната статия „Обаждане" на „Книговище за прочитане" предвижда всеки брой на списанието да съдържа статия за българския език, рецензии за „две, три новоизлезли книги и най-вече школски", „извадки от най-прочути френски списувачи" с цел развитие на „българската сладкодумност". Богоров изпълва страниците на първото профилирано българско езиковедско списание с „разглеждания" и „оправяния", чието съдържание се вмества в по-общото жанрово определение – „рецензия" и касае главно езиковите особености и характеристики на „оправяния" текст. Списанието не остава чуждо и на опита за философско осмисляне на явленията. В статията „Пропастта. Образ на вселенна преди геологическите времена" се борави с философските категории „плат" (материя), „простор" (пространство), време. Поместеното в две последователни книжки изследване „Истъкмяване на човешката хубост" третира проблеми на естетиката. В центъра на внимание е естетическата категория прекрасно –

„хубост" и нейните видове – „наместена", „прилична" и пр. Въвеждат се и понятията „осещане", „възприятие", „съждение" (в статията „Отсъждане и вкусноване". „Журнал за наука, занаят и търговия" предлага „рецепта" за икономическото замогване на новоформиращата се нация; ратува за материално благополучие на народа чрез нововъведения в областта на земеделския труд. Богоров прави опит и да илюстрира изданието. Рисунката на заглавната страница на списанието носи стойността на символичен знак, който загатва съдържанието. Състои се от две сцени, изобразяващи земеделския и промишления труд. В рисунката е вплетено мотото: „успех с разум; работа с наука".

Като приложение са поместени фигури, рисунки на машини, сечива. Тези гравюри, печатани по чужди клишета, са имали не само познавателна стойност. Те са обогатявали естетическото възприятие на читателя, разкривали са му нов, непознат свят; култивирали са вкус към изкуство, което още по-непосредствено отразява амбициите, порасналото самочувствие и пристрастия на българина.

* * *

Още в началото на своята вестникарска кариера Иван Богоров демонстрира понятие за „вестник" и му остава верен при списването на „Цариградски вестник". На Богоров принадлежи заслугата за въвеждане на ЧИСТАТА ИНФОРМАЦИЯ от съвременен, модерен тип. И в „Български орел", и в „Цариградски вестник" е проведено съвременно разбиране на НОВИНАТА като ежедневна, актуална информация. В първия български вестник издателят поставя на първо място в програмата „граждански известия отвсъде" и посочва, че „всички щат са известяват колкото са може по-скоро". Това е и „главната основа на нашът лист" – заявява редакторът. След програмната статия следват „новини (колкото за сега)". В брой втори известява, че „новини щем пишем в другите листове" и предлага само „занаятски известия". Брой трети започва с новинарската рубрика и представя външни политически новости.

Неосъщественото,но желано и декларирано в „Български орел" е постигнато в „Цариградски вестник". Това е

първото действително ИНФОРМАЦИОННО издание у нас. Самият Богоров възприема вестника като продължение на издавания в „Липиска" лист.

НОВИНАТА е центърът около който Ив. Богоров организира изданието. В „Обява" (от 7 ян. 1850 г., бр. 81) на „Цариградски вестник" редакторът съобщава, че вестникът ще описва: „първом делата на управлението; вънкашно политическите новини, без никакво разсуждение от негова страна... ще смесва с драго сърце и сякакви новини, политически или книжевни, каквото му изпратят от българско". (к. м.) НОВИНАТА – без коментар, без тълкуване, в качеството ѝ на „чиста" информация – това са политическите новини в неговия вестник.

Новината организира и първото българско списание – „Любословие" на К. Фотинов. Но тя е информация на едно списание, т. е. на издание, чиято честота на издаване е послаба. Фотинов въвежда УТИЛИТАРИЗИРАНАТА информация, новините, съдържащи елемент на поука. Това ги прави по-малко подвластни на времето, натоварва ги с устойчивост, удължава техния живот и актуалност. В журналистическата практика на Иван Богоров този тип информация не липсва. Но той е пионер в областта на чистата информация, в жанра на ежедневните новини, които носят елемент на временност, еднократност.

В „Цариградски вестник", под редакцията на Богоров, се появява „светската хроника" – новината във формата на любопитни случки, факти, като средство за забава и развлечение. Всеки брой на вестника започва с политическите новини – вътрешни и външни. В отделна рубрика под надслов „РАЗЛИЧНИ" е отделена „светската хроника". Преди това, Богоров прави опит да въведе този тип информация в „Български орел" като предлага на читателите „Дворен календар на Европа" със статистически данни за европейските царства, техните владетели, наследниците им, жителите, столиците и пр. В брой 65 от 17.IX.1849 г. в рубриката „Различни" журналистът известява за посещението на синовете на мароканския цар в Мека и Александрия; за завещанието на един лондончанин, според което

негов наследник е и любимото му магаре. То трябвало да присъствува в черни дрехи на погребалната церемония (според изрични указания в завещанието). Така, лондончани били свидетели на неповторимото зрелище как магарето крачи „начумерено след умрелий и напред 14 души роднини на наследника". Във вестника на Богоров е представена и криминалната хроника със съобщението за заловени „лъжливи каймета в една пуста къща на Галата" от Ашир бей. Рубриката „Различни" вмества не само пикантни и любопитни случки, но и информация като тази за намерението на един гражданин „на трудолюбивий народ на Съединените щати в Америка", който решил да прокара железен път от езерото Мичиган до Тихия океан.

Утилизираната информация можем да открием в многото статии на Богоров по стопански, езикови, книжовни въпроси. От този тип е информацията в „Български орел": „описванията" – „Планини, които исфърлят огън", „Тръсъци на земята", „Залягване и търговия на ингилизите"; рубриката „Книжовно" (бр. 3); „занаятските" известия за „работение на желязото в Европа" (бр. 2) и пр.

При изследване на информативните функции на Богоровите вестници и представящите ги жанрови форми можем да отидем и по-далеч. Освен от вестникарската хроника, дописка, очерк, рецензии, идеята за новина се носи и от други текстове, публикувани в „Цариградски вестник". Това са стихотворенията, наричани от изследователите „даскалски", от които, по думите на Боян Пенев, „ще можете да си съставите определена представа за плачевното състояние, в което се е намирало българското стихотворство през първата половина на миналия век."... „Тук липсва – продължава критикът – не само размер, нито едно от тези стихотворения не е плод на поетически талант, досадно е не само да се четат, но дори и да се говори за тях"[4]. Ще си позволя, обаче, да обърна внимание на тези стихове (за сега) като на форма за информация в стихове. Някои историци на журналистиката разглеждат песента като форма, предхождаща появата на вестника. Песента е била надеждно средство за осведомяване и пренасяне на новини в За-

падна Европа през Средновековието. Пътуващи певци възпявали в песни местни и национално значими събития. В средата на XIX в. у нас учители и наклонни към стихотворството люде започват да отразяват в стихотворна форма актуални локални случки. А първият български вестникар ги прави достояние на широк читателски кръг като ги помества в „Цариградски вестник". Тук публикуват Ст. Изворски, Ст. Василев, М. Николов, П. Р. Славейков, Кр. Пишурка. Във вестника ще срещнем прочувствени стихове за Старозагорската зима, за отварянето на училище в Търново, за наводнението на Марица, за смъртта на именит съгражданин и пр. Кр. Пишурка помества „Песен на Ломското новосъставлено училище и на испитанието му" (бр. 65, 1849 г.). Ст. Изворски написва и публикува „за помян" стихотворението „Спиталът на Тулча направен в лето 1848. Надпис за въздвижението му". Споменава изрично, че създава творението си „от холерна причина".

Новина в стихове е и „Кратко благодарение на търновските жители на Султан Абдул Меджит ефендимас заради испратеният от него верний него служител в Търново града управител Джемаали паша". Стиховете напомнят формата на благодарствено писмо.

Като репортаж от „мястото на събитието" звучат стиховете, изпратени от Н. Икономов, които разказват за разградската „тазгодишна зима". Под всяко от тези стихотворения е поставена датата на написването. Това едва ли е случайно – те са хроника за събития от живота на селището.

Стефан Василев от Жеравна изпраща „дописка в стихове" под надслов „Лицето на Жеравна":

„Ами си толкоз заспала,
Съвсем без искра остала
Каквото да са распалиш
и очилище да направиш."

Неизвестен автор в бр. 85 от 1850 г. публикува стихотворението „Плач врачанскаго училище":

„О врачанско училище празно!
Как без даскал съм аз толкоз умразно!

По стените исписани птици,
В мене няма никак ученици..."

Всички тези непретенциозни стихове информират за злободневни събития с локална стойност. В рамките на вестника те изпълняват ролята на „дописка от...", на „репортаж от мястото на събитието" (както казваме днес). Именно тази им функция ги прави факт на народно-книжовния феномен. В тях нахлува характерна за времето модна художествена образност – херувими, сладкогласни птици, образи от античността и битови реалии. Иван Богоров връща към живот в своя първовиден труд за българската книжнина – вестника – едно старо и изпитано през вековете средство за информация – песента.

* * *

В творчеството на Иван Богоров присъствува една голяма тема – ЕВРОПА и НИЕ. Тя не е нова за възрожденската публицистика и книжнина. Срещаме я у Неофит Бозвели, у Софроний Врачански. Любопитно е, че Богоров приема Европа неоднозначно. Съзнал себе си като европеец, журналистът е с отворено съзнание за НОВОТО, копнее да се съизмерваме с „европците", но без да губим своята идентичност като народ и нация. Защото „по-страшното за голотия е да не би да навлязат европци по България и тии като ѝ познаят изворити за печалба по-добре от нас, щат захванат всяко печаловито нечто и ния щем им бъдем прости слуги: за пример имам фабриката в Ески Заара. То е истина, че в нея ся прехранват много българки, обаче господарят ѝ е французин, а не наш българин". Подразва го и когато един испратен големец американец на път от Шумен за Русчук „като гледаше ония хубави гори и планини, често викаше: – Ето Американска Европа. То се разумева – пише Богоров – че той хитрец и нас да е приемал наместо чернити роби в Америка". И пише статии по стопански въпроси, обсебен от желанието да избегнем „слугарството", търси нови извори за печалба, като възприема новото и напредничавото от Европа, учи сънародниците си как да правят търговия „сборно".

Европа и „европейското" се превръщат в мяра за благо-

получие и стопански, културен напредък. На „списувателите" и преводачите Богоров препоръчва да превеждат от немски, френски и английски автори[6]. Защитава тезата за развитието на новобългарския език на основата на народните говори и брани неговата езикова чистота от турцизми, гърцизми, русизми. За целта привежда сполучливи примери от историята на европейските езици.

Завършил школото на Райно Попович в родния си град Карлово, продължил образованието си в училището на Куручешме в Цариград, после в Ришельовския лицей в Одеса, а по-късно в Лайпциг и Париж, Иван Богоров активно посредничи за поевропейчването на българина. Средствата му на журналист са разнообразни – новинарски рубрики, хроники на живота в Европа, научно-популярни статии, описания, забавни четива. Богоровата пропаганда е настъпателна, но и пикантна; ударна, но и любопитна. В българския живот журналистът улавя ориенталската отпуснатост и изостаналост, съществуващи редом с българския консерватизъм и практичност, с плахите опити за приобщаване към европейски напредничавото и модното. В тази колоритна смесица Богоров намира повод за разочарование и надежда, придружени неизменно с усмивка – горчива или просто шеговита.

* * *

Ако българската книжнина през Възраждането има своя „поет по призвание", тя има и своя „журналист по призвание". Св. Гюрова вижда „ПУБЛИЦИСТА" Иван Богоров и в пътеписите му. Авторката намира, че структурата на неговите описания наподобява статията, следвайки модела „така е – следователно"[7]. Богоров често въвежда в своите статии, жанрово определени като „разправи", „оправяния", „разглеждания" (т.е. рецензии), образ – пример. Той трябва да онагледи разсъждението. Публицистът успява да улови типичното, характерното и да го изведе на преден план, да го открои чрез конкретното – било случка, диалог, дочута реплика, нечий разговор. Отношението документалност/фикционалност е твърде напрегнато в творчеството и стила на Богоров. Като започнем от приложната функция

на фикцията в художествените му произведения, преминем през публицистиката, където съвсем естествено се намесва приказното повествование („Истина или лъжа")[8], жанрови особености на притчата, баснята. Първият вестникар неслучайно превежда „Чюдесиите на Робенсина Крусо" (1849 г.). Побългареният текст, изпълнен с коментар, е трябвало да послужи за пример и поука на читателите. Достоверната история в произведението е предадена в третолична форма и се движи на ръба на отношението факт/фикция.

Вметнатият диалог е често явление в Богоровата публицистика. Той оприомерява казаното или е повод за коментар и извеждане на поуките. В „Пропадването на православната вяра между българити"[9] е намерена възможно най-четивната форма за изложение на предмета. Вмъкнати диалози, разговор, дочута реплика онагледяват изводите[10]. „Колкото за любопитство" на читателите Богоров разказва два примера из живота на българските чорбаджии[11]. Те му коствуват отстраняване от вестника („Народност"), тъй като дръзнал да „напада и осъжда" „личности на чорбаджии"[12].

Изложението в Богоровите статии почти винаги е разчупено от диалога-илюстрация, от пословица, от тънък присмех[13]. Творецът въвежда образи – типове, достатъчно колоритни та да се врежат в читателското съзнание (Напр. даскал Иванчо от „Нашето просветление от 1800 до 1874 г." от Ески Заара, облечен цял в калугерски дрехи, с жена и деца, който не си хвърля „вешата мазна калимавка докле и са представи"[14]. Образът се родее с фейлетонните образи.).

Изброените особености на Богоровата журналистика следват една обща за времето насока на възрожденската книжнина – „публицистичността". Въведено за удобство от изследователите това понятие съвместява „художествено" и „документално", дава най-общо название на всички жанрови хибриди, които изобилствуват във възрожденската периодика преди появата на сравнително по-чистите и теоретично изяснени форми.

* * *

„Он – пише Г. С. Раковски за своя съученик от Куру-

чешме – се денем и нощем трудеше сам да пише, сам печатницата си да нагледва и работи и сам още да тича по пощe! А, от друга страна, да няма най-нужни си разноски и да е еще задлъжнял тому и оному за народное дело. Ние тука нямаме намерение да хвалим г-н Богоева, но свята длъжност ни кара да кажем истина, на коя сме били отчасти очевидци, а много други наши еще живи българи знаят това и еще може би по-обстоятелствено."[15]

Будният карловец дава живот на нова книжовна форма – вестника. Форма, която подсказва наличието на подготвеност на българското общество да приеме НОВОТО, да се приобщи към Западната цивилизованост; готовност за редовно приемане на информацията – политическа, стопанска, културна. Журналистиката на Иван Богоров представя обществените, духовни стремежи и домогвания на една възраждаща се нация.

БЕЛЕЖКИ

1. Богоров, Ив. Живота ми описан от мене. – В: Избрани произведения. Пловдив, 1970, с. 30.

2. Богоров, Ив. Просветение и книжнина на българити. Общий преглед. – Български книжици, I, 1853, кн. 16.

3. Пак там.

4. Пенев, Б. История на новата българска литература. Т. 2, С., 1977, 708-709.

5. Богоров, Ив. Извор печалба. – Съветник, I, бр. 9, 20 май 1863.

6. Богоров, Ив. Наставяне памят на онез, които желаят да спишат или преведат една школска книга. – Книговище за прочитане, 1874, кн. 3.

7. Гюрова, Св. Българският пътепис. Зараждане и утвърждаване. – В: За литературните жанрове през Българското възраждане. С., 1979, 186-189.

8. Богоров, Ив. Истина и лъжа. – Турция, II, бр. 40, 9 апр. 1866.

9. Богоров, Ив. Пропадването на православната вяра между българити. – Турция, III, бр. 35, 25 фев. 1867.

10. Пак там.

11. Богоров, Ив. Чорбаджиите. – Народност, I, бр. 10, 16 дек. 1867.

12. Кисимов, П. Исторически работи. Ч. II. С., 1903, с. 53; ч. III, с. 25.

13. Богоров, Ив. Реч за парите. – Турция, II, бр. 22, 4 дек. 1865.

14. Богоров, Ив. Народното наше просветение от 1800 до 1874 г. – Книговище за прочитане, 1874, кн. 2, 1-5.

15. Раковски, Г. С. Съчинения. Т. 2. С., 1983, с. 134.

„ЦАРИГРАДСКИ ВЕСТНИК" И СЛУЧАЯТ АЛЕКСАНДЪР ЕКЗАРХ

Камен Михайлов

Към журналиста, издавал най-продължителното възрожденско периодично издание, съществува неприемливо ограничен интерес. Инерцията е напълно относима и към човека, историческия и политическия деец. Някак априори се счита, че около него всичко е ясно. А яснотата опира до същата тази „тъмна история", която поставя неумолим печат през времето и носи името дискредитация. Така, с малки изключения, оценките за делото на Александър Стоилович Боев – Екзарх са противоречиви, изпълнени с неточности, тенденциозност, отказ от детайлно вникване в събитията. Дори рождената му дата се движи в границите на четири години (1808-1812). И ако проследяването и поправката на данни и становища е прецизна фактологична задача, то не по-малко интересен е обобщеният подход, който разглежда случилото се в средата на 19 в. като своеобразна метафора, като многообемен знак, покриващ българското възрожденско цивилизационно пространство.

Фактът е добре известен на изследователите – „Цариградски вестник" е спрян под натиска на общественото мнение; неговият редактор – отстранен; политическият деец, един от двигателите на първата фаза на църковната борба – бламиран; неуморният организатор на образователното дело в българските земи – с вързани ръце. Резултатът – постигната е търсената обществена изолация: предизвикана, наложена и самоволна. Остава открит въпросът: защо?

Александър Екзарх е от типичните представители на

така определените от проф. Йежи Роман хора-институции. Политическата му дейност започва с предизвиканата френска инспекция за установяване на жертвите през въстанието в Нишко и северозападните покрайнини. Впоследствие той бива приет от почти всички коронован глави на великите сили, министър-председатели, министри, висши държавни и духовни служители. Спомага за откриването на френския колеж в Бебек, на Роберт колеж, отпускането на стипендии за чужди висши учебни заведения, парични помощи, с които „открива" и поддържа стотина училища във всички български краища. Разбира се, именно в тази посока ще следват ударите и обвиненията: злоупотреба с народни средства, лично облагодетелствуване, преследване на нечисти цели под прикритието на народни святи идеали. За радост не малко материали от архивата на Ал. Екзарх са съхранени и показват разход на значителни средства в полза на българските общини. Нещо повече – съществуват документи за изплатени крупни суми за книжовна работа на Анастас Гранитски – основният обвинител и организатор на дискредитацията. Межу другото, в издадената от него брошура-филипика „Истинний глас на България или оправдание на българите пред самите себе и пред своите иноземни доброжелатели и благодетели срещу лъжните и безбожните постъпки и действия, що е чинил с народното българско име Александър Стоилов Бойоглу, ескизаарец (самозван лъжно Бейоглу, Екзарх български)", 1853, важен момент представлява оплакването за извършена, но незаплатена книжовна работа.

Споменатият обществен конфликт е оказвал и продължава да оказва влияние. Само така можем да си обясним беглите, тенденциозни или предпазливи оценки за „Цариградски вестник", така или иначе периодично издание, което най-малкото „пренася" традицията от „Български орел" към диференцираните по теми, насоки и позиции издания на 60-те и 70-те години. От Ю. Иванов, през Ив. Пастухов и Г. Боршуков – до наши дни заслугите на „Цариградски вестник" могат да бъдат сведени до: стремеж към информационност, утвърждаване на външнополитическия коментар,

изява на някои имена, които са сред видните дейци на българското национално възраждане. Дълъг е обаче списъкът на отрицателните характеристики. Те могат да се групират в няколко посоки:

а) несъобразни идейни позиции;

б) недобро публицистично равнище;

в) липса на лични качества у главния редактор, в това число и неумение за събиране и поддържане на авторски колектив.

Подробният преглед на годишнините на „Цариградски вестник" и вникването в неговата история много бързо показва несъстоятелността на тези сурови квалификации. Знае се, че авторските материали на самия Ал. Екзарх представляват твърде ограничен брой – значи публицистичната „недостатъчност" не се отнася до редактора. На второ място редно е да се запитаме наистина ли съществува тя, когато става дума за произведения на Джинот, Миладиновци, Николай Палаузов, Конст. Д. Петкович, Г. С. Раковски и т.н. – все автори, чиято поява в други издания обикновено буди възхищение. Вероятно „оценяващите" се поддават на един друг ефект по отношение на качеството на метериалите. Той засяга тематичния кръг от въпроси и преднамерено търсения умерен тон на вестника. Проблемът се състои в това, че „Цариградски вестник" е не само първото продължително периодично българско издание (1848-1862), но и издание, което отразява първите масови прояви на българското национално възраждане: първите прояви на филологизъм, който включва езиковите спорове, правописната кодификация, равнището на филологическата културна критика (според определението на Т. Атанасов), първата фаза на църковната борба и т.н. Това, разбира се, засяга и първите наченки на новобългарска литература – първите произведения в областта на публицистиката, журналистиката, поезията, фолклорните записи... Ясно е, че сами по себе си някои от тях изявяват характеристиката на опити в съответната област. От друга – историческото време още не е довело до очертаване на конфликтите (национални и социални) в тяхната пълна острота и конкретност

от гледна точка на позиции, движещи сили, интереси. Това неминуемо се отразява на материалите, които интерпретират съответните проблеми. С други думи твърде лесно (и естествено) една статия за църковната борба като проблематика от в. „Македония" на П. Р. Славейков може да ни се стори по-интересна от подобна в „Цариградски вестник". Същите съображения се отнасят сходно и до литературното присъствие по страниците на вестника. Краят на 40-те и 50-те години е време, когато едва са се появили или в момента се създават и утвърждават революционните стихотворения на Д. Чинтулов и П. Р. Славейков – но те могат да бъдат разпространявани само в ръкопис. Интимната и любовна лирика, която може да мине през цензурата, тепърва ще завладява позиции („Смесна китка" на П. Р. Славейков излиза през 1852 г.). Съответно най-силна е проявата на т.нар. даскалска поезия, която е и факт в „Цариградски вестник". Може да се допусне, че от една страна Ал. Екзарх е търсел обществено значима проблематика (тъкмо даскалската поезия разработва битови, образователни, културно-просветни, нравствено-дидактични теми), от друга – боял се е да не би ренесансовата виталност в любовната лирика да бъде претълкувана като безнравственост. Нека си спомним, че точно такива обвинения са отправяни към П. Р. Славейков именно заради поезията му.

Писмата на Ал. Екзарх дават недвусмислен отговор и на другата група обвинения – липсата на лични качества, неумението за работа с авторски колектив. Те документират бързата реакция, упоритото търсене на хора, способни да пишат и да кажат нещо, насърчението, паричната подкрепа, уговарянето. При това тези действия на Ал. Екзарх са насочени към всички поколения. Той подкрепя група млади българчета, сред които и А. Гранитски, подтиква ги към книжовен труд с конкретни поръчки (преводи, компилации, преработки), които заплаща твърде високо. Същевременно поема изданието и разпространението на съчиненията. Библиографската справка показва немалка част от тях, излезли именно от печатницата на „Цариградски вестник". От друга страна са налице усилия за привличане

като автори на вече утвърдени имена – техните подписи, от Кр. Пишурка и Е. Васкидович до Г. С. Раковски и П. Р. Славейков, можем да ги открием по страниците на изследвания вестник. От трета страна някои документи подсказват за размаха и перспективата, с която работи Ал. Екзарх – той се опитва да ангажира хора от различни населени места, превръщайки ги по такъв начин в своеобразни центрове на книжовна, интелектуална дейност. Знаменателни са и поставяните задачи – в областта на учебникарската литература, научните помагала и справочници (двуи триезични речници, тълковни речници и пр.). Ето, че постепенно се връщаме към единственото, и то най-трудно оборимо обвинение – небългарски позиции. Ще припомня отново, че е спрян не какъв да е вестник, а този, който:

а) дава широка трибуна на българското езиково строителство;

б) трескаво търси и сблъсква различни исторически концепции за България и българите;

в) утвърждава типа вестник за национално въздигане, в който наред с хуманитарните и гражданските проблеми се разглеждат икономически, финансови, стопански и т.н. (традиция на Ив. Богоров);

г) утвърждава редица литературно-книжовни отдели и рубрики – от оперативната критика, книгорекламата, до литературоведския анализ и библиографското изследване;

д) налага етнографските, фолклорните, народопсихологическите насоки в периодичния печат.

Дори само изброеното стига, за да потърсим по-дълбоко причините за непримиримия сблъсък. Те не могат да се крият единствено в мегаломанските, според някои съвременници, амбиции на Ал. Екзарх. Историята показва, че други лица са ги притежавали в не по-малка степен, но към тях не е доведено до крайност отрицателното обществено отношение. Известни са също лица и издания с отявлена антибългарска политическа линия – те продължават дейността си дори след Освобождението. За да говорим вярно за набелязаното противоречие трябва да разглеждаме политическата дейност на Ал. Екзарх. Накратко казано тя

представлява човек с невероятна ерудиция, оригинални управленчески решения, огромен дипломатически усет, политическа смелост и гъвкавост. Идейните позиции са в определена степен радикални. Те могат да се изчерпят с наименованията: поземлена реформа, индустриален подем чрез механизация и модернизация, кооперативно движение, нравствено възпитание на личности в обществото. За политическия статут на българските земи той се изказва още през 1843 г. в мемоар, издаден до Високата порта и великите сили – „свобода, национално въздигане". Това, което Ал. Екзарх отстоява като дипломат не се покрива с начина, по който отстоява същото като журналист. Отстъплението е схващано като своего рода предателство. Обвързването с чужди интереси е нормална позиция за противника, но не може да бъде простено на своя. Ето защо капката, преляла обществената нетърпимост е получаването на средства за издаването на „Цариградски вестник" от Русия, от турското правителство и от Гръцката патриаршия. Законността, която Ал. Екзарх издига като висша ценност в своето издание е отхвърлена от самия социален развой. Тя се оказва категория със строго определен конкретно-исторически смисъл. Личната убеденост на Ал. Екзарх в принципа на законността и законосъобразността, свещени за гражданското общество, към което винаги се е стремял, довежда до необяснима крайност. Отивайки далече напред във времето чрез възгледите си, той не съумява, или не иска да се съобрази с някои конкретни условия на историческия момент, в който действува. Наред с изпълнението на една неизбежност – съобразяване с турската цензура, тази му лична убеденост обуславя съобразяването с официалните становища по събитията. Всъщност той предварително е декларирал, че няма да допуска във вестника си разисквания по действията на правителството. Подходът превръща печатния орган в своеобразен официоз, което е в разрез с националния характер на интересите, които представлява. Постепенно тази конфликтна ситуация се задълбочава, постепенно тя разгръща и нова посока – между политическите необходимости и пътищата, начините и средствата за тях-

ното постигане. Убеден демократ, за Ал. Екзарх не по-малко значим от резултатите е пътят, по който ще се достигне до тях. Нека не забравяме, че той се стреми винаги към политически ходове в най-високата (официалната) сфера на обществената активност. Именно затова той си издействува пълномощни писма от много български общини, с помощта на които придобива легален и легитимен статут на „общобългарски" представител. Ясно е, че за такъв тип политически лидер са недопустими действия извън рамките на законността, международните правила и норми, дипломатическата кодификация. Конкретно-историческият момент обаче изисква замяна на дипломацията с натиск „отдолу", предприемането на ходове, които ще поставят българското общество и респективно неговите водачи в политическа изолация, ще попаднат под ударите не само на „конституционни", но и на наказателни разпоредби. Тази концепция, разработена от партията на младите – политически действия в състояние на формална нелегитимност и политическа изолация явно липсва на Ал. Екзарх, който защищава други разбирания за защита на националните интереси. Така изобретателят на „механизма за политически баланс" ще остане в политическия вакуум на времето, символизирайки размаха и волята на Българското възраждане, но и личната трагична ситуация, в която попадат неговите дейци.

„ПАРАДОКСЪТ" ДОБРИ ВОЙНИКОВ

Румяна Дамянова

Една обща тенденция за българското културно Възраждане е появата на творчество, родено не в резултет на силна и непреодолима творческа мощ, а по-скоро като осъзнато чувство за нужността и ползата от него. Добри Войников споделя съдбата на тези поколения, чиито изяви са в немалка степен израз на тази потребност.

Още в програмната статия на брой 1 на своя вестник „Дунавска зора" – където най-ярко се изявява публицистичната дарба на Войников – той ще заяви, че този вестник „за волните българе" е нещо „добро и полезно" и ще предлага „знания, които могат да бъдат в полза на оскудната ни книжевност и на възрождаемата ни народност"[1]. И на практика е така – българската революционна емиграция извън пределите на България има нужда от свой печатен орган. Историческото време дава живот на Войниковата „Дунавска зора".

В културно-историческата ситуация на XIX век Добри Войников застава, сякаш, на предела: от една страна – той поема традицията на диалозите и публицистичните открития на Неофит Бозвели, Петко Славейков, Георги С. Раковски, на епистоларната практика с „Писменник" на Сава Доброплодни и излезлите преди него, от друга страна – прекалено близко по време след него се появяват ярките личности на Л. Каравелов, Хр. Ботев, З. Стоянов, В. Друмев и той естествено преминава в забрава. Той се откроява преди всичко като съучастник на историческото време и неговите личности и прозренията му не се помнят както от съвременниците му, така и от потомците. Изключение прави единствено комедията му „Криворазбраната цивилизация".

Находките на Войников – плод на придобита богата култура или често на спонтанна публицистично-критическа дарба – и в това е парадоксът – се претопяват във времето или дават живот на други произведения от други автори. Той остава един, бих го нарекла, „мил неудачник" на Българското възраждане, заложил базата на немалко творчески прояви, но талантливо реализирани или продължени от други. Ето и няколко примера:

– автор на няколко драми с исторически сюжет, някои от които се играят с голям успех, Войников загубва своето място в историята на драмата с появата на една единствена творба – „Иванку, убиецът на Асеня I" на Васил Друмев;

– като публицист на страниците на вестник „Дунавска зора" Войников умело развива създадената от Славейков фейлетонна форма чрез цикъла писма-фейлетони „Бакаджик (зрелище) у Стара планина", въвеждайки един общ герой – Див Дядо. Но до нас достига не „Бакаджик" на Войников, а цикълът фейлетони на Ботев „Послание от небето" със също такъв общ герой – Недялко Пандурски;

– находките в публицистиката на Войников – колоритните определения и образи, от типа на: „Великата епоха, в която живеймe", „Главни длъжности, що се изискуват от един народен вестникар", „Длъжност към отечеството и народа ни" – потъват в мълчание с появата на бойката революционна мисъл и публицистична мощ на Ботев и Каравелов;

– в историята на възрожденската критика Войников остава преди всичко с две неща: рецензиите за поемата на Никола Козлев „Черен арап и хайдудт Сидер" и за драмата на В. Друмев „Иванко".

В първия случай – рецензията „Черен арап и хайдут Сидер" – има още един парадокс. Сам автор на стихове, злободневни по тематика, но с невисока художествена стойност (още една неудача на фона на поетическата традиция на 50-те и 60-те години на века) в отзива си за поемата на Н. Козлев Войников изказва едно съждение, което може да бъде плод не толкова на ярък поетичен талант, колкото на придобита богата литературоведска култура: „Поезията е

изрядно дело – пише Войников – чрез което се изражава или представя на живо прекрасната природа на един кой-годе предмет. Но за да може някой да изнамери и изрази небесните приятности на една обкичена с очерователни красоти природа, трябва да има отново начало на поезията, което не зависи нито от съвкуплението на речите, нито от образа на съчинението. Това начало състои само в тайните душевни движения на поета, които възбуждат сърце му, въздигат духа му и го подканят да мисли и разсъждава съвсем друг(оя)че, откакто мисли и разсъждава човечеството въобще. Ето защо е казано, че *поетът се ражда*, а не се изтащава"[2]. И по-нататък: „Казахме, мнозина от нашите са писали стихове, но досега сме нямали истинский поет, който да напише една целичка поема и се отличи по *поетический гений*, който представя високата *чувствителност и дивното въображение на поета*..."[3]. И след това, рядко по своя критически промисъл и прозрение за магията на поезията и нейната необяснимост съждение, Войников обявява „раждането" на „един потаен и скромен наш поет"[4] – Никола Козлев. И то след като в българската поетическа традиция вече живеят стиховете на Славейков, поемите на Раковски, някои стихове на Ботев или сонетите на Великсин, публикувани в „Дунавска зора", а самият Войников в този момент пише, че в поезията няма нищо освен „малко работи".

И в същото време, усетът на Войников за ритъма на народния поетически език го подтиква да даде и първата вярна оценка за близостта на поемата на Козлев с „истинний и природний язик на народната ни песен"[5], един неоспорим факт, и да загатне и в този случай за нуждата от такава поезия, която да „намира отзив в чистото българско сърце"[6].

И пак усетът на Добри войников за духовните потребности на историческото време дава живот на една от малкото сполучливи през възрожденския период театроведски критики – отзива му за драмата на Друмев „Иванку, убиецът на Асеня I", излязла през 1873 г. в сп. „Читалище". Със съзнание за ръста на възрожденската публика и с

изискване за изграждане на съвременен естетически вкус у нея, Войников предопределя и бъдещето на такива пиеси като своята „Райна Княгиня" и „Малакова" на П. Р. Славейков, отсичайки, че са „направени не за *бъдещия наш народен театър*, а само за една моментална нужда"[7]. Интересно е и друго – сам автор предимно на исторически пиеси, в които героите са известни исторически лица, той улавя условността на драматургичното изкуство, търсейки едновременно с това и неговата естетическа стойност, за да заяви: „Драмата не е история, а поезия"[8]. Подобен по програмно звучене и съзнание за променената културно-социологическа ситуация през XIX век е и предговорът му към комедията „Криворазбраната цивилизация".

И все пак, ако се опитаме да обясним не само появата, а преди всичко странното „заглъхване" на Войниковия глас, може би трябва да разгърнем две други негови книги, еднакво непопулярни днес: „Сборник от разни съчинения" и „Ръководство за словесност". В тях доста ясно се откроява обликът не толкова на поета, драматурга или публициста Войников, а на възрожденския културен деец, който има способността да се вглежда в потребностите на своето време, актуално да се включва в културния живот, но и който притежава критико-аналитичната дарба да формулира особеностите на процесите и явленията, които наблюдава.

В първата книга „Сборник от разни съчинения", излязла едва през 1860 г. той включва една глава „За писма и техний слог", в която набелязва някои основни положения от теория на писмото. Войников не публикува отделен писмовник, както правят това негови съвременници. През 1853 г. е излязъл „Писменник" на Сава Доброплодни, който използува за книгата си почти същите източници, както и Войников (повечето книги от този вид през Възраждането са компилативни) и който за първи път внася понятия за риторични фигури, въпроси на стила. В „Сборник от разни съчинения" Войников надраства своя учител, преодолявайки традиционното схващане, че писмата трябва да се „нареждат сос чин", а приема такива, в които да „владее свободност и фамилиарност", придържайки се към макси-

мата: „Трябва да се пише тъй, както се говори, да, но трябва да се говори добре". Но и тук, Войников сякаш взима за повод особеностите на епистоларния стил, за да насочи към нещо много по-важно: своеобразната роля на пишещия човек през Възраждането като изява не само и не толкова на неговата лична авторска индивидуалност, колкото усещането за неговата *принадлежност* към времето, в което живее. „Мнозина списатели – пише Войников – дадоха тойзи образ на философически или религиозни сочинения, но това само не стига да кажем, че това са просто писма. От началото на титлата четем: писмо на един приятел, а подир малко виждаме, че списателят се отправя към обществото"[9]. Когато издава тази книга Войников е публикувал вече в „Български книжици" своите „Писма. За любовта към отечеството и към своят народ", „Писмо за отечествената длъжност", а след няколко години започва и публикуването почти във всеки брой на „Дунавска зора" на писмата-фейлетони „Бакаджик у Стара планина".

Не е трудно да прозрем в тия изяви на Войников разбирането му за смисъла на текстовете, адресирани пряко до обществото, на което принадлежи, а също и актуализиране на личността на писателя, неговата нова социална роля. Сякаш Войников именно *в* и *чрез* своите текстове застава встрани от своето историческо време и го възприема като процес, който трябва да бъде осмислен пред съвременниците. Нека да си припомним, че Войников не подписва своите публицистични изяви (с малки изключения), а социализира в съзнанието на съвременниците си един образ на „Див Дядо", който актуализира пред тях темите на деня. На фона на авторските вестници на Каравелов и Ботев, в които мощно се извисяват техните творчески индивидуалности, Войниковата публицистика не се откроява. Тя е плод не толкова на силна творческа воля, колкото на осъзнато гражданско чувство и съпричастие със съдбата на отечеството. И все пак, спонтанно, публицистът Войников достига до прозрения, а с търсенето на функционална публицистична форма, която открива и доразвива в писмото-трактат и писмото-фейлетон, той предусеща раждането на

талантливите пера на своите следовници.

И сякаш, за да ограничи рамката на своята роля пред обществото, няколко години преди смъртта си, в предговора към „Ръководство за словесност" Войников ще напише: „Словесността ще послужи за да образува Вкуса на българските ученици и просвети тяхната интелигентност"[10]. За актуалността на този призив на Войников напомня и една фраза от писмо на Нешо Бончев до Марин Дринов (от Мосва, писано по това време), в което се заявява, че най-важното сега е да се „изгради вкуса на българската читающа публика".

Така, не много оценен от своите съвременници и от следовниците, той остава в съзнанието на поколенията най-вече с комедията си „Криворазбраната цивилизация". А *другият* Войников, авторът на темпераментни критични вглеждания в спецификата на своята съвременност, борещ се за „образуване на вкуса" на съвременниците – остава да принадлежи на своето историческо време. Може би именно в това признание на Добри Войников трябва да търсим *ключа* към неговото дело и неговия живот – една дълбоко осъзната потребност за принадлежност към времето, която той разчита и пренася в своите творения. Времето, за чиято преходност и необяснимост чрез думите на мъдрия Див Дядо, Войников ще заяви:

„Дивно е времето, дивни са делата му! О, как то си играе с дълбоките умове на най-големите хора! Кой дипломат, кой политик би помислил...? Кой би се надявал...?"[11]

БЕЛЕЖКИ

1. Програма. – Дунавска зора, I, бр. 1, 13 ноем. 1868. Вестникът излиза в Браила под ред. на Д. П. Войников.

2. Войников, Д. П. Черен арап и хайдут Сидер. Героическа епопея от г-на Н. К. – Дунавска зора, I, бр. 48, 20 окт. 1868.

3. Пак там.

4. Пак там.

5. Пак там.
6. Пак там.
7. Войников, Д. П. Съчинения. С., 1978, с. 201.
8. Пак там, с. 204.
9. Сборник от разни сочинения. Почерпени из французската литература и преведени с прибавления на няколко български съчинения за пример на младите что ся занимават с писменност от Добря В. Попова и издаден от Р. И. Блъсков, в книгопечатницата на Д. Цанкова в Цариград-Галата. 1860, с. 22.
10. Войников, Д. П. Ръководство за словесност с примери за упражнения в разни видове съчинения за ученици в народните ни мъжки и женски училища. Виена, 1874, с. 111.
11. Бакаджик (зрелище) у Стара планина. На Св. Четириеста 1868. – Дунавска зора, I, бр. 20, 25 март 1868.

ЕДИН ФЕНОМЕН В ПЕРИОДИКАТА ОТ НАЧАЛОТО НА ВЕКА

(Списание „спира" Земята)

Росен Тахов

Гънките на българския периодичен печат крият неподозирани изненади. Фотинов и Богоров, Славейков, Каравелов и Ботев, Шангов, Хербст и Крапчев чертаят върховете на една пренаселена с имена галерия, в която могат да се направят внезапни открития. Става дума за детайли от биографията на люде, които също са оставили диря в културната ни история. По-точно – става дума за криволиците на оставените следи, чиито посоки понякога са изумителни.

Ето го българинът Тодор Йончов. Той не е нито Богоров, нито Славейков, нито Хербст или Крапчев. Тодор Йончов е със своя диря в културната история на България. Роден е на 9 декември 1859 г. в Лом. Син е на чорбаджи Йончо Тончов, влиятелна фигура в града по време на ига-то. Учи при Кръстьо Пишурка, Илия Щърбанов и Никола Първанов. През 1873 г. по инициатива на Феликс Каниц и Антим I става стипендиант на Австрийския ориенталски музей. Заминава за Виена, завършва осмокласното Bürgerschule и педагогическо училище (1874-1881). Една година е извънреден слушател по химия и минералогия във Виенския университет. Връща се и учителства в Лом и Шумен (1882-1885). После заминава за Цюрих, където през 1888 г. завършва химическия и земеделския отдел на Политехниката. Защитава писмена работа на тема „Die Situation des Milchwirthschaftbetriebes in der Schweiz und dessen Aufgaben für die Zukunft".

Получил солидно образование, Йончов учителства в Садово (1888), работи в Индустриалната комисия при Министерството на народното просвещение (1889-1890), инспектор е на Пирдопското учебно окръжие (1890-1894). Сетне е дългогодишен преподавател в Първа мъжка и в Трета мъжка софийска гимназия. Пенсионира се през 1916 г. Умира в столицата на 2 ноември 1940 г.[1]

Вижда се, че Тодор Йончов е сред най-начетените българи в края на миналия и началото на сегашния век. Сочат го за първия наш кооперативен деец – организира земеделската кооперация „Орало" (1890). Сочат го за пионер на физическото възпитание – издава „Гимнастика. Ръководство за учители" (Варна, 1883) и основава Софийското гимнастическо дружество „Юнак" (1895). Сочат го за пионер на олимпийската идея – ръководи българската делегация на Първите олимпийски игри в Атина (1896). Сочат го за автор на първото методическо ръководство по физика и химия – „Методика на физиката и химията. Кратко ръководство за основните училища" (София, 1894).

По наполеоновски надарен, Йончов вгражда усилията си във всички области на знанието. Автор е на един „Принос към историята на гр. Лом" (Лом, 1930). Писал е полемични съчинения като „Защо се издигат паметници" (Лом, 1929). Сред основателите е на Софийското химическо дружество (1901). Негов е проектът за прочутите печки тип „Перник". Негова е заслугата да бъде въведен популярният поздрав „Здравейте!"[2].

Заедно с Илия Блъсков и Рачо Рачов енциклопедистът Тодор Йончов е редактирал русенския „Учителски вестник" (1885), сътрудничил е на вестник „Свобода" (1893), а изцяло негова рожба е феноменалното списание „Светлина и мрак" (1902-1903). Феноменално, защото поне на мен не ми е известно да има аналог в балканската, в европейската пък и в световната история на периодичния печат. Феноменално, защото ако през миналия век в Атина е излизал вестник, изцяло списван в стихове, ако в Париж е бил разпространяван вестник на просяците, а в Лондон – вестник на слугините, ако е имало дори вестник на лудите,

то списание „Светлина и мрак" се нагърбва да докаже, че *Земята не се върти*!

В началото на века Тодор Йончов живее на ул. „Патриарх Евтимии" 33. Квартирата му е пълна с дебели книги, сложни чертежи, странни стъкленици, огледала и призми. Почти алхимична лаборатория, в която трескаво се търси Философският камък на познанието. Обитателят измерва, смята, пресмята... Рови се из загадките на вселената, разклаща представи, променя закостенели тези, отваря заключените двери на науката. На 4 декември 1901 г. той излага наблюденията си пред „ученото събрание" на Първа мъжка гимназия, а през март 1902 г. начева „Светлина и мрак", за да тиражира своята бомбастична теория. Девизът е „Всичко е сътворено от нищо, е нищо и става на нищо!". Форматът е осмина. Цената – 30 стотинки.

Според редактора списанието е адресирано към „твърде ограничен кръг четци" и няма да бъде разпространявано „чрез посредници, разносвачи, препродавачи, чрез залъгалки с отстъпки и пр.". Тоест – сериозно издание. „В книжиците – пише Йончов – ще се печатат не само мои трудове, но страниците им са отворени за всекиго. Ако средствата се уредят – обещава той, – трудовете ще се прилично възнаграждават."[3]

На практика обаче „Светлина и мрак" е във владение изключително на Йончовото перо. „Мен са ме убеждавали – споделя европейският възпитаник, – че земята се върти и въпреки това, гдето ми се виждало землевъртението доста чудовищно, вервал съм, както верват и всички други; убеден обаче никогаш не съм бил, както не са убедени даже и самите астрономи, що доказват, че земята се върти."[4] И запретва ръкави българинът да обори самия Галилей. Проблемите решава със замах. Сблъсква се например с термина „kurve", сепва се, но веднага намира изход. Отбелязва под линия: „Занапред вместо думата „курва", която на наш език значи друго нещо, ще употреблявам думата „кривулица"."[5]

Вдига се шумотевица...

Едни упрекват Йончов, че заимствал от Хегел, Кант,

Декарт и др. Той отвръща: „Повтарям пак, аз не пиша философия, нито пък основавам философическа школа. Аз откривам истината."[6] Други безцеремонно отсичат: „Ученията ви е цело заблуждение."[7] Трети съчиняват анекдоти. Редакторът обаче запазва самообладание. „Аз съм дълбоко убеден – пише той, – че насмевките и подигравките, може би, в скоро време ще престанат..." И поставя удивителен знак: „Ние вървим от мрак към светлина!"[8]

Вдига се голяма шумотевица...

Книжките на „Светлина и мрак" проникват в Университета, тайно се четат под банките. „Йончовият синдром" влиза под кожата на именити люде като младия Стилиян Чилингиров например. Той разказва за една неочаквана среща между неколцина студенти и литературния законодател д-р Кръстьо Кръстев. Сблъскали се на ул. „Московска" зад княжеския дворец. „Той идеше на лекция от 6 до 7 вечерта, а ние бягахме от нея – признава Чилингиров. – Отивахме в първата мъжка гимназия да чуем друга лекция от химика Тодор Йончев. Той чрез опита на Физо[9] щеше да ни докаже, че не земята се върти около слънцето, а обратното, слънцето се върти около земята. Срещата беше толкова внезапна, че ние нямаше как да я избегнем." Преподавателят ги връща в полупразната аудитория, намества пенснето си, подпира се на катедрата и казва:

– Не знам тоя забъркан човек дали ще докаже, че слънцето се върти около земята, но вашите отсъствуващи другари доказаха, че обичат да се въртят около глупостта.[10]

Тодор Йончов далеч не се интересува от мнението на д-р Кръстев. Тодор Йончов спори с авторитети от величината на Коперник, Галилей, Нютон. Тодор Йончов сразява авторитети от световен мащаб. Чака само да се появи някое научно светило, за да го обори. След време не прощава и на Айнщайн.[11] „Той имаше силен глас – спомня си негов ученик. – Като говореше, просто гърмеше и не беше трудно да го слушат и ония, които са извън класната стая или аудиторията по химия. Често пъти граждани се спираха на тротоара на улицата, за да го слушат."[12] За Тодор Йончов светилата са прочетени книги, достойни единствено за Ла-

вицата на забравата. Със своя гърлен глас откривателят от Лом се провиква:

„Моите самоучения върху тия извънредно важни въпроси ме наведоха на цел ред разкрития, които разкрития ми помогнаха да си обясня произхождението и зависимостта на явленията и природните процеси, и които разкрития ме осветлиха и върху въпроса за землевъртението. Въз основа на тия мои разкрития опован, аз от 9 март 1903 год. обявявам, *че земята не се върти*!"[13]

Чудак ли е Тодор Йончов? Чудак е, разбира се, но това е само повърхностното впечатление. Инак, в дълбочина, фигурата му е релефна илюстрация на невероятния български гений, който, кръстосал се с европейската култура, ражда феноменални отроци. Преди Йончов Отец Матей Преображенски, скитал къде ли не, се мъчи да изобрети „вечен двигател". След Йончов немският възпитаник Александър Балабанов се опитва да полети като Икар. „ А аз – спомна си той – не един път бях си навяхвал силно крака, когато исках да политам от брега на реката с големи орлови крила – и падах като пълен чувал на пясъка..."[14] Тоест, случаят „*Светлина и мрак*" е феноменален в балкански, европейски, че и световен контекст, но едва ли е толкова изключителен в културната история на България. Тодор Йончов е смешен с аргументите си, съществено е обаче, че той се е *съмнявал* в един постулат. Така, както Отец Матей се е *съмнявал*, че не е възможно да се построи „перпетуум-мобиле". Както Александър Балабанов се е *съмнявал*, че не е възможно да се наподоби птичият полет. А без *съмнението*, което е в темелите на диалектиката, българинът едва ли щеше да *влезе* и да *излезе* от епохата на Възраждането.

Това – в сериозен план. В сферата на куриоза, ако един ден бъде изработен „Каталог на щурите периодични издания", нашата преса има с какво да участва. С огромния вестник на Петър А. Петров „La France et la Bulgarie", тиражиран на Всемирното изложение в Париж, от който изуменото френско правителство купило 1000 броя. С бомбастичния „Вестник на гениите" – „орган на гениите в

България и по цялото земно кълбо, включително и на Канарските острови". С ювелирния брой на вестник „Български глас", отпечатан с 14-каратово злато и занесен в покоите на княз Фердинанд. И разбира се – с конгениалното списание на Тодор Йончов „Светлина и мрак", от което между март 1902 г. и май 1903 г. излизат пет книжки.

Пет тънки книжки, които се опитаха да спрат Земята.

БЕЛЕЖКИ

1. Пръв биограф на Тодор Йончов е историкът на периодичния печат Юрдан Иванов. Вж. Иванов, Ю. Българский периодически печат от възраждането му до днес. Т. 1. С., 1893, 426-427.

2. Разностранните интереси на Тодор Йончов са объркали библиографите. В указателя „Български книги 1878-1944" неговите съчинения са описани под три имена: Йончев, Тодор, после „друг" Йончев, Тодор и най-сетне Йончов, Тодор Тончев. Вж. Български книги 1878-1944. Библиографски указател. Т. 3. С., 1979, 103-104.

3. Светлина и мрак, 1902, кн. 1, с. 24.

4. Светлина и мрак, 1903, кн. 5, с. 1.

5. Светлина и мрак, 1902, кн. 3, с. 53.

6. Светлина и мрак, 1902, кн. 4, с. 103.

7. Светлина и мрак, 1902, кн. 2, с. 47.

8. Пак там, с. 48.

9. Арман Иполит Луи Физо (1819-1896) – френски физик, член на Парижката академия на науките и на Лондонското кралско общество.

10. Вж. Иван Д. Шишманов, д-р К. Кръстев, Боян Пенев в спомените на съвременниците си. С., 1983, 202-203.

11. Вж. Йончев, Т. Теории и истината. Теориите пред залеза си. Оборване Айнщайновата релативитетна теория. Простотворно изложени разсъждения и заключения. Прочетено на 10.II.1926 г. в заседанието на Българското химическо дружество в София. С., 1926. 40 с.

12. Цит. по: Пенев, А. Тодор Йончев. – Биология и химия, 1990, кн. 1, с. 54. Споменът е записан от автора на статията.
13. Светлина и мрак, 1903, кн. 5, с. 6.
14. Балабанов, А. И аз на тоя свят. С., 1979, с. 207.

НИКОЛА Е. НАЧОВ И СПИСАНИЕ „ЦВЯТ"

Кирил Милчев

Ако някой желае да се запознае с това, което е писал Никола Е. Начов и се обърне към последната Българска енциклопедия (т. 4, 1984) ще срещне трудност. Там Никола Енев Начов е представен бегло, при това неточно. Някои от произведенията на Начо А. Начов са приписани на Никола Е. Начов, известен в българската култура от края на XIX и началото на XX в. именно със собственото и фамилното си име.

В началото на запознаването си със творчеството на Никола Начов смятах, че грешката в енциклопедията е неволна. Та човек би трябвало да прегледа само съдържанието на книжка XLIX-L, от десетата годишнина (1895) на периодическото списание на българското книжовно дружество (в Средец), за да се увери, че студията „За побратимството" (от Начо А. Начов) не е писана от автора на следващата по ред в списанието студия – „Екскурсия из нашата народна поезия" – Н. Начов. С течение на времето обаче се убедих, че грешката не е неволна. Н. Начов е слабо познат, дори за специалистите. В монографията си „Българският роман между двете световни войни" Л. Бумбалов пише: „Трябва веднага да се каже, че „Под игото" не е първият български роман. Преди него излизат „Царевец" на Н. Начов, както и опитите на Л. Каравелов в тази област"[1].

Романът на Н. Начов „На Царевец" за първи път излиза през 1907 г. В „Енциклопедията" от 1936 г. на бр. Данчови романът „На Царевец" вече става „Царевец", а годи-

ната от 1907 – 1910. През 1990 г. издателство „Земиздат" преиздаде първата част от монографията на Н. Начов „Калофер в миналото" (1927 г.). В отдела на края на книгата „Никола Енев Начов – живот в дати" този роман (трети по ред след „Бунтовници" (1898) и „Дядо Генко Севдата в София" (1902) даже не е посочен.

По-различен е интересът на българските културолози към огромния „принос" на Н. Начов за нашата възрожденска историография. Например Жак Натан в своето „Българско Възраждане" (3 изд., 1948 г.) цитира три книги на Начов: „Новобългарската книга и печатното дело у нас от 1806 до 1877" (1921 г.), „Цариград като културен център на българите до 1877" (1925 г.) и „Христо Н. Тъпчилещов. Живот и неговата обществена дейност" (1935 г.). В монографията „Българско Възраждане" (3 изд., 1988 г.) Н. Генчев цитира само една – „Цариград като ...".

Още по-различен е интересът на българските фолклористи към изследванията на Н. Начов в тази област. И Михаил Арнаудов, и Цветана Романска при разглеждане на въпросите за метриката на нашата народна песен развиват разсъжденията си на базата на студията на Н. Начов: „Студия върху стихосложението на нашите народни песни", отпечатана в кн. кн. LII – LIII на Пер. сп. на Българското книжовно дружество (в Средец). В началото на тази студия от 67 страници четем: „Пред нас стои материал за 3400 песни (Свадбарските припеви в министерските сборници изоставихме). Върху тоя материал ще направим нашата студия".

През 1906 г. излиза един забележителен труд: „Български книгопис за 100 г." от А. Теодоров – Балан, където на 1667 страници се прави библиография на печатната книга у нас от 1806 г. В него Балан дава сведения за 15 258 книги. „В тези 15 258 описания Начов след дълго и търпеливо сверяване намира погрешки – по-големи или по-малки – в 3004 описания, т.е. почти в една пета от всички указани от Балан книги. Освен това Начов дава пълни и точни заглавия на още 250 книги, посочени от Балан главно по чужди сведения. И накрая той дава описанията и на

612 нови книги, непосочени до тогава"[2].

Никола Начов е първият български академик със средно образование (Априловата гимназия). „Той не блещи, истина, с научни титли и красноречиви дипломи – пише в доклада по приемането му през 1905 г. проф. Б. Цонев – ала името му е вече тясно свързано с българската книжнина..."[3].

Но много преди 1905 г. от Никола Начов са искали съвет и помощ, и то не кой да е, а самият д-р Кръстев. В писмо до него (БАН, Арх. и-т, фонд Н. Начов, док. № 1368) той пише: „Драги Начов, Ако можеш, прочети набърже моята статия, за да не се вмъкнат в нея някои печатни грешки – пакостници. Можеш да отбележиш отстрана всичко, което би ти се сторило много рязко или неточно ... Твой Кръстев (11 януари 1894)".

Н. Начов не е бил езиковед, въпреки, че има езиковедска студия: „Предложните глаголи в българския език", печатана в „Отчета на Софийската държавна гимназия" за учебната 1900/1901 година. В тази гимназия Н. Начов преподава „Стихосложение" по побългарения от него учебник на М. Бордовски[4].

Интересен е домашният екземпляр от тази книга на Н. Начов, съхраняващ се в библиотеката му в къща-музей „Хр. Ботев" (инв. № 2602). Тя цялата е изпъстрена с приписки от него (както между впрочем и Балановия книгопис). На едно място четем: „Казва ми се, че цезурата е за почивка. Не е вярно, защото можем да почиваме на края на всяка дума. Цезурата, наистина е за почивка, но все на онова място в стиха...". „Онова място" е подчертано. Кое е било онова общо място, където цезурата е „задължителна почивка"? Отговорът Н. Начов дава след две години (1896) в своята теория на силабическото стихосложение.

Но кой е Никола Начов? Писател, историк, библиограф, езиковед, пътеписец, поет, краевед, фолклорист? Мнението на Симеон Янев е следното: „В края на миналия век Начов минава преди всичко за библиограф и белетрист, но с книгите си за Ботев и Тъпчилещов, както и с книгата за Цариград се налага като историк. След излизането на „Ка-

лофер в миналото" името му се свързва с краезнанието, за да символизира и досега едно от най-високите му постижения"[5].

Това деление е доста условно. Книгата за Тъпчилещов излиза осем години след „Калофер в миналото", а през 1925 г. (т.е. само две години преди излизането на тази забележителна монография за Калофер) излиза в Мсб. панорамното произведение за културния център (Цариград) на българите през Възраждането, а на следващата – 1926 г. – ново издание на биографията на Ботев от 1918 г., в сборник в чест на 50 г. от смъртта на поета. В сборника освен Н. Начов участвуват Б. Пенев и Ив. Хаджов.

Но същият Боян Пенев, през същата 1926 г., когато прави последната редакция на студията си „Увод в Българската литература след Освобождението"[6] не споменава изобщо за романиста Никола Начов...

Най-интересна обаче е метаморфозата при д-р Кръстев. През 1898 г. излиза монографията му „Литературни и философски студии". В нея той публикува приготвената от 1894 г. статия „Никола Начов като белетрист". За най-новото си откритие сред „всички съвременни наши белетристи" д-р Кръстев пише не само с вяра, че от него ще стане голям писател, но и го укорява, че „за писателя голямата скромност не е вече добродетел"[7]. Именно тя била попречила на Н. Начов да осъществи големи планове. „... г. Начов от преголяма скромност до сега е бягал в своята белетристика от смели планове, от големи и обширни задачи"[8]. Тук обаче трябва да посочим, че през 1898, 1902 и 1907 г. Начов издава три романа и когато през 1910 г. в „Летоструй за 1910 г." д-р Кръстев публикува подготвената си през ноември 1909 г. статия „Поглед в новата българска литература. От Петка до Пенча Славейков" (с. 256-270), той също, подобно по-късно на Б. Пенев, не споменава и дума за Н. Начов.

А между *впрочем* периодичната критика посреща всеки един от романите му с възторг. Така например в анонимната рецензия за „Бунтовници", отпечатана в Пер. сп. на Бълг. кн. д-во (кн. 55-56), 1898 г., четем наистина удиви-

телни неща: „... съчинението на г-на Начова е много добро и полезно, и ние, като го намерваме, че стои в много отношения значително по-горе от „Под игото", считаме за длъжност да го препоръчаме горещо на нашата читающа публика" (с. 349).

Защо д-р Кръстев не споменава и дума за романиста Н. Начов? Този въпрос ме наведе на мисълта, че през периода 1894 – 1898 г. между тях двамата се е случило нещо, което е довело до разрив в отношенията им. Убеждението ми се засили и от факта, че Н. Начов след 1897 г. почти не публикува в сп. „Мисъл", докато от 1892 до 1896 г. е един от най-редовните и плодовити негови сътрудници. Там той публикува поезия (най-значима е поемата „Калинка" в кн. II (1892, с. 108-111), разкази, пътеписи, дори и превод на статия на В. А. Дружинин „Цар Лир – характеристика" от руската христоматия на Андрей Филонов (часть третья – Драматическая поэзия) от 1874 г.

Така постепенно стигнах до аферата „в. Прогрес – Д-р Кръстев", до създаването от Н. Начов на списание за млади под името „Цвят" (първа книжка – януари 1897 г.) и до откритото писмо на Н. Начов във в. „Мир" от 16 март 1897 г., с което той се отказва от редактирането на „Цвят".

Но нека тръгнем по реда на нещата. Искам само да уточня, че всички цитирани писма са от фонда „Н. Начов" към къща-музей „Хр. Ботев" и до момента на цитирането им не бяха обработени, затова нямат съответната сигнатура.

И така ... с много труд през 1897 г., получил благословията на тогавашния министър на просвещението К. Величков (в писмо от 25 декември 1896 г.), Никола Начов започва издаването на научно-литературно списание за млади „Цвят".

Какъв е бил интересът и необходимостта от подобно списание за юноши, проличава от сътрудниците, които привлича Н. Начов. Константин Величков обещава да участва с биографии на „велики хора". „С тий биографии аз се завзех отдавна да ги превеждам и приспособявам за учениците, като пазех размерът им да бъде на всяка книжка

I кола (печатна)."

В открита картичка от Берн, Антон Т. Страшимиров пише: „Г-н Начов, Благодаря за честта, която ми указвате. За жалост аз още не съм получил I-ва кн. от „Цвят" – навярно по недоразумение в администрацията Ви, защото адресът ми е повече от сигурен.

Аз действително работя много и вредом: едно, защото не мога да не следя всичките нашенски списания, а пък не мога да плащам абонаментът и второ защото „хонорар" се казва дясната ми подпора за поддръжката ми в странство.

За всеки случай обещавам Ви сегис-тогис по нещо..."

Следва адресът в Берн, датата (6 януари 1897 г.) и поздрав.

За някакви „недоразумения" в администрацията на „Цвят" към 6. I. 1897 г. не може и дума да става. Н. Начов много добре се разбира с администратора Георги Хаджибоневъ. През януари излиза първата книжка на списанието. Буквално от цялата страна читалищни и лични абонаменти ги отрупват. Интересът е изключителен, тъй като „Цвят" предоставя място за публикации на юношески творби. Н. Начов въвежда кореспонденция с младите автори от страниците на списанието (напр.: Ив. Л. – Карлово), с което запазва анонимността на автора, но и безпристрастната си оценка.

И само три месеца след това, в открито писмо във в. „Мир" Н. Начов се отказва от редактирането на списанието.

Защо? Преди да уточня, нека си представим, че Н. Начов е точка към която са насочени три вектора.

Единият е обиденият д-р Кръстев, който в писмо до Н. Начов от началото на март пише: „Бъди здрав; направи онова, което ти диктува съвестта. Ако мислиш, че в България е опасно да се действува по съвест, то нека пак твоята съвест ти помогне да направиш избора!"

Вторият, тържествуващият в. „Прогрес", предприел злостната кампания против д-р Кръстев, обвинявайки го (броеве 31, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 44), че е „Българският Тартюф" (бр. 37): „Ние не мислихме, че д-р Кръстев тъй

скоро ще тури сам последните краски на портрета си и сам ще оправдае името, което му дадохме „*гнусен тартюф*" (от 23. II. 1897 г.).

Третият вектор е „еснафска" София, която по комшийски одумва д-р Кръстев за връзката му с жената на Георги Хаджибонев...

С обвинението на в. „Прогрес", че д-р Кръстев имал аспирации към жената на Г. Хаджибонев започва кампания, чиито офанзивни намерения не са само личността на литературоведа Кръстев, а и създаденият около него литературен кръг. Името на сътрудника на сп. „Цвят", Г. Хаджибонев е използвано като параван: уж самият Хаджибонев е съобщил за деянията на Кръстев, но всъщност се получава обратното. „Потърпевшият" писменно опровергава клеветата. И именно тогава, между огромните статии на тази тема във в. „Прогрес", в една случайна реплика се онагледява подтекста на цялата кампания: „... Какъв е тоя х. Бонев? ... Какъв е той д-р Кръстев? ... Какъв е тоя кружок?..." (бр. 39 от 2 март 1897).

Духовете са възбудени още повече, че е „омаскарен" Хаджибонев, който е администратор на „Цвят" – списание за млади.

Намесено е името на Н. Начов. В неговия дом, според „Прогрес", било станало някакво сборище, което опозорило д-р Кръстев. Последният, в цитираното писмо, настоява Начов да се изкаже, но не устно (както бил правил досега), а писмено, чрез вестник. Д-р Кръстев не приема аргументите на Начов, че е учител и че „Прогрес" „ще го омаскари".

Но пък... Начов не само държи на авторитета си на учител, но и моли Хаджибонев, във връзка с това, че името му е замесено в такава история, то да не фигурира на корицата на „Цвят". Хаджибонев отказва.

Какво значи да си български учител в края на XIX в.? Кой е крив и кой прав?

Като следствие от всичко това във в. „Мир" четем: „... Доста труд биде положен да се остави нашето списание на туй положение, в което го оставям. Направих една жертва,

но мисля, че тъй трябваше да постъпя..." (16 март 1897 г.).

„Прогрес" злорадства, д-р Кръстев негодува. В справката, която направих в юбилейните сборници на Първа Софийска мъжка гимназия (във връзка с нейните 25 и 50 годишнини) се натъкнах на един интересен факт: Н. Начов е бил учител по стихосложение на двама от най-значимите български поети – Кирил Христов и Димчо Дебелянов.

Много по-късно, през 1908 г., по поръчка на бълг. книж. д-во Н. Начов пише „Поменик" във връзка със смъртта на К. Величков. В него между другото четем: „Най-сетне и „Прогрес" спря. На 3 февруари 1898 г. вместо него се появи „Изток"[9].

Само запознатият може да усети въздишката в семантиката на тези думи.

Това е всъщност причината, довела дотам, че след създаването и издаването на три книжки на сп. „Цвят" Н. Начов се оттегля и като основател предоставя всичките правомощия на Георги Х. Бонев.

Самият Начов се отдава изцяло на книжовна дейност.

БЕЛЕЖКИ

1. Бумбалов, Л. Българският роман между двете световни войни. С., 1984, с. 12.

2. Трайков, В. Никола Начов като библиограф и книжовник. – Годишник на ББИ, V, 1955, с. 39.

3. Вж. Летопис на Българското книжовно дружество в София, 1905, с. 74.

4. Начов, Н. Ръководство за стихосложението. По рус. изд. на М. Бордовски. Пловдив, 1894.

5. Янев, С. Никола Начов и „Калофер в миналото". – В: Калофер в миналото. Ч. I. (Предговор). С., 1990, с. 8.

6. Пенев, Б. Увод в Българската литература след Освобождението. – В: Студии, статии, есета. С., 1985, 159-220.

7. Кръстев, Кр. Никола Начов като белетрист. – В: Философски и литературни студии. Пловдив, 1898, с. 39.
8. Пак там, с. 41.
9. Начов, Н. Поменик. – В: Летопис на Българското книжовно дружество в София, VIII, 1907. С., 1908, с. 76.

ВЕСТНИК „CORRESPONDANCE BALKANIQUE" В ТВОРЧЕСКИЯ ПЪТ НА ИВАН РАДОСЛАВОВ

Видка Николова

Името на Иван Радославов е едно от тези, които по най-категоричен начин нагледно показват, че значимото в българския периодичен печат е създавано от литератори. Затова всеки литературен историк, който уважава себе си, вещо познава историята на българската периодика. Именно от тази гледна точка искам да споделя бегли наблюдения и мисли по повод в. „Correspondance balkanique" в творческата и човешка съдба на Ив. Радославов.

Националният въпрос е личен проблем. Изписвам тези думи, защото съм убедена, че те изразяват поне частица от онова, което днес всички изживяваме – все едно осъзнато или не, и заедно с носените чувства (без значение на техния знак – положителен, отрицателен...). Крепят ме моите корени. Достатъчни или не, горчиви или сладки – пътуват плодовете. Кореният остават, моето зависи от тях, от тях тръгва моята пътечка помежду нещата. В това движение се откриват средствата, случват се редките срещи между пътниците... Приблизително така усетих първото си запознаване с работата на литературния критик и историк Иван Радославов (1880-1969) като участник в българската дипломатическа мисия, организирана през 1917-1919 г. в Швейцария. Неговата пътечка го извежда там, за да защитава със своите си средства каузата на България след края на Първата световна война, около подписването на Ньой-

ския договор. Бидейки редактор на в. „Correspondance balkanique" – издание на българското бюро по печата при българската легация в Берн, той участвува в тогавашното време на националния ни въпрос заедно със сътрудниците на вестника проф. Й. Иванов, проф. А. Иширков, проф. Ат. Яранов, проф. К. Стефанов, публициста Д. Мишев: препечатва стари и нови документи, публикации, свързани с имената на Л. Леже, В. Карджич, Бркич (сръбски патриарх), К. Иречек, Г. Вайганд, Ами Буе, Макензи и Ърби, лорд Странгфорд, Дж. Баучър, У. Гладстон, Е. Реклю, Л. Ламуш (френски офицер-инструктор, бил пет години в Македония), Н. Бъкстон, Вл. Сис, американски мисионери в България и т.н. Не ми е известно въобще друг автор или публикация да са се занимавали или изследвали „Correspondance balkanique" – освен статията на дъщерята на Ив. Радославов – д-р Лилия Радославова. С грижа към наследството на своя баща тя предоставя единственото пълно течение на вестника за съхранение в Централния държавен исторически архив.

В личния архив на Иван Радославов (след броя от 27 декември 1918 г. той се подписва с презимето си Радков, за да не бъде обект пак на провокационни съобщения подобно на сръбското, че „редакторът на „Correspondance balkanique" е син на бившия вече, с печална слава министър-председател на България Васил Радославов" – цитирам текст на Лилия Радославова) се запознах и с неговото „Наблюдение – Около дейността на българската дипломатическа мисия в Берн". То е в два ръкописни варианта (от ноември 1919 г.), които взаимно се допълват, и се намира заедно с други страници за мисията в Централния държавен исторически архив (ф. 741, оп. 3, а. е. 66):

„Бележките, които следват по-долу не са нито доклад, предназначен специално за сведение на респективното министерство, нито даже едно систематично изложение за дейността на дипломатическата ни мисия в Берн през периода 1917-1919 г. Това са само наблюдения и спомени за нейната дейност, старателно стилизовани, за да носят характера на безпристрастни. Може би те щяха да бъдат от

по-голяма полза да бъдат донесени до знанието на министерството и на широката публика. Обаче те едва ли биха достигнали назначението си – в първия случай, защото едва ли бюрократичният метод за действие, възприет в нашата мисия, би им дал възможност да достигнат до местоназначението си, и във втория случай – защото цензурата едва ли би позволила това. Вън от това авторът им се е ръководил от убеждението да не създава разединение в среди, където би трябвало да владее единодушие по въпроси, тясно засягащи общото национално дело. Но защото е дълбоко убеден, че тези бележки не са лишени от полза и сега, понеже ще служат като принос за бъдещи изследвания на българската политика и дипломация изобщо, авторът им, макар и по-късно, намира за нужно да ги депозира в архива на Външното министерство. Надявайки се, че този път няма да бъдат погребани там, но че ще послужат за сведение и тука при подобни случаи.

1. Както винаги, ние дойдохме до инициативата за изпращане дипломатически мисии и отделни лица доста късно. Много по-късно от сърбите, които ние заварихме устроени вече, както трябва със свой орган. Почвата и без това беше вече подготвена за едно мнение, насочено в неутралните страни срещу нас, но „La Serbie" дойде да посочи конкретно на въпросите, които ни разделят и да изнесе на свят много от задкулисните интриги на балканската политика. Когато ние дойдохме тук, „La Serbie" си беше създала един кредит морален, който използуваше широко в антибългарската си пропаганда.

Толкова по-късно, че ограниченията, предприети за икономисване на хартия от „Departement economique" не ни позволиха дълго време да започнем издаването на свой бюлетин „Correspondance balkanique", първият брой на който излезе едва на 25 май 1918 г. Разбира се, не искам да кажа, че можеше да се направи нещо вън от възможността, че можехме да имаме и да вземем на страната си едно обществено мнение, ангажирано вече със своите симпатии към Съглашението и преди голямата, колосалната пропаганда на това последното; но навярно много от тия органи

и отделни лица щяха да бъдат спечелени наполовина: т.е. никога защитата на интересите на нашите съседи и противници тогава нямаше да бъде тъй подчертано антибългарска, както беше през цялото време.

2. „Correspondanse balkanique", който щеше да бъде най-главното ни оръжие срещу противниците и който трябваше да импонира с ерудиция, политически таланти и похватност, беше случайно дело. За да бъдеше на висотата си, той трябваше да групира не случайно, а само за тази цел хората, призвани публицисти, а сътрудничеството на другите – специалистите – трябваше да бъде случайно. В нашата редакция беше тъкмо противното. Благодарение на факта, че ограниченията във формата на вестника и предписанията на респективното министерство в Берн даваха характер на един периодичен бюлетин, който все пак беше интересен откъм информация и навременно парираще ударите и интригите на противниците, и не му даваха възможността да изпадне в тази неиздържаност откъм тон, какъвто имаха няколко номера от последните. По капиталните въпроси ние не можехме никога да отговорим магистрално на своите противници.

3. Дейността на мисията не беше правилно насочена. Въпреки горепосочените пропуски и недостатъци можеше да се получат несъмнено много по-големи разултати. Трябва да подчертая, че енергия и работа мисията разви и извърши твърде много. Обаче в повечето случаи безполезно. Ако на създаването на тази мисия беше погледнато по-сериозно, ако съществуваше един план, детайлно разработен и правилно прокарван, резултатите щяха несъмнено да бъдат други – по-големи.

4. През цялото си съществуване живата работа на мисията беше занемарена и канцеларщината – по-скоро бюрокрацията бих рекъл, се развиваше широко за нейна сметка. В представлението на нейното ръководство тя трябваше да бъде едно бюро едва ли не само за съобщение с централното правителство и за информация. Всички членове на мисията бяха събрани в Берн и познанията, способностите им и енергията им – използувани най-много за входящите и

изходящите номера на регистрите. По количеството на изписаната книга трябваше да се оцени извършеното от мисията.

5. Преди всичко една грешка в организацията. Хората на мисията трябваше да бъдат пръснати в Швейцария – не беше нужно, а вредно стоенето им в Берн. Като частни лица и те можеха да влизат във връзка, без да събуждат подозрението на хората, с които се срещат, нито пък да излагат тези, които по едни или други причини искаха да бъдат във връзка с официална България. Качеството им на прононсирани официални лица ги постави в невъзможност да действуват по-смело от страх да не бъдат всеки момент изобличени като официални агенти на българското правителство. В Берн трябваше да бъде само ръководителят на мисията, който в съгласие с българската легация и централното правителство трябваше да дава инструкции, да насочва дейността на мисията и да служи за съобщителен канал със София. Само бюрото на пресата, импровизирано едва в последните месеци от съществуването на мисията, трябваше да бъде оставено в Берн. Това ограничение в дейността на отделните членове на мисията има фатални резултати за цялата й политика. Когато дойде катастрофата, ние се намерихме откъснати, изолирани, без връзки, без каквито и да било възможности за реагиране на новосъздаденото положение.

6. Дейността на експертите по въпросите от етнически, финансов, икономически и друг характер трябваше да бъде използувана, разбира се: и почти всички дадоха това, което мисията очакваше от тях. Но резултатът от тяхната работа – не един и не два тома, някои от които солидно написани – не щеше да бъде глас „вопиющ в пустиня", ако една умела пропаганда не беше вулгаризирала изводите и заключенията от произведенията им било чрез внушение на дирижиращите местната преса, било чрез нашия орган. Защото, каквото и да бъде, в областта на политиката ефектът от една на момента написана [макар], съвършено пълна статия изкупва цели томове. Тази страна на дейността си, повтарям, мисията до последния момент беше оставила

занемарена.

7. Един недостатък на мисията беше, че се състоеше от малко и недостатъчно хора. Друг – по-голям – беше изборът на хората. Мисията освен необходимите експерти и секретари трябваше да има и нужното количество хора, богати с политически, дипломатически и обществен опит. Те трябваше да насочват и ръководят дейността на една мисия, на която задачата беше преди всичко политическа и на второ място – културна и просветителна. Това, което можеха да извършат политически дейци, не можеха да го извършат специалистите по известни въпроси, хора на науката, или, ако по необходимост се нагърбваха, то не беше от голяма полза за нейната дейност. Човекът на научната дисциплина, на определените форми на мисълта, на догмите не може да замени никога политика, който оперирайки с изменчивата и подвижна материя на обществения живот, трябва в постоянна променчивост на своите действия, приспособявайки се към дейността, да запази една известна последователност. Само политически дейци, за които политическият живот е една стихия, която иска темперамент на борец, можеха да внесат живот в дейността на мисията, добила академичен, канцеларски, сух характер.

8. Делото на мисията трябваше да бъде общо. Тъй като общо беше делото, за което тя беше изпратена да работи. [...]. Хората, изпратени, облечени с доверието на правителство и народ, бяха лишени тук от възможността да работят тъй, както те са пригодни за каузата, и трябваше да се превърнат в обикновени чиновници и да вършат най-ненужната работа, например да докладват вестници на ръководителя на мисията. Мисията е едно колективно, живо тяло. Нейната дейност е толкова по-голяма, толкова по-ефикасна, колкото тя е резултат на мисълта на цялото тяло. Само по такъв начин, давайки възможност на всички членове да участвуват в събранието ѝ, тя щеше да насочва дейността им по тая равнодействуваща, която щеше да се получи от сблъскване схващанията и мненията на различните участници. Колко скъпо време щеше да бъде спестено, колко много идеи щяха да бъдат турени в обръщение, кол-

ко много инициативи щяха да бъдат проявени, ако автократичният принцип в дейността на мисията беше заменен с демократичния!

9. Сега за ръководството на мисията. Не ще съмнение, той е най-важният орган. Шефът, може да се каже, е самата мисия. Той я олицетворява, той я въпъщава, той е нейният пулс, той е нейната душа. Ръководителят трябва да има освен широките хоризонти на дипломата, освен солидните качества на общественика и политика, но най-главното – да съчетава към тези качества и една непосредствена воля, една способност на инициатива, за която може да носи отговорност. Той трябва да импонира на окръжаващите го с една голяма индивидуалност, която налага, внушава и подчинява. Нему не са нужни енциклопедични знания, те даже биха повредили на задачата му: при наличността на експерти по всички области неговата задача се състои в съобщаването на идеи и в обобщаването цялата дейност на неговата мисия. Той не трябва да гледа на задачата си като обикновен канцеларски чиновник – като обикновен орган на една централна власт, на която той само може да изпълнява инструкциите. Неговият пост изисква, задължава не само едно информиране на централната власт, но и едно информиране, което подсказва известна ориентировка, наложена от проучване и наблюдение на условията, при които се развива дейността на мисията. Схващайки положението въз основа [на] получените наблюдения, ръководителят трябва да смята за свой дълг да внушава своите схващания за положението на централната власт, не боейки се да вземе отговорност за това. Най-малката полза от това би била, че би се получило едно кръстосване на мненията и схващанията, което би било благодетелно за политиката и дейността на отговорното правителство. Така схващаха и продължават да схващат другаде задачата на такива мисии с политически и дипломатически характер и съобразно [с] това се ръководят при избора на ръководството й. Ерцберг в Германия или болшевишките агитатори под вид на разни амбасадьори и агенти са бляскав пример какво може да направи една добре орга-

низирана, добре администрирана, умно ръководена политическа мисия. Тя печели половината победа.

Уви! В това отношение българската мисия е едно доказателство за това, какъв не трябва да бъде изборът на ръководител на една политическа мисия.

Ив. Радослвов

Начело на една политическа мисия трябва да стои човек, имайки ръста да твори история, а не обикновен чиновник."

Съотносимостта човек – нация, история – личност! Мъчително-трагически продължаваме да я търсим, жадни, неудовлетворени от образа на днешна България, боледуваме в надежди за онзи ранг „обществен и политически деятел, за когото историята и събитията имат своя жив смисъл". Във в. „Correspondance balkanique" Ив. Радославов влага със страстен тон своя „жив смисъл" по текущите междуличностни и междудържавни отношения и съдбоносни за България решения. Той обнародва в него и свои авторски текстове – кратки, понякога с накъсана емоционална фраза и такава степен на гражданска ангажираност, която превръща националната тревога около Ньойския договор в личен проблем. Чрез тях перото на младия тогава литератор достойно съответствува на най-големите имена в света – осъзнали себе си, длъжни да се изправят в защита на цял един народ и против методите на „победителите" му, добрали се до лаврите не защото са воювали и устоявали собственото, а защото са оплячкосвали (незаменимият Джеймс Баучър назовава това с латинския израз-принцип spolia victoribus). Точно тези свои публикации Радославов веднага събира в самостоятелно издание. Именно така се ражда неговата първа книга „Под знамето на България", издадена в София през 1920 г. Досега тя остава вън от вниманието и на книгоиздателите, и на литературните историци, и на историците. Заглавието ѝ е споменато единствено в няколко справочно-библиографски реда.

„Нашият мир е един мир на насилие и неправда" – не се смирява перото на литератора. Дали защото действител-

но цензурата не е „дала" място на наблюденията му и досега, дали поради негативните енергии спрямо името му, стоящо на книгите му върху проблеми на литературната съвременност и минало, на „модернистичното и символистическо" „упадъчно" сп. „Хиперион", обвиняван с жалък остракизъм ту в идейна и „мирогледна изостаналост" и „липса на ерудиция" – преди 9 септември 1944 г., ту в „буржоазна реакционност" след 1944 г., дали поради системното и престъпно възпитание чрез „необразовани" образователни средства и методи на толкова поколения българи в национално безверие и нелюбородие, но така или иначе, едва днес се случва да заговорим за швейцарските години на Иван Радославов и да публикуваме „ръкописните" му наблюдения от Берн.

Чрез втория ръкопис – бележки-наблюдения – Ив. Радославов допълва: „...Ръководството на мисията възлагаше на италианското застъпничество, трети път на Деникина. Цялото й дело беше положено на пясък. Но в цялата тази случайност едно имаше неслучайно: то беше цълното неангажиране от страна на ръководството на мисията на големите фактори, които излизаха вече на сцената и които оказваха вече влияние върху течащите събития. Във всеки случай симпатиите на ръководството на мисията бяха насочени към реакционните и отживели фактори на европейския обществен живот. Това го правеше, едно, по инерция, възпитано в духа и началата на една ултрареакционна дипломация, и друго – по ограничеността на хоризонтите, които не му даваха възможност да се ориентира добре. А нашата дейност, нашата пропаганда в защита на една такава справедлива кауза, каквато бе нашата, можеше най-добре да се облегне върху постоянната и гранитна основа на широките демократични движения в Европа, които в последните три години особено почваха да играят решаваща роля. Такава една тенденция в пропагандната им дейност би видяла в едно такова доказателство на нашите миролюбиви намерения и една гаранция за бъдещето на демокрацията в Югоизточна Европа... Колкото до бъдещата ни пропагандна дейност, каквато трябва да продължава за

една ревизия на договора, позволявам си да нахвърля следните няколко мисли. С влизането на договора в сила и средствата на нашата пропаганда се изменят. Като главен и единствен център за наблюдаване на европейските събития Швейцария изгубва значение. Цялата ни дейност в това отношение трябва да бъде реорганизирана. Париж, Лондон и Америка преди всичко ще трябва да останат центровете на дейността ни..."

Убеждението ми, че една от най-характерните реалности на националната ни култура е българската поетическа мисъл, ми подсказва един стих от Асен Разцветников – един от тези, които със силата на душевен потрес преживяват не последната (уви!) политическа авантюра в гражданската ни история – събитията от 1923-1925 г. Оплаквайки жертвите, поетът характеризира собствената си позиция като „дирене" на „всеки спазен кървав знак". Именно като към спазен знак е отношението ми към всичко, свързано със съдбата на България. Тъй като името на Иван Радославов продължава да е познато само на най-тесен кръг специалисти, от многото, което ни е оставил той, за да го характеризирам вкратце, ще се позова на обяснението, което самият той дава за категоричното си скъсване със социалистическите идеи на своето юношество: „От свой собствен опит мога да твърдя, че този разрив се дължи на чувство на пресищане от натрапничави и шаблонизирани идеи, на тази досада от това вечно повторение, което поражда нравствена умора... след първите младежки увлечения и безгранична вяра в магията на масовите революции..." Забележете – нравствената умора от натрапничавите и шаблонизирани идеи за масовите революции „се случва" у Ив.Радославов още през 1906-1907 г. Предлагам да видим в този факт един ясен белег за завидна интелектуална зрелост и интелектуално мъжество. Именно такъв тип личност и с такъв опит виждаме Радославов вече като редактор на вестника в Берн – „Correspondance balkanique" – в защита на националната ни кауза.

Съвсем не без значение е да знаем, че той дълго зрее за тази своя дейност. Роден е в семейство на потомствени

даскали и революционери, на участници в Априлското въстание и по бащина, и по майчина линия. „Поради невъзможността на българите" да живеят с „местното турско население" родът на Ив. Радославов се преселва в с. Златарица, Търновско. Бащата Радко Радославов получава образованието си в Елена, Шумен, Прага, на остров Малта. Впоследствие сам учител, деец по българския църковен въпрос и революционер, осъждан на смърт, подпомагащ и руските войски през 1977-1878 г., приятел на Стефан Стамболов още „от времето на въстанията", след Освобождението преподавател по основните западни езици, за малко кмет, съдия, човек с огромна библиотека на френски, немски и английски – за този с „толкова развито народностно самочувство българин" руското „влияние" в България донася душевна болка и той пише отделни книги по тези проблеми. Те са „Следствия от Кримейската война на 1854-56 г. За памят по въстанието в Търновското окръжие и описание на Търновските тъмници" (Р. Радославов, Търново, печ. „Л. Каравелов", 1878 г., 73 стр.) и „Руските стремления от Екатерина II, 1777 г. до 1891 г. (Радко М. Радославов, Свищов, 1891 г., 78 стр.). Вече десетилетия по-късно в равносметката си за отминалото синът Иван Радославов пише за бащата, отишъл си от този свят в болести и отчайваща мизерия: „Той е типичен представител на поколението си, което от юношество е лелеяло в гърдите си бляна за хубавото бъдеще на българизма. За него съществува над всичко България... Общественият и народен дълг беше първият за него". Детството на Иван Радославов донася за цял живот трайни спомени от времето на турските разбойнически банди в Делиормана: той расте закърмен неповторимо със словото на Иван Вазов и песните на Христо Ботев; ученичеството му носи обаянието от приятелството с племенниците на Стефан Стамболов – Никола Стойнов и Рада Стамболова, с надарения поет Юлий Розентал, загинал в Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. Автобиографичните страници („Моят живот", „Духовна автобиография", „Хроника на моето детство и юношество", „Моите спомени от Женева и Брюксел", „Арменското кафене и софийската

бохема", „Pro domo sua", Дневникът от 1949-1951 г., които ни оставя Ив. Радославов, са истинска епопея за почти неизучаваните и досега драми и съдби на пръснати в България, Западна Европа, Русия, СССР редица български интелигенти, за чието съществуване и величина днешният читател дори не подозира. Пак в тези именно страници той пише, че наред с творчеството на Л. Каравелов, Д. Войников, Хр. Ботев, Ив. Вазов, Ст. Михайловски, Зах. Стоянов се е увличал „твърде много и в биографии на пълководци и военни историци и разкази, което караше баща ми да смята, че един ден неговият син ще избере военното поприще. А аз мисля днес, че този интерес към този род литература беше част от общия интерес, който имах към историята, влечение, което и днес си остава ненакърнено. Слабостта ми към исторически изследвания и мемоари и досега ми е останала ненамалена... Голямата патриотична традиция, която имаше в къщата ни поради бащиното влияние, близките спомени от революционните борби, бурната съвременност на Съединението и войната със Сърбия бяха здраво способствували за оформянето на моя патриотизъм. Тъй здраво, че дори и във времето на най-силното ми увлечение в космополитизъм аз се чувствувах винаги горд с това, че съм българин. Баща ми, стар другар и съратник на Стамболова, си остана докрай с него и падането на диктатора се отзова болезнено в душата ми. В моите очи Стамболов олицетворяваше свещената борба за национална независимост и съществуване от посегателството на руските царе. Впрочем тогава целият въздух беше наситен с романтизма на едно повишено национално самочувство."

Този съвсем бегъл поглед върху „зреенето" на Ив. Радославов за участието му в българската мисия в Швейцария непосредствено преди подписването на Ньойския договор, както и върху по-нататъшното му развитие, искам да завърша със също тъй бегъл поглед към пълното отрицание, на което той е подложен (професионално, морално) след 1944 г. Защото част от „доводите" на отрицаващите е и именно непоклатимо ясната му позиция спрямо националния проблем. И така – през 1948 г., участвувайки в

безпрецедентното анатемосване на литературно-историческата книга на Ив. Радославов „Българска литература 1880-1930", един от блюстителите на реда в държавната култура – Веселин Йосифов, постановява: „Иван Радославов, макар и „чист символист", става проводник на грубия шовинизъм и патриотарството. То е неизбежно за всеки „идеалист" и „символист", за всеки премъдрословец и метафизик, който се опитва да моделира историческата истина по свой вкус и в интереса на реакционните класи. Жив е примерът с Трифон Кунев, който на гърба на своя „бял лебед" доплува до зеленото блато на опозицията"... Днес, когато истините вече се и назовават, можем да поемем тегобата и от тези редове (писани от В. Йосифов дори без да познава книгата „Под знамето на България"), опитвайки се да си представим мълчаливото страдание на Иван Радославов. А можем и да ги съпоставим със съвременно творящи се етикети-писания, синонимно съотносими с всичко старо, дето ни е тормозило и убивало.

В личния архив на Ив. Радославов заедно с изключително интересните му показания до Българската царска легация в Берн от 15 ноември 1919 г. (ф. 741, оп. 3, а. е. 65) е съхранено и едно негово писмо с обръщение „Господин министър-председателю" – Берн, 25 септември 1919 г. (ф. 741, оп. 3, а. е. 64). То представя редактор на тогавашни английски издания. Името на редактора съзнателно не е назовано, но той е подробно характеризиран: „Бивш кореспондент на Ройтер, известен икономист и редактор на едно от най-солидните и известни английски списания, лицето е във връзка с влиятелни публицистически кръгове, както тук в Швейцария, така и в Англия, и във Франция...", „...За случая, че му бъде поверено редакторството на журнала, програмата на този последния ще бъде: ревизия на договора въз основа на самия договор, т.е. критика на договора по съдържание, като се указват несправедливостите и прибързаните решения, взети по него, и се бори за отстраняването им. Програмата ще изключва всякакви задкулисни действия, интриги, агитации, които, целейки унищожението на договорите, сключени в Париж, отварят вра-

тите на анархията и катастрофата. Вестникът ще бъде редактиран на английски и на френски. Защитавайки такова становище, вестникът ще намери разпространение освен в победените страни, но и в Англия, Америка и Франция, където течението за една ревизия на договорите, пред страха от болшевизма, печели всекидневно почва. Специално по нашите въпроси вестникът би защитавал необходимостта от Егейския бряг за България, автономия за Македония и връщане Южна Добруджа. Намирайки, че е възможно на една такава база едно сътрудничество от наша страна, аз мисля, че подкрепата на една такава инициатива може да ни бъде само от полза."

Неназованото лице Ив. Радославов нарича още „човек на импулсивна интелектуална и политическа дейност", човек с висок морал, с широки демократични и либерални схащания, човек с независимост в убежденията, „макар и прононсиран противник на германския милитаризъм през време на войната". Естествено възниква въпросът – кое е това име, коя е тази личност, предлагаща защита на България пред и от света в онази катастрофическа есен? Неколкомесечните ми усилия да го разпозная, да разчета този „спазен знак" са безуспешни и изнасям документа за него с очакване на отговор, близко предстоящ. Още повече – в днешната обстановка, когато знанието за приятелите ни е наше истинско богатство.

Накрая, позволявам си да подчертая наблюдението, че ако се опитаме да заменим много от дейността на тогавашното българско бюро по печата и мисията в Швейцария с днешни дейности – метаморфози, избори, нео-пост-форми, двустранни и многостранни международни преговори, нови договори и съглашения – ще открием вариантни само разлики и все по-шеметната дълбочина на националния ни проблем. И тъй като е ред на нашите пътечки помежду времената, докато все още сме, нека „встъпим в преговори", със собствените си думи и дела за най-неотложното – изграждане на „нова и демократична България".

Народ и печат

ЖУРНАЛИСТИКА И НАРОДОПСИХОЛОГИЯ

Филип Панайотов

И до ден днешен българинът преди да посегне към хляба, протяга ръка към вестника.

Илия Бешков още на младини е доловил, че вестникът заема особено място в българската душевност. В карикатурата си „Родна песен", изобразяваща гражданската война у нас (1923-1925 г.), на бесилките висят обесени, които продължават – макар и мъртви – да четат своите вестници... Трудно е да се каже възхвала на журналистиката ли е това или горчива глума над прекомерната политическа пристрастеност на българина.

Българската кръчма е истински политически клуб, където световните събития се обсъждат не по-малко страстно, отколкото в английския парламент.

Това е най-силното впечатление на Иля Еренбург при първото му посещение в България.

А типичната българска кръчма е немислима без „папагала" на стената, без вестниците по масите и в по-ново време – без радиоприемника над тезгяха.

Много са причините, поради които политиката заема такова важно място в живота на обикновения българин. Оттук и чрезмерната му пристрастеност към вестника, към радиото, към телевизията.

Отдавна е азбучна истина, че всеки народ изразява своя дух в своя печат, в своята журналистика. Не по-малко е вярно, че и журналистиката оказва огромно въздействие върху националната психология и националния характер.

Че това е така доказва го всяка страница от историята на българската журналистика, и всяка страница от нашата история, в това число и днешната.

В своята единствена, но ненадмината студия за Българското възраждане, печатана в сб. „Мисъл", д-р Кръстю Раковски изтъква, че най-важния резултат от възрожденските процеси е превръщането на локалния патриотизъм в национален. Жителите на Търново, Пловдив, и Охрид са се чувствували вече не само търновци, пловдивчани и охридчани, а и българи, неразделна част от една и съща народностна общност. Така българското население в Турция се превръща в българска нация, която не само осъзнава своите национални интереси, но и повежда борба за тях.

Голяма заслуга за това национално самоосъзнаване има възрожденският ни печат, който с всяка своя публикация, но най-вече с многобройните си дописки от всички краища на българските земи, поражда и укрепва у своите читатели това национално съзнание.

Официалните ни историци, които признаваха само икономическия фактор в историческото развитие, останаха слепи и за тази заслуга на „бедната българска журналистика".

Волтер, който първи заговори за философията на историята и първи се зае да очертае нейните основни принципи, обръща особено внимание на добродетелите и пороците на всеки народ и на тяхната роля за историческата му съдба.

Българската журналистика в най-голяма степен може да ни помогне да видим добродетелите и пороците на нашия народ, защото е не само тяхно огледало, но и самата тя допринася за тях, тя може да лекува недъзите на националния ни характер, но може и да ги подсилва, да ги подлютява и в това, в последна сметка, е най-висшия критерий за нейната положителна или отрицателна роля в историческата съдба на българския народ.

Не случайно Йосиф Хербст подчертава, че ако журналистите трябва да изучават някаква наука, тази наука е народопсихологията. И наистина – най-изтъкнатите български журналисти едновременно са и бележити народове-

ди – Фотинов, Богоров, Славейков, Ботев и – така до наши дни.

В началото на века българският национален характер е описан по следния начин в „Енциклопедия Британика":

„Характерът на българите представлява чуден контраст с характера на съседните тям народности. По-малко хитри от гърците, по-малко склонни към идеализъм от сърбите, по-малко способни да асимилират външните признаци на цивилизацията от румънците, те притежават забележителна степен търпеливост, постоянност, издържливост и трудолюбие, качества, свойствени на едно земеделско племе. Упоритостта и решителността, с която те гонят да постигнат националните си цели се виждат ясно и вероятно в края на краищата ще им дадат преимущества пред техните побляскави конкуренти в борбата за хегемония на полуострова."

Отделен въпрос е доколко тази преценка, направена преди 100 години, отговаря напълно на сегашното състояние на нещата, но тя е уловила трайни черти от националния ни характер при това в съпоставка с нашите съседи (липсват само турците).

По-трудно е да се посочат и степенуват пороците, недостатъците на националния ни характер, недъзите на нашата народопсихология.

Едни посочват духът на отрицанието, който обладавал българската душа (П. Мутафчиев, Т. Жечев), други изтъкват вечната българска неразбранщина, която и в наши дни продължава да взема застрашителни размери, но аз поставям на първо място българската готованщина и в това свое изказване ще говоря главно за нея.

„На други се надява,
и спи и се прозява,
и туй било народ".

Тези три стихотворни реда, които плющят като камшик, принадлежат на П. П. Славейков. И те навярно са най-кратката и най-точната дефиниция на българската готованщина, която и днес продължава да бъде според мен главна пречка за развитието ни като народ и може да

осуети последния ни шанс да заемем достойно място сред другите европейски народи.

Корените на българската готованщина се губят в мрака на турското робство (от византийско се освободихме сами). Теглото е толкова страшно, жестокостите – толкова големи, че „и камък би се стопил" – по израза на Ботев. Народът ни по чудо оцеля, стопи се само вярата му в собствените сили. Той стана роб не само на турците, на гърците, но и на себе си – изразът пак е на Ботев – на своите слабости. Забравен от бога, изоставен от Европа, той напразно търсеше някой да му подаде ръка. Повярва, че този някой е Русия и така се роди вярата в Дядо Иван, светло и свято чувство, което помагаше на българина да оцелее, но не беше достатъчно, за да извоюва народът свободата и бъдещето си. С право тази вяра бе възпявана в песни, проза, стих... Но в същото време тя неусетно породи философията на българската готованщина, която малко по малко се превърна в трайна черта на народната ни психология, на националния ни характер. И ако в българската история има толкова пропуснати шансове, толкова неизползувани възможности, толкова много поражения и катастрофи, до голяма степен се дължи на това неверие в собствените сили, на това вкоренено убеждение, че само с нечия чужда помощ можем да постигнем нещо на тоя свят.

Тези, които най-много милееха за народа и най-силно желаеха неговото благополучие, най-остро осъждаха този негов недостатък.

Васил Левски: „Нашите българи много обичат свободата, но приемат я, ако им я поднесеш в къщи на тепсия."

Христо Ботев: „Благодарни сме, че и нази хората почнаха да считат за народ и за човеци и чакаме ту Русия да се омилостиви и да дойде да ни избави, ту Сърбия да се реши да ни помогне, ту Гърция да се убеди да ни придружи, ту сам Бог да слезе от небесата и да ни даде ум и разум и печени прасци..."

„Ако оставим Турция да падне сама или да я съсипе друг, то нашата печалба ще бъде тая: да променим едно робство на друго и да изгубим името си и народността си

от лицето на земната кора."

„Нашето съществувание като народ е съмнително, ако ние не земем участие в съсипването на Турция и ако не се погрижим сами за своето бъдеще."

Е, свободата не ни беше поднесена на тепсия, но Освобождението не ни избави от този наш национален недъг, дори го засили.

Вестникът на Славейков „Остен" не си затвори очите пред този факт. И през 1879 година, още докато заседаваше Учредителното народно събрание, писа: „Българинът, този герой на чужд гръб, който си мисли, че Русия е мешинена торба с желтици, лукаво си свива очичките, весело си чете паричките и си казва: требало туй, требало онуй за народа – мене нищо ми не требва. И спокойно си заключва сандъчето и очаква, че дядо Русю ще му отвори училищата, че дядо Русю е добър човек, той ще изчисти улиците, че той ще ни съедини с тракийците, че той ще направи болници, че той ще направи и всичко, за което се говори в кафенето."

Комай само Съединението и победата в Сръбско-българската война постигнахме сами, без да чакаме и да се уповаваме на чужда помощ.

И ако Стефан Стамболов въпреки всичко си остава един от най-бележитите български държавници, то е затуй, че той презря българската готованщина и се опита да я преодолее със своята политика.

Точно това качество липсваше у следващите български държавници, но това не пречеше на сервилния печат да възхвалява тяхната политика и така да утвърждава българската готованщина като трайна черта от националния характер. Дори се намираха услужливи публицисти, които доказваха, че това не било недостатък, а добродетел, едва ли не особена наша национална привилегия.

Други общественици и публицисти оправдаваха този наш недъг с аргумента, че той бил предопределен от фатални геополитически фактори, че тук се пресичат интересите на великите сили и затова каквото и да направим, при всички случаи други ще решават нашата съдба. Единственият ни

избор бил да си изберем най-подходящия покровител, който да ни гарантира осъществяването на националните идеали...

Дядо Славейков, този познавач на най-тъмните кътчета на народната душа, ни е оставил горчиви преценки за тази наша българска готованщина:

„Българите никога не са се лишавали от храброст и смелост, но всякога почти липсвала им е всяка инициатива за самостоятелно предприятие, нямали самоувереност в своите начинания, затова все гледали да наблегнат главата си на чужди плещи. Те били верни и предани на чужди интереси, гниели за тях като се считали уж по-сигурни в сполуката и по-малко отговорни в случай на несполука."

На кои ли плещи след Освобождението не наблягахме нашата българска глава! Какви ли -филства и -фобства няма в нашата журналистика и в нашата история! И как погубно се отразяваха върху народопсихологията ни яростните схватки между русофили и русофоби, които не са заглъхнали и до днес.

Паметна ще остане борбата срещу официалното русофилство, водената от Кръга „Мисъл" по време на панславянския конгрес в София през 1910 г. Редом с Яворов и Пенчо Славейков беше и техния близък приятел д-р Кръстю Раковски, автор на знаменитата книга „Русия на изток". Той писа тогава:

„Русофилите искат да вкоренят у народа това съдбоносно за политическото и социалното развитие на България убеждение, че той е неспособен да води сам своите съдбини... Тук, в това именно се състои страшната опасност от русофилството – не в националистическите блянове, които разпространява, а в тази неуморна дейност да засили и тъй съществуващото политическо недоверие, да парализира и тъй слабата у него политическа инициатива. Тъкмо обратната трябва да бъде политиката на всеки един демократ..." И на истинската българска журналистика.

На смяна на русофилството като господстваща политика дойде германофилството. Сега вече не Дядо Иван, а Дойчо трябваше да ни осигури осъществяването на националните

идеали. Вместо това България се оказа в бездната на нова национална катастрофа. И не е случайно, че наред с другите виновници за националния погром, на подсъдимата скамейка седяха и журналисти, които се бяха продали на германците. Но в обвинителния акт не фигурираха огромните поражения, които техните писания бяха нанесли на народната психология, на националния характер...

Почти същото се повтори и в годините на Втората световна война, когато отново трябваше да се простим с поредните си илюзии за осъществяване на националните идеали.

Ние отново бяхме изоставени от западните демокрации, нещо повече – по предложение на Чърчил – България бе включена в съветската сфера на влияние. Така ние се оказахме отново под покровителството и опеката на Дядо Иван, но той вече не беше съвсем същия – носеше червена рубашка и искаше не само Проливите, но и целия свят. Нашата съдба се оказа свързана с тези имперски амбиции...

За да бъде натрапен и утвърден у нас Сталинския тоталитарен модел ловко бяха използвани не само най-тъмни сили в българското общество, но и най-отрицателните черти в националния ни характер, в нашата народопсихология и на първо място нашата българска готованщина.

Десетилетия подред официалната пропаганда внушаваше, втълпяваше до втръсване в българското съзнание все едно и също: без помощта, без одобрението, без подкрепата на големия брат ние сами нищо не може да направим в никоя област на живота.

И самата същност на тоталитарната система изключва както личната самоинициатива, така и народното самопроявление. Всичко е предрешено, предопределено, предварително регламентирано, съгласувано, уточнено...

Тъкмо тази тоталитарна система се оказа може би най-големия фактор за още по-дълбокото вкореняване на българската готованщина в народния характер, в националната психология. Голяма, непростима вина за това има и печатът, радиото и телевизията, цялата ни журналистика, която бе съставна част от тоталитарната система.

Навярно пак с българската готованщина бихме могли да си обясним и своеобразието на борбата у нас срещу тоталитарната система, на българския преход към демократичното общество, но това е вече друга тема.

Тоталната криза, която сега ни души, за съжаление не само не лекува, а засилва недъзите на нашия национален характер, отрицателните черти в нашата народопсихология и на първо място българската готованщина.

Сами сме свидетели как немалко наши политици (и публицисти) виждат единствен изход от несносното ни положение отново в избора на най-подходящ благодетел, покровител и опекун.

Историческата инерция продължава.

На 11 юни 1990 година сутринта, когато тогавашният американски посланик слезе от лимузината си пред НДК, мнозинството се втурна да му целува ръка...

Този факт бе изнесен и съответно оценен само в един вестник – в „Репортер 7".

Дано господин Сол Полански да е отнесъл и по-добри спомени за нас, българите...

Ако утре у нас пристигне Симеон Втори, сигурно ще се намерят достатъчно наши сънародници, които не само ще му целуват ръка, но и ще паднат пред него на колене.

И това едва ли ще бъде само изблик на неудържими монархически чувства. По-скоро ще бъде пак проява на все същата българска готованщина, на нескриваната вяра, че добрия, умния, богатия цар от Мадрид с един замах ще разреши сложните и тежки проблеми, в които все повече и повече се оплитаме, поради другия си основен порок – българската неразбранщина.

На висота ли е нашата днешна българска журналистика, когато става дума за нейната роля при формирането на националния характер и психологията на съременния българин?

Кои традиции се оказват по-жилави и преобладаващи – бай-ганьовските или Алековите – в днешната ни журналистика?

Дали в гонитбата на високи тиражи, печалба и евтина

слава някои от нас, днешните български журналисти, изобщо си дават сметка какви поражения нанасят на характера и психиката на нашия народ?

А тъкмо сега новите политически реалности и тенденции у нас, в Европа и в света биха могли да съдействуват за преодоляването на тази наша пуста българска готованщина. Но дали ще стане това зависи не само от политиците, но и от журналистите, от всички нас.

ПРОБЛЕМИ НА БЪЛГАРСКИЯ ВОЕНЕН ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ

Иван Шипчанов

Историографията на българската журналистика постоянно увеличава своя обем. Библиографският ѝ фонд вече има 47 заглавия на творби на български и 5 на чужди езици, в които се третират моменти от нейното развитие. Но военната журналистика, като неделима част от нея, все още не притежава полагаемия ѝ се дял по брой, продължителност на съществуване и специфичност на предназначение литература. Издирванията на историците досега се насочват предимно към конкретни периодични издания, библиотеки, книги или най-много заглавия, вместени в един отрязък от време, като усилията им завършват с написването на статия за военнотеоретичен орган, участие в съставянето на юбилеен сборник, вестник, албум, изготвяне на доклад за научна сесия, дипломна работа, дисертация[1]. Това е така, защото не се познава структурата, ролята и значението на военния печат в системата на българската журналистика, не се отчита не само неговото състояние, но и огромната му сила в осъществяването на образователните, възпитателните и културните функции на армията, в който и да е период на нейния живот. А причините се дължат на дългогодишното отрицание от страна на военнокомандните и управленческите среди на всичко, свързано с т. нар. „царска армия", включително „старата" военна периодика и книжнина. Позоваването на военнотеоретичното и литературното наследство от времето на царството се смяташе за ненужно, а по-изявените военни писатели, редактори и издатели се смятаха за „буржоазни" и имената

им умишлено не се споменаваха. Публикациите във връзка със 100-годишнината от издаването на първия български военен вестник „Народна защита" (1886-1986)[2] и първото българско военнотеоретично списание „Военен журнал" (1888-1988)[3] излязоха само заради необоримостта на историческата реалност, но промяна в отношението на ръководството на МНО към тях не настъпи. Мълчанието му спрямо опита на редакцията на сп. „Военна мисъл" да бъде обявено за продължител на сп. „Военен журнал" бе доказателство за това.

Военният печат всякога е бил средство за формиране на воина в различните организационни поделения на войската. Още с появяването му, неговата цел е да подпомага обучението, възпитанието и подготовката на всеки пехотинец, артилерист, кавалерист, пионер (сапьор), свързочник, строител, летец, моряк, граничар. У хората се е утвърдило мнението, че казармата е „школа" за физически здрави, технически обиграни и морално силни бойци, които във върховни моменти на отечеството, са призвани с оръжие да изпълнят своя дълг. През тази школа преминават всички контингенти от мъжкото население, а за някои специалности – и жени, и е от значение да се знае мястото, ролята и трайното въздействие на военния печат в изграждането им като достойни чеда на България.

В рамките на 150-годишното българско вестникоиздаване, военният периодичен печат има своята значимост и определено достойно място. Той е предопределен от военната мисъл, която се явява като фактор за раждането и развитието му през годините. Писмената на творците и дейците на българската национална революция Георги Раковски, Панайот Хитов, Любен Каравелов, Иван Попхристов, Хаджи Димитър, Пандели Кисимов, Васил Левски, Иван Кишелски и др. са първообразците на българското печатно и ръкописно военно творчество[4]. А вестниците от Руско-турската война (1877-1878) „Българин", сп. „Славянско братство" и от Сръбско-българската война (1885) – „Дневен бюлетин за официални и неофициални депеши" се смятат за предходници на българската военна периодика[5].

Трябва да се подчертае, че информационната дейност на Николай Палаузов в Щаба на руската Дунавска армия през Кримската война (1853-1856) го представя като първи български военен кореспондент и пионер на българската военна журналистика[6].

От това предверие с предпоставки, които създават благоприятна почва за раждането на истинската българска военна периодика, започва и нейното съществуване, ценностните й моменти на която се проектират върху няколко плоскости:

На първо място – *мащабът на проявление на военната периодика като количество.* От първия военен вестник на поручик Иван Фичев – „Народна защита" (1886) до сега броят на изданията достигат 450. В периода от 1886 до 1944 г., т.е. държан в сянка, изданията са 392. Този голям брой се класифицира по периодизацията на армията, спецификата на издателствата и интересите на читателите. Тук влизат и изданията на всички звена, освен вдомствените, печатните органи на които са военни, военнизирани или патриотични. По този начин се установява:

а). Постоянно нарастване на броя на периодичните издания. Ако около 90-те години на миналия век Военното ведомство започва с едно теоретично списание („Военен журнал" – 1888 г.), един вестник („Военни известия" – 1892 г.), в 1944 г. неговите издания са вече 35, а от 1944 до 1989 г. – 23. Такъв растеж имат и останалите раздели на военната периодика. Започвайки с един печатен орган, до 1944 г. броят им е: на Съюза на запасното войнство – 17, на пленниците и пострадалите от войните – 21, на ПВХО – 11 и т.н.

б). Голяма дълготрайност. В сравнение с гражданските вестници и списания, основните военноведомствени печатни органи имат подчертано дълъг живот. Например:

– научното-популярно сп. „Военен журнал" е орган на военното министерство (от 1908 г. – Министерство на войната) от 1888 г. до 1947 г. Приемникът му продължава неговите цели и задачи, но под ново име – сп. „Военна мисъл". С министерска заповед № 16 от 24 януари 1992 г.

сп. „Военна мисъл" се преименува във „Военен журнал" – напълно основателно и правилно;

– военен вестник, предназначен за офицери и подофицери от 1892 до 1919 г. е „Военни известия". От 1919 до 1944 г. неговите функции продължава в. „Народна отбрана", а от 1944 г. – в. „Народна войска", преименуван във в. „Народна армия". От 1992 г. прие заглавието „Българска армия";

– списание за ефрейтори и редници от 1893 до 1914 г. е „Войнишка сбирка". От 1914 до 1918 г. то продължава под името „Отечество", а от 1923 до 1940 г. – „Български воин";

– списанията на родовете войски: „Нашата конница (1918-1949 г.), „Артилерийски преглед" (1923-1951 г.), „Съвременна пехота" (1932-1942 г.) от 1954 г. се обединяват и излизат като едно списание – „Армейски преглед". Сега излиза под друго име;

– сп. „Военноисторически сборник" излиза непрекъснато от 1927 г. до сега.

Повечето от изданията имат навършени юбилейни 40, 30 и 25-годишнини.

в). Тираж. През Първата световна война в. „Военни известия" заема ведущо място с 50 000 екз., а през Втората световна война – седмичникът за войника и гражданина в. „Нашенец" – 150 000 екз. (на второ място след в „Утро" – 160 000 екз.), а в. „Войнишки вести" – 100 000 екз. В. „Народна армия" – около 55 000 екз.

На второ място – *съдържанието на военната периодика отговаря на възпитателните и образователни цели и задачи, формулирани в програмните статии на издателите и редакторите за изграждане на българския войн – офицер, подофицер, войник.* Диапазонът на дисциплините е твърде широк, но процентното им застъпване е в реда: стратегия и тактика, военна история, педагогия, методика и администрация, устави, родове войски, стрелкво дело, фортификация, топография, правна консултация, здравна просвета. Друг кръг от въпроси се разглеждат в отделите „Поезия", „Проза", „Книжнина", „Критика", „Подлистник",

„Хумор", „Поща", „Забавни страници", „Хроника". По този начин изданията задоволяват както професионалните, така и просветните и културните нужди на войската и гражданството.

Анализът на темите очертава тенденциите, проявяващи се през етапите на периода, които целят извисяване ролята на печата в подготовката на личния състав на войската:

– непрестанна грижа за третиране на въпросите на военното дело на високо равнище. Отначало редакциите използуват преводните статии, но постепенно тяхното място се заема от компилативни и изцяло авторови материали. Независимо от това, на офицерите се предоставя обилен преводен и оригинален материал чрез получаване и разпространяване на чужди военни вестници и списания, издаване на сборници с преводи и анотации на страниците на нашите издания;

– предоставяне на възможност на щабните и строевите офицери да споделят свои схващания, мнения и опит на страниците на военните вестници и списания. Поместват се студии, спомени, описания на бойните действия на частите, проектоустави, правилници, наставления, рецензии, критики, отговори на критики и др.;

– следене развоя на чуждестранната военна мисъл и определяне на настоящите, близките и далечните задачи на българската военна мисъл, която уверено да върви по своя път напред. Появата на всяко ново оръжие, бойна техника, съоръжение, транспортно или друго помощно средство се изследва подробно, дават се тактико-технически данни, проучват се опитните резултати и възможностите за използуването им в частите.

На трето място – ролята на военната периодика във военно време за поддържане на духа. С обявяването на военно положение, въвеждането на военна цензура и завеждането на работата на военните кореспонденти три пъти (1885, 1912-1913 и 1915-1918 г.), българският Щаб на Действуващата армия придобива опит, а българското вестникоиздаване се извършва при „особени" условия и с някои новости:

– за първи път през 1885 г., поради кратковременността на войната със Сърбия, централният печат спира и не я отразява. Военното ведомство не издава никакъв лист за бойните действия. В Пловдив обаче започва да излиза „Дневен бюлетин за официални и неофициални депеши", който помества телеграми, изпълняващи ролята на комюникета. За първи път българското командуване въвежда военна цензура на телеграмите от офицери и за първи път на бойното поле се озовават чуждестранни военни кореспонденти, които описват войната от мястото на събитието и военни мисии и отделни наблюдатели, за да проучват опита на победителите-българи[7];

– в Балканската война от 1912-1913 г. за втори път се обявява военно положение, въвежда се военна цензура със своя структура и издания[8], осъществява се ръководството на 110 военни кореспонденти (98 чуждестранни и 12 български)[9]. На фронта се появяват и фронтови вестници: „Зор-заман", „Кадъкьойски глас", „Одрински куриер", „Мутна Марица", „Булаир". Излизат още няколко военновременни вестници, а гражданският печат придобива нов облик, почти военен – новост в българската журналистика. Някои редакции издават специални извънредни напълно военни издания, като „Военни издания на „Вечерна поща" и др.;

– през Първата световна война от 1915-1918 г. отново има военно положение в страната, военна цензура, военни кореспонденти, реквизиционни комисии и пр. Новото е, че във всяко войсково обединение (армия) и съединение (дивизия) има за военни кореспонденти само българи: 1 писател или журналист, 1 фотограф и 1 художник-баталист. Появяват се армейските вестници „Вестник на Втора армия" (25. VIII. 1917 – 16. IX. 1918), „Дунав" (30. III. 1917 – 9. III. 1918), фронтови войнишки вестници – „Весела Беласица" (1917), „Веселият шофьор" (1917), „Вестник Визирул" (1916-1917), „Визирулско ехо" (1917), „Газета Серет" (1918), „Закасотина" (1917). Походна войнишка библиотека и издания на военновременните тилови служби (известия, бюлетини).

На следващо място – **висока ерудираност, военна подготовка и склонност към литературна работа на българския офицер.** Още в края на миналия век се въвежда правилото – редакторите и помощник-редакторите на ведомствените издания да бъдат офицери с академично образование и да се назначават след избор. Те са истински труженици, с дейност неограничена само с изпълнението на служебните си задължения, но всякога търсеща творчество и съвършенство. Много от тях след напускането на редакцията на военните издания (Военно-издателския фонд) при по-нататъшната си служба заемат високи и отговорни постове (генералите Иван Фичев, Христофор Хесапчиев, Йордан Пеев, Теодосий Даскалов и др.). Но и много други оставят светла диря със своите мисли, библиотеки, книги, като офицерите Борис Драганов, Петко Пеев, Константин Соларов, Александър Ганчев, Иван Стойчев, Илия Мусаков, Светослав Попов, Атанас Христов, Антон Ковачев, Стоян Величков, Димитър Братанов, Петър Хадживанов, Сава Иванов, Валентин Паспалеев и др. Редакциите на изданията на родовете войски обявяват дълги списъци на свои „постоянни сътрудници", а ведомственият печатен орган „Военни известия", а след него – в. „Народна отбрана" публикуват съставите на общия редакционен и издателски съвет. През 1942 г. се основава дружество на военните писатели. Управителното тяло на което е в състав: председател – о.з. генерал Михаил Йовов, подпредседатели – о.з. генерал Рашко Атанасов и о.з. полковник Александър Ганчев, членове – о.з. майор Никола Агънски, о.з. капитан Илия Мусаков и секретар – Петко Пеев.

И още една подробност – до 1944 г. с медала „За наука и изкуство" са наградени 140 български поети, писатели, художници, артисти, музиканти и др. От тях 7 са военни творци: Иван Фичев, Христофор Хесапчиев, Петър Дървингов, Йордан Венедиков, Атанас Христов, Александър Морфов и Александър Ганчев. Членове на БАН са: Христофор Хесапчиев (1898), Иван Фичев (1909) и Петър Дървингов (1932)[10].

В периода след Освобождението до 1944 г. и оттогава до

днес – 106 години вече българският военен периодичен печат достойно изпълнява своята отговорна мисия. Но журналистиката се намира в нвпрестанно действие. То е плод на мислене, подбиране на теми, търсене на автори. Чрез доброто, хубавото, ценното, наследено от миналото, а то е огромно, задачата в момента и занапред е да се пише силно, живо, интересно, да се усъвършенствува езика, стила, жанра, да се прилага привлекателно оформление. Само по този начин ще се множат четците на военната периодика. А оттук – ще се въздействува и на воините, и на гражданите.

Сега, с министерска заповед № 16 от 24 януари 1992 г., като издания на Министерството на отбраната излизат само в. „Българска армия" и списанията „Военен журнал", „Военноисторически сборник" и „Сигнал". Съюзът на запасните офицери и подофицери издава в. „Единство", преименуван в „Българско воинство", а Съюзът на възпитаниците на военните на Негово Величество училища, ШЗО и родолюбивото запасно войнство издава сп. „Един завет", наследник на сп. „Юнкерска родна стряха". Радостно е, че на техните страници се поместват статии за старите славни български бойни части, очерци за войсководци, военни инжинери, артилеристи, кавалеристи, летци, моряци, спомени, епизоди от войните. Отбелязват се и годишнините на „забравените" стари военни периодични издания.

Сигурно броят на военните периодични издания в бъдеще ще бъде по-голям. Но какъвто и да е, традицията на военния периодичен печат е жива. Хубавото, съдържателното, полезното от миналото съществува. То е импулс за извисяване във военно-журналистическото поприще.

БЕЛЕЖКИ

1. **Карастоянова, Л.** Печатни органи и издателска дейност в българската войска от Освобождението до Балканската война. – Военноистор. сборник, 1982, кн. 2, 198-210; **Конева, Р.** Културна политика и дейност на Щаба на Действуващата армия 1915-1918 г. – Военноистор. сборник, 1986, кн. 5, 79-95; **Атанасов, Г.** Походна войнишка библиотека 1917-1918. С., 1987, с. 72; **Шипчанов, Ив.** Създаване и укрепване на българския военен печат (1878-1912). – Годишник на СУ, фак. по журналистика. Т. 69. С., 1987, 203-238.

2. **Шипчанов, Ив.** Начало на българския военен периодичен печат. – Бълг. журналист, 1986, кн. 12, 48-50.

3. **Шипчанов, Ив.** Флагманът на българския военен печат. – Бълг. журналист, 1988, кн. 9, 41-45.

4. **Стойчев, Ив.** Българската военна мисъл, книга и периодичен печат. – Бълг. военна мисъл, 1938, кн. IX-X, 286-295.

5. **Шипчанов, Ив.** Предвестници на българската военна периодика. – Военен кореспондент, 1986, кн. 3, 45-49.

6. **Димитров, Ф.** Първият български военен кореспондент, участник в Кримската война. – Бълг. журналист, 1975, кн. 8, 30-33.

7. **Шипчанов, Ив.** Чуждестранни кореспонденти при българската армия през Сръбско-българската война 1885 г. – Военноистор. сборник, 1985, кн. 4, 186-198.

8. **Hungerbuhler, H.** La mission militarie suisse sur le Théâtre de la guerre Serbo-bulgarie. Lausanne, 1886, p. 164.

9. **Шипчанов, Ив.** Вестители на бойна слава. С., 1983, с. 184.

10. **Шипчанов, Ив.** Еполети за наука и публицистика. – Бълг. армия, бр. 12729, 8 юли 1991; същият. Балканският стратег е внук на Кольо Фичето. – Бълг. армия, бр. 12730, 9 юли 1991; същият. Естествени брилянти или стъклени мъниста. – Бълг. армия, бр. 12731, 10 юли 1991.

ОТЗВУКЪТ В ЦЕНТРАЛНАТА ПЕРИОДИКА НА СПОРА ЗА ПЕЧАТА (1905 г.)

Здравка Константинова

Отразяването на полемиката от 1905 г. за свободата на печата на тесните социалисти в централната периодика би трябвало да изясни поне няколко аспекта[1].

Да даде представа за мястото на дискусията в журналистическото поле – като „география", като обем, като значение. По този начин се търсят и адекватните измерения на проблема в тогавашното общество.

Да проследи как преценяват полемиката другите политически сили в страната, какъв е погледът на тъй наречения независим печат.

Да потърси някои допълнителни щрихи на спора и на участниците в него, недоразкрити от тесняшката периодика. Интересно е наблюдението, че полемиката остава затворена само в нея – липсват престрелки по този въпрос с други издания извън БРСДП (т.с.).

Първо да разгърнем печата на широките социалисти: партийния им орган в. „Работническа борба" и сп. „Общо дело", редактирано от Янко Сакъзов.

Сп. „Общо дело" не обръща внимание на полемиката за печата на тесните социалисти. Но когато пише за предстоящия конгрес на широкосоциалистическата партия през 1905 г., специално отбелязва: само при свобода на критиката може да се извърши обединение с тесняците. Докато те, обаче, продължавали да мислят, че който не е марксист не е социалист – това не би могло да стане[2].

В. „Работническа борба" предпочита с цитати от поре-

дицата „Партийния печат" от г. Ш" да създаде представа за полемиката. Под заглавие „Един интересен диспут" са подбрани откъси от Георги Кирков (Ш.), които говорят за доминиращата роля в спора на „личните каузи, симпатии и антипатии". Неговата закана в името на целта да не се подбират средствата „па макар и с цената на най-голяма пакост за партията" е подчертана чрез ремарка в скоби, която отпраща към подобни събития от преди три години[3].

Това става през май 1905 г. Едва в началото на юли същата година вестникът на общоделците отново поглежда към въпросната дискусия сред тесняците в рубриката „Хроника". Въпреки че е в непрекъснати пререкания с тях по други въпроси[4]. Навярно това отговаря и на по-прагматичния им подход – не случайно общоделците твърдят, че тесняците не са способни на действителна работа в полза на „освободителното работническо дело"[5].

Този път в „Работническа борба" са характеризирани проблемите, които разкривала тесняшката полемика: „благоевщината в партийното управление", „бакаловщината в книгоиздателството", разделянето на интелигенция и работници. С акцент отново върху симпатиите и антипатиите, които били изиграли главна роля и при разцеплението от 1903 г.[6]

Сравнително по-обширна е проблемната кореспонденция за XII конгрес на БРСДП (т.с.) в един от августовските броеве на „Работническа борба". След кратка хроника на полемиката, се правят не особено почтителни характеристики на главните участници в нея: Благоев, Кирков, Гаврил Георгиев, Бакалов, Харлаков и др. Разглеждат се някои страни от „взаимоунищожителната им борба", които изкарвали на яве истини. Така например, Бакалов се видял принуден да признае, че ако не било „диктаторското държане на г. Благоева, разцеплението на тесносоциалистическата партия не щяло да стане"[7]. Той нарекъл наивно твърдението на Благоев, с което започнал на времето си полемиката срещу широките социалисти: „Общо дело" не било списание, а вестник и нарушавало конгресни решения.

В следващия брой на „Работническа борба" основната

теза е изведена в заглавие: „От социализъм към анархизъм, от партия към котерия". Това е модерна за времето си тема сред европейската социалдемокрация. Но за нас в нея е любопитно отношението, демонстрирано от общоделците към интелигенцията, тълкувано тогава като част от социалистическата доктрина. Първо се прави ретроспекция върху произхода на нашата интелигенция, търси се обяснение за увлечението ѝ по социализма на младини и ренегатството от него на старини[8]. За да се натъкнем на познатото ни негативистично отношение. „Лумпеният интелигент пролетариат" бил основата на тесняшката партия, а при широките – „жизнеспособният пролетарски елемент"[9].

Общоделците се отнасят отрицателно и към „благоевистите" и към „бакаловистите". Въпреки че съчуствуват на последните – пострадали тъкмо от онова „вкаменяване на социалистическата мисъл", за което те самите имали принос през 1903 г.[10] Общоделците не откриват оригинална мисъл и у двете спорещи страни, обвиняват ги, че се впускат в теоретизации, че не са практици.

Дори една работническа стачка използували преди всичко за пропаганда, а не за подобряване на положението, докато широките социалисти вършели тъкмо обратното[11]. За да направят печалната констатация и за „Работнически вестник": „малките му странички са заети от вътрешнопартийни разправии"[12]. Действително при сравнение органът на общоделците „Работническа борба" има предимство с по-богатия си тематичен спектър (във вътрешен и международен план), с по-голямата оперативност и умение при поднасяне на информацията.

През ноември 1905 г. в. „Работническа борба" отново негодува, че във време, когато има „раздвижване на работниците", когато става дума за разрешаването на конкретни проблеми, свързани с женския, с детския, с еснафския закон, тесняците са се затворили в своите боричкания, които пълнели „работническият"! вестник". „Органът на тесняците не може да бъде друго, освен отражение на корупцията, що е обхванала цялата котерея"[13]. Стига се дотам, че е наречен „аферджийски лист", към който трябвало да се

посяга с дилаф[14], „революционна шанговщина"[15]. Разбира се, тесняците си го връщат с „жълт социализъм" и „шантажна преса"[16]. А широките отговарят с позоваване на Бакалов, който бил казал, че „Работнически вестник" се пълнел „с гнусотии и безобразни лъжи", всявал „деморализация"[17].

Общоделците пишат за тесняшката партия като за котерия, чиято дейност, особено след XII й конгрес, се изчерпвала с борбата между двете течения. Но тя станала невъзможна, след като „консерваторите" се настанили в редакцията на вестника, във всички други учреждения и лишили „либералите" от средствата за съпротивление"[18]. Бакалов бил „заставен да спре сп. „Работнишко дело", за да запази съществуването на Благоева". Бакалов създал партийната книжарница като доходоносна фирма и бил „ритнат" оттам[19]. Още повече изплашил той „консерваторите" с откриването на новото си издателство „Знание", което застрашило книжарницата – „крепител на котерията". Предприятието на Бакалов било обявено за противопартийно, изданията му били бойкотирани. „А няма ли партийна книжарница – не ще има ни „Работнически вестник", ни „Ново време" и следователно, не ще има хонорари за безсъвестни писачи като Хр. Николов[20], не ще има пожизнени заплати за редактори[21], нито аванси за проектирани съчинения, т.е. не ще има „партия"[22].

Общоделците предсказват, че „либералите" ще си съставят отделна „партийка с отделен орган". „В лагера на „консерваторите" остават всезнаещият и непогрешим папа Димитър Благоев с верните си кардинали Гаврил Георгиев и Георги Кирков. Къде ли е „другарят" д-р Раковски[23], за да си каже сега думата по разкапването на тесняшката котерия?"[24]

Едва в началото на февруари 1906 г. във в. „Работническа борба" се появява една по-пространна статия, отново без подпис, която се опитва панорамно да обхване проблемите около полемиката по печата на тесните социалисти. „Диктатура или демокрация?" е красноречивото й заглавие. Диктаторството, незачитането, тъпкането на личността

било изиграло роля както при разцеплението от 1903 г., така и през 1905 г., когато либералите изпитали на гърба си това, което поддържали при предишната партийна криза. „Пълно своеволие[25] на централната власт, солдатска подчиненост на организации и партийни членове, един калугерски орден, в който „братята" мислят и действуват с ума и за угода на своето началство, една „атмосфера на блуден дом", както се изразява г-н Бакалов."[26] Така – очистен от личната почва – спорът разкривал своята същност – борбата за демокрация[27].

В свободата на мисълта, в демократичното управление виждат общоделците шансът за премахването на „вкостенелия", „котериен дух". Въпреки че намират известна разлика между тесняци и пролетарци, широките социалисти ги поставят на фронт срещу себе си[28].

В. „Работническа борба" не пропуска да отбележи и последиците от „разрешаването" на спора. „Единомислието" и „единодействието" царят на XIII конгрес (1906 г.) на БРСДП (т.с.). Но намалява броят на членовете на тесняшката партия, тъпи се тиражът на „Работнически вестник", трупа се дефицитът на „Червен народен календар". Не остава незабелязан и изплатеният още един стар дълг на сп. „Ново време", „т.е. на стария ветеран Д. Благоев, 2336 лв."[29]

Една от дискусиите между „Работническа борба" и органа на Радикалдемократическата партия в. „Демократ" засяга спора за печата на тесните социалисти. В обичайната за тогавашните вестници рубрика „Хроника" е отразена сказка на Григор Василев за различията между тесни и широки социалисти. По този повод в. „Демократ" обобщава: борбата между тях е „жестока и безогледна както и преди две години", нерядко поставяна на лична почва[30]. А работничеството се нуждаело от действителна помощ. Такъв стремеж за придържане към реалността имало много повече у широките, отколкото у тесните, които били „чисти доктринери". „Но тутакси трябва да прибавим, че всичко онова, което социалистите искат сега, е и наше искане и трябва да се простят с претенцията, че те са единствените

защитници на работническите интереси, което е цяло фанфаронство, така често използувано от тесните."[31]

След няколко дни във в. „Работническа борба" Григор Василев е принуден да публикува резюме от своята сказка, за да коригира отразяването от в. „Демократ" на някои от тезите му. Той подчертава, че е разсъждавал върху различията не между тесни и широки социалисти, а между двете идейни направления сред тесните. Става ясно, че и Григор Василев разглежда тази криза като повторение на 1903 г. Смята, че са справедливи констатациите на „анархолибералите" за бюрократическия централизъм, за интелигентската диктатура[32].

В. „Демократ" засяга още веднъж спора по печата в рецензия за брошурата „Социалната демокрация и интелигенцията", отпечатана от Бакаловата издателска къща „Знание". С удоволствие е цитиран авторът на основната статия Р. Х. Г. (Тодор Скордев), който говори за марксизма като за абстрактна, в повечето случаи безжизнена доктрина, а за лидерите на тесняците – че мумифицирали партията си. Но акцентът е преди всичко върху друго – върху негативистичното отношение към интелигенцията. Рецензията изтъква жигосването на интелигентите-социалисти в статиите на брошурата, мисълта за вредата те да влязат в работническите партии. Това специално е подчертано, за да хване вниманието на „нашите социалиствуващи учители", чието място явно не било в тази партия[33].

Другият орган на Радикалдемократите – сп. „Демократически преглед" – обсъжда преди всичко същностните начала на демокрацията и не намира място сред тези проблеми за въпросния тесняшки спор, въпреки че полемизира със сп. „Ново време". Дуелира се и с Янко Сакъзовото сп. „Общо дело" по въпроса за кооперациите. И все пак има едно признание, което не бива да се отминава с невнимание. Сп. „Демократически преглед" се обявява за следовник на мисия, изпърво подхванатa от сп. „Общо дело" (в рецензия за него – в началото на 1906 г.) Амбицията на Сакъзов била да обедини всички литературни сили без оглед на това дали са социалисти, да поведе производящите

слоеве, цялата демокрация към едно „общо дело". Но „церберът на българската социалдемокрация и личният съперник" на Янко Сакъзов – Димитър Благоев го притиснал до стената с обвиненията в измяна, в ренегатство. Сакъзов започнал да се стъписва. Докато все пак се настанил в „чисто социалистическо русло". „Както всеки може да види, „Демократически преглед" пое задачата, която изпърво „Общо дело" беше подхванало, но която то отпосле изостави."[34]

По това време на власт е Народнолиберална (Стамболовата) партия – да надникнем и в нейния печатен орган в. „Нов век". Официозът не се занимава със социалистите. Обяснение на тази позиция намираме в един от октомврийските му броеве на 1905 г. Поводът е излязлата от печат книга, която ги громи: „Социализъм (общи понятия)". Неин автор е д-р П. Т. Груев, по това време председател на Народното събрание. Декларирана е апатия към тия „безделници-критикуни" от страна на „сериозното българско общество". „... Всевъзможните утописти и заклети врагове на установения обществен строй и гордостта на народите – тяхната националност" увличали част от „модерната наша интелигенция" и „незаякнала умствено младеж"[35].

Не обръщат внимание на социалистите и още няколко партийни органа: на Демократическата партия – в. „Народни права", на Прогресивно-либералната партия – в. „България". Не се занимават със спора сред тесняците и две солидни списания – „Мисъл" на д-р Кр. Кръстев и „Българска сбирка", редактирана от Стефан С. Бобчев и Михаил Маджаров.

В. „Мир", органът на Народната (наричана още Народняшка) партия, отбелязва мимоходом въпросната полемика. Той преразказва публикацията на в. „Работническа борба" от 10 декември „Разкапването на тесняшката партия". Акцентът е върху отнетата възможност на „либералите" за борба срещу „консерваторите", които са обсебили властта в тесносоциалистическата партия, включително в редакцията на „Работнически вестник". Отбелязан е позивът на двайсет и двамата „анархолиберали"[36], напуснали БРСДП (т.с.).

И младолибералите (в. „Свободно слово") не се вълнуват от пренията сред тесняците. Обикновено рубриката „Нашият печат" от време на време с по няколко изречения се спира на публикация във в. „Работническа борба". В същата рубрика в. „Свободно слово" информира, дистанцирано, въз основа на „обяснителна статия" на „Работнически вестник", че наскоро тесните социалисти ще се разцепят, тъй като между водачите им отдавна има „недоразумения"[37].

Земеделците само хроникират новото роене на БРСДП (т.с.). Но макар и накратко, в. „Земеделско знаме" коментира една от главните причини: „генерали много, войска малко". Затова и социалистите можели да се разпокъсат не на три, а на 30 фракции както и другите „буржоазни котерии"[38].

Вижда се, че политическите партии по това време респективно и техните печатни органи (с изключение, разбира се, на общоделския в. „Работническа борба"), възприемат спорът сред тесните социалисти като буря в чаша вода, която не ги интересува, явно не е от значение за настоящия политически момент.

Макар че сп. „Ново общество" дава друго обяснение на тази ситуация. За да го разберем, трябва да припомним, че списанието, редактирано от Кръстю Станчев, е на позиции, близки до БРСДП (ш.с.). То започва да излиза от началото на 1906 г., след спирането на сп. „Общо дело", и не отбелязва появата, дейността на пролетарци, по това време. Сп. „Ново общество" твърди, че буржоазните партии и техните органи съзнателно игнорирали социалистите. Но напоследък били принудени да изменят тактиката си във връзка с признаването на работническите организации, като не одобрявали техните ръководители-социалисти[39].

Тъй наречения независим печат в лицето на най-популярните си всекидневници в. „Вечерна поща", в. „Дневник" и в. „Ден" не отминават караниците сред тесняците, улавят и по някоя пикантерия. Трите вестника поддържат във всеки брой рубрика „Хроника", в която попадат преди всичко вътрешнополитически събития. Там научаваме някои подробности по интересуващата ни тема.

Впрочем, „независимият обществен лист" в. „Ден" на Велчо Т. Велчев на практика поддържа Прогресивнолибералната партия. В пет броя той се занимава с XII конгрес на БРСДП (т.с.). С анонса, че се очаква да бъде доста бурен, особено „по силно нажежения въпрос за печата, спорът около който в най-остра форма се води вече цяла година"[40]. Откриването на конгреса е представено обширно, в обективистичен тон. Сравнително подробни са и кореспонденциите от заседанията. Навлиза се в такива на пръв поглед подробности, като констатираното намаляване на членската маса на тесняшката партия, преобладаването сред нея на интелигенция и на занаятчии. Разтурването на неудобната Варненска организация по волята на ЦК току преди XII конгрес, за да улесни манипулирането му. Изтъкнато е и главното различие между „либерали" и „консерватори" – „разногласията по въпросите за реформиране на партийните учреждения и пропаганда"[41]. Както и поемането на сп. „Ново време" от социалистическата книжарница, заедно със стари дефицити и недобори, което е станало без знанието на партията. Не е отмината и схватката на конгреса между Георги Кирков и Бакалов. С обвиненията от страна на Кирков, че Бакалов търгувал със социализма, че плагиатствувал при преводите. С искането на Бакалов за анкета и уличаването на болшинството в ЦК в диктаторство.

В. „Ден" подчертава признанието на Бакалов, за което научихме от в. „Работническа борба", но то липсва в стенограмите на XII конгрес, отпечатани в „Работнически вестник". Бакалов казал, че ако не бил стремежът към диктаторство в социалистическата партия от страна на Благоев (във в. „Ден" фигурират наред с него и имената на Кирков и Гаврил Георгиев), то нямало да се случи разцеплението през 1903 г.[42]

В. „Дневник", всекидневникът на Георги Николов, също твърде подробно (в шест броя), отново с претенцията на дистанциран, обективен информатор, се занимава с XII конгрес на тесняците. Дори с репортажни елементи около откриването, манифестацията. Но, разбира се, вниманието е

насочено към ожесточението, към нажежаването на страстите около въпроса за партийния печат, в който „се преплитат лични интереси, амбиции и „революционни" настроения"[43]. В. „Дневник" установява още при откриването на конгреса, че повечето делегати са против сп. „Работнишко дело" и неговите поддръжници. Той хроникира обвиненията, хвърляни и от двете страни, като не пропуска дори да отбележи повишаването на заплатата на редактора на сп. „Ново време" Димитър Благоев. И ето, че вече трето периодично издание (заедно с „Работническа борба" и „Ден") се спира на спестения от „Работнически вестник" болезнен момент – признанието, че Благоев бил причината спорът с общоделците да се сведе на лична почва и че разцеплението не би станало, ако благоевци не действували със същите средства през 1903 г., както и сега[44].

През лятото на 1906 г. в. „Дневник" не пропуска и XIII конгрес на тесните социалисти. този път е твърде лаконичен, но изтъква важните, според него, изявления на Кирков и на Благоев за бягството на интелигенция, главно на учителството, от редовете им. Дори, според „Дневник", Благоев бил казал, че „интелигенцията не намира за себе си полезно да стои при една слаба като нашата партия"[45]. „Дневник" отбелязва по същото време и учредителния конгрес на социалдемократическия работнически съюз „Пролетарий"[46].

Шанговата „Вечерна поща" има амбицията да се списва по тертипа на западния информационен печат. Още първата публикация за XII конгрес на тесните социалисти акцентува върху мястото в дневния ред на „партийния периодически печат и литературната пропаганда", а също и прогнозира: бурните разисквания ще доведат до разцепление[47]. На „Вечерна поща" не му стига да отбележи противоречията и силното озлобление между двете течения. Не се задоволява и с дословно цитираните, както ги нарича, хули на Бакалов срещу Кирков, Благоев и Гаврил Георгиев: „тирански триумвират", който си служи с казармена дисциплина, „шпионско бюро", което по частни доноси е разтурило Варненската организация. Или пък с упреците на Кир-

ков към Бакалов за фалшифициране на преводи. „Вечерна поща" публикува откъс от своя стенограма на конгреса. Тя е твърде жива, засяга въпроси, свързани с печата, затова си заслужава да бъде цитирана дословно:

„Кирков: „ние действуваме само за интереса и охраната на партията"... (десницата – „опортюнистите" – ръкоплещат).

Бакалов: „И Стамболов действуваше за интереса и охраната на държавата". Ние искаме контрол в делата на централния комитет, продължава Бакалов, защото той се е обърнал на личен режим и внася котерийност в партията."

Кирков: „Ние пък не щем такъв контрол."

Бакалов: „Вашият триумвират иска да действува с диктатура."

П. Ралев: „Триумвиратът наложи своята диктатура и при студентските вълнения."

Кирков: „Вие там участвувахте, защото сте опортюнисти."

Ралев: „А другарят Петров, вашият приятел, взема най-голямо участие и беше редактор на „Академическа свобода", но сега не е опортюнист..."

Кирков: „Той после ни послуша."...

От публиката: „а-а-а-а-а" (смях).

Един делегат от Враца: „Аз изпратих една дописка до „Работнически вестник" и понеже не я поместиха, отивам да се разправям с другаря Гавр. Георгиев, а той ми каза: „мълчи ти там, другарю, не дигай шум". Е, защо другари, да мълча и да не дигам шум? Право ли е, а? (Общ смях).

Кирков: „Аз, другари, признавам, че нашата партия има една голяма разпасаност и разгащеност, затова ние туряме юмрук на „Работническо дело"[48], на „Народен живот" и пр.

Бакалов: „А защо не турите юмрук на „Женски глас?" – защото го редактира другарката на Благоева; и ней позволявате да пише в своя орган, че ние, опортюнистите сме си показвали рогата" (смях).

Кирков: „Причината", за да се разслаби Варненската организация и да преминат най-добрите сили към „широките" е другарят Бакалов и аз ще искам да му се направи

анкета и в други работи"[49].

От октомври 1905 г. има два вестника „Вечерна поща": единият начело с Шангов, а другият остава собственост на Ставри Наумов. Към края на декември 1905 г. Наумовата „Вечерна поща" пише за отделянето на „анархолиберале-те" под заглавие „Пълното разкапване на тесните социалисти в България". Те са обявени за „срутени кумири", иронизира се тяхната „марксистка непорочност", единомислие, единодействие. Образуването на „две отделни фракции, кърваво борящи се помежду си" е коментирано като очакване при условията в България една от тях да умре[50]. Затова ли през 1906 г. и двата вестника „Вечерна поща" не отбелязват нито с ред поредния конгрес на тесняците. Учредителният на пролетарци присъствува в Наумовата „Вечерна поща" единствено с оплакването, подписано от Никола Харлаков като председател и от един секретар, против хулиганската шайка, нападнала техния форум[51].

Стане вече ясно, че на полемиката за печата на тесните социалисти от 1905 г. не могат да бъдат приписани чертите на национален спор, както го прави Владимир Топенчаров по отношение на разцеплението с общоделците. Разбира се, това не намалява значението на полемиката. Защото резонансът от „разрешаването" ѝ дава отражение в по-късни времена. Започват да се изграждат основите на един модел на партийна журналистика, който се оказва предходник на масмедиите при тоталитаризма.

БЕЛЕЖКИ

1. Тези публикации се разглеждат и коментират за първи път.

2. Дванадесети конгрес на БРСДП. – Общо дело, V, 1905, кн. 7-8, с. 583.

3. Един интересен диспут. – Работническа_ борба, II, бр. 72, 20 май 1905.

4. Вж., например, „Тесняшки глупости и шарлатанства". – Работническа борба, II, бр. 70, 13 май 1905.

5. За „деятелността" на тесните социалисти. – Работническа борба, II, бр. 82, 5 юли 1905.

6. Пак там.

7. Що е групата на тесните социалисти? – Работническа борба, III, бр. 1, 17. авг. 1906.

8. „Нека си спомним дългата редица от ренегати: кой от по-видните дейци на днешна България не е бил някога социалист!" (От социализъм към анархизъм – от партия към котерия". – Работническа борба, III, бр. 2, 20 авг. 1905).

9. От социализъм към анархизъм – от партия към котерия". – Цит. съч.

10. Диктатура или демокрация? – Работническа борба, III, бр. 45, 1 фев. 1906.

11. Българският анархосоциализъм. – Работническа борба, III, бр. 5, 31 авг. 1905.

12. „Работнически вестник". – Работническа борба, III, бр. 9, 14 септ. 1905.

13. На тесняците. – Работническа борба, III, бр. 27, 16 ноем. 1905.

14. „Работнически вестник". – Работническа борба, III, бр. 49, 18 фев. 1906.

15. Революционна шанговщина. – Работническа борба, III, бр. 64, 25 апр. 1906.

16. Сърдят се тесняците. – Работническа борба, III, бр. 67, 10 май 1906.

17. Тесняшките крепости. – Работническа борба, III, бр. 26, 19 ноем. 1905.

18. Разкапването на тесняшката котерия. – Работническа борба, III, бр. 33, 10 дек. 1905.

19. Диктатура или демокрация. Цит. съч.

20. Хр. Николов – Христо Кабакчиев.

21. В. „Работническа борба" не пропуска да отбележи както проблемите на Благоев около изплащането на дълговете му от партийната каса (Вж. „Революционни сметки". – Работническа борба, III, бр. 33, 10 дек. 1905), така и делото, което е завел срещу Шанговата „Вечерна поща", обвинила го в блудство (Вж. „Тесняците". – Работническа

борба, III, бр. 12, 24 септ. 1905).

22. Конференцията на учителите – тесни социалисти. – Работническа борба, III, бр. 38, 4 ян. 1906.

23. Става дума за Кръстю Раковски.

24. Разкапването на тесняшката котерия. Цит. съч.

25. Подчертаванията на цитатите са според оригинала.

26. Диктатура или демокрация. Цит. съч.

27. „Еретик е всеки, който критикува делата на централната власт; пакости всеки на партийните интереси, който разпространява и чете книги не от партийната книжарница, а от други издателски фирми; противопартийно действува оня, който се събира в места „вън от контрола на партията" (разбирай Благоев, Кирков, Георгиев); всеки е свободен, ала никой не може да говори без разрешение на централния комитет и без съобщение на темата и пр. Това е на практика „образец" на социалистическото управление. И, забележително, всички тия мерки се вземат последователно, щом ги наложи животът, но не животът на партията, а стеснителното полжение на централния комитет /.../ Явно е, че вие имате работа не с „диктатура на пролетариата", а с една тирания, едно умопомрачение. Не диктатура на пролетариата, а свирчовщина в устата на тесносоциалистически триумвират." („Диктатура или демокрация?" – Работническа борба, II, бр. 45, 1 фев. 1906 г.)

28. „Либералският социализъм, разбира се, не е консерваторският социализъм; но либералският социализъм не може да бъде оня цимент, който да обедини работническото движение в България, защото той всъщност е една лига, една пихтия, която може само да опетни ония, до които се допира" („Нови обединителни стремления". – Работническа борба, III, бр. 47, 11 фев. 1906).

29. Конгресът на социалистите консерватори. – Работническа борба, IV, бр. 1, 19 авг. 1906.

30. Борбата продължава. – Демократ, I, бр. 6, 20 окт. 1905.

31. Пак там.

32. Различията между тесните социалисти. – Работническа борба, III, бр. 21, 26 окт. 1905.

33. Социалдемокрацията и интелигенцията. – Демократ, I, бр. 10, 17 ноем. 1905.

34. „Общо дело". – Демократически преглед, IV, 1906, кн. 2, с. 210.

35. Хроника. – Нов век, VII, бр. 945, 21 окт. 1905.

36. Разкайване на тесняшката котерия. – Мир, XI, бр. 1732, 22 дек. 1905.

37. Нашият печат. – Свободно слово, II, бр. 134, 15 окт. 1905.

38. Ново разцепление в социалистическите редове. – Земеделско знаме, IV, бр. 6, 24 дек. 1905.

39. Социалистическо движение. – Ново общество, I, 1906, кн. 1.

40. Конгресът на тесните социалисти. – Ден, II, бр. 571, 30 ноем. 1905.

41. Конгресът на Работнишката Соц.-Демократ. партия. – Ден, II, бр. 575, 3 авг. 1905.

42. Конгресът на „тесните" социалисти. – Ден, II, бр. 576, 4 авг. 1905.

43. Конгресът на тесните социалисти. – Дневник, IV, бр. 115, 31 юли 1905.

44. Конгресът на „тесните" социалисти. – Дневник, IV, бр. 1118, 4 авг. 1905.

45. Конгресът на социалистите в Сливен. – Дневник, V, бр. 1465, 3 авг. 1906.

46. По конгреса на социалистите-либерали в Шумен. – Дневник, V, бр. 1472, 9 авг. 1906.

47. Конгресът на тесните социалисти. – Вечерна поща, VI, бр. 1427, 1 авг. 1905.

48. Става дума за сп. „Работнишко дело", редактирано от Георги Бакалов.

49. Конгресът на тесните социалисти. – Вечерна поща, IV, бр. 1429, 3 авг. 1905.

50. Пълното разкапване на „тесните социалисти" в България. – Вечерна поща, VI, бр. 1568, 25 дек. 1905.

51. Оплакване против варненската полиция от социалистите-либерали. – Вечерна поща. VII, бр. 1782, 4 авг. 1906.

НЯКОИ АСПЕКТИ НА ПРОБЛЕМА ЗА ДЕМОКРАЦИЯТА В ПАРТИЙНИЯ ПЕЧАТ СЛЕД 9. IX. 1944 г.

Мария Дееничина

През пролетта на 1947 г. в обръщение по радиото президентът на САЩ Хари Труман заявява: „Семената на тоталитарните режими се отглеждат от мизерията и нуждата. Те се разпространиха и израстнаха в пагубната почва на бедността и борбата. Те достигнаха пълното си развитие, когато надеждата на хората за по-добър живот беше вече мъртва. Ние трябва да поддържаме тази надежда жива."[1]

Но докато се отглеждат семената на тоталитаризма в България в първите години след края на Втората световна война, процесите на комунизация, както отбелязват повечето западни изследователи, преминават през един първоначален етап. Съществуването на многопартийна система и опозиция, на идейно-политически и икономически плурализъм, са реални, макар и краткотрайни белези на обществото до към 1947 година. Като неотменима характеристика в тях се вписва и наличието на многоцветно обагрен, смел, борещ се печат.

За много дискутираното и различно тълкувано прословуто „процентно споразумение" (от 9 октомври 1944 г.) за зоните на влияние на Балканите между силите – победителки във войната[2] Чърчил пише, че то не е „нищо повече от един метод, по който може да се види колко близко сме в мислите си един до друг и след това да определим необходимите стъпки, които да ни доведат до пълно споразумение."[3]

Според американския изследовател Нисан Оурън, например, „завземането на България от комунистите продължава около две години и съвпада с присъствието на Червената армия в страната"[4]. За него „очевидно е, че веднъж установили руснаците своите военни гарнизони в страната, нейната съветизация става неизбежна"[5]. Но за съвременниците явно изходът не е толкова ясен. „Докато мирният договор с България не е подписан и западните сили присъствуват до известна степен на българската сцена", „съществуваше надежда, че България би могла в крайна сметка да се откъсне от съветската хватка"[6].

„Сблъсъкът на мнения" по най-важните въпроси на деня определя основния белег на журналистиката в страната ни в първите следвоенни години – нейната полемичност. Обект на творческа интерпретация е цялото многообразие на обществено-политическия живот. Вниманието, което се обръща на „словесната война" в теоретичен и практически аспект, е логична последица от конфликтността, сигурността на периода от втората половина на четиридесетте години. Тематичната палитра на полемичните публикации обхваща всички социалнозначими проблеми.

Най-дискутираният въпрос в обществено-политическата сфера – този за характера на установената след 9. IX. 1944 г. власт, е естествен аспект от най-остро обсъжданата и най-полемично представената тема за демокрацията – нейната същност и характеристики.

Един от основните аргументи в този спор е за нуждата от наличието на опозиция като необходим компонент за всяко демократично управление. На пръв поглед, като че различие в гледните точки по този въпрос между управляващи и управлявани не съществува.

Какво е официалното становище:

В. „Работническо дело": „... нищо лошо не се е случило, след като срещу властниците се е изявила опозиция. Опозицията, която е плод на критика, самокритика и инстинкт за самосъхранение на народа..., не може да се обявява за реакция и фашизъм."[7]

В. „Изгрев": „Една власт без опозиция не може да бъде

истински демократична власт. Властта трябва да има опозиция, за да бъде винаги под обективна критика. Самокритиката не е достатъчна за никое управление, защото е обикновено твърде снизходителна."[8]

Особено ясно се акцентира върху тази тема в самия опозиционен печат. Димитър Стоянов, например, определя опозицията като „необходим елемент на всяко демократично управление. Със своята критика, разобличения и особено с предупрежденията си, тя предпазва управляващите от увлечения и грешки. Затова в демократричните управления опозицията се тачи, зачита и уважава."[9]

Никола Петков я назовава „една необходимост в политическия живот на всяка държава... Тя е необходимият контрол върху действията на управниците."[10]

Много статии са написани в официозния печат за същността и целите на българската опозиция. Тя е ту „в защита на империализма"[11], ту е „предният отряд на реакцията"[12], ту е „агентура на всички тъмни сили, които в международен мащаб полагат усилия да смущават живота в освободените от фашисткия ярем страни и да възпрат възхода на демокрацията в тях."[13] Пътят ѝ се определя като ход „по течението на международната реакция и в услуга на нейните империалистически стремежи и домогвания"[14].

Интересен нюанс по този въпрос внася изказването на Сталин при срещата му с Г. Димитров, В. Коларов, Тр. Костов и В. Червенков на 25 август 1945 година по повод отлагането на изборите за XXVI-то Обикновено народно събрание. Като заявява, че „без опозиция не е мислимо никакво демократично правителство" и че „без опозиция може само в общество без антагонистични класи", „като тяхното", съветският ръководител дава съвет, до болка ясен: „По-добре би било да се легализира опозицията, за да я държите вие в своите ръце и да я заставите да бъде лоялна, отколкото да премине в нелегалност. Вие сте заинтересовани да имате опозиция. Ако работите добре вие можете да вземете в свои ръце опозицията на Петков и да я използувате в най-различни случаи. За вас даже е изгодно опозиция от 50-60 човека – ще се хвалите пред Бевин, че у вас

има опозиция."[15]

Крайната цел – „съветската власт" – също точно е посочена. Явно не много по-различно се тълкуват и сложните вътрешнополитически взаимоотношения в България и от лидерите на Комунистическата партия. Идейно-политическият и икономически плурализъм са времево ограничени; те са само етап, преходен период към „социализма". Краят на „отечественофронтовската ера", въпреки уверенията в нейната дълговечност и необходимост, е най-доброто доказателство за това.

Затова особено актуалният и днес въпрос за демокрацията е с право най-остро дискутираната тема в печата на управляващи и управлявани от първите следдеветосептемврийски години.

В „народнодемократична" България официозният печат уверява, че Отечественият фронт „не е временна политическа комбинация", че е една „историческа необходимост", че „не се бои от опозиция", че „властта не е, нито цели да се превърне в „комунистическо-съветска". В опозиционния печат понятието демокрация се свързва, от една страна, с идеята за диктатурата, а от друга – с идеята за свободата.

Най-ярък в своя анализ е Никола Петков, който, съпоставяйки белезите на две тоталитарни общества, доказва, че еднопартийната диктатура, пък била тя и комунистическа, носи белезите на една друга диктатура, която „българският народ познава отлично" – „фашистката диктатура". Удивителни са паралелите, на които гради той своя разбор.

„И двете диктатури са управления на малцинството.

И двете диктатури почиват на организираното насилие – в миналото – полиция, днес – партийна милиция.

И двете диктатури прокламират високо свободата, и вършат насилие, говорят, че почиват на народната воля, а потъпкват народния глас..."[16]

Прокламираната същност на „народнодемократичното" отечественофронтовско управление опозиционните журналисти определят като „да се действува зад димната завеса на демократическата фразеология, а в същност да се провежда изолирането, обезправяването, раздробяването и лик-

видирането на всички, които стоят извън редовете на доминиращата партия"[17].

Характерен белег на тоталитарните държави опозиционните вестници виждат в опасното сраствване на партия и държава, тъй като „при авторитарните и фашистки режими много често партията, от която е излъчен всесилния диктатор, постепенно започва да се отъждествява с държавата, и партийните органи започват да се преливат с държавните функционери." Демократичният облик на управлението е окончателно заличен и „няма вече граждани с равни права и задължения, а партийци и непартийци, като за вторите остават само задълженията, а всички облаги се изсмукват от тия, които държат властта"[18].

Наличието на свобода и законност се сочат като най-важните белези на едно демократично управление. Именно тяхното отсъствие е основният аргумент от страна на опозиционните вестници за отричане на демократичния характер на отечественофронтовската власт. Диктатурата се разглежда като „беззаконие на власт"[19].

В опозиционния печат въпросът за пълната и неограничена свобода се разглежда успоредно с една друга тема, насилието и деспотизмът, които според него управляващите са принудени да прилагат като заместител на вечните човешки ценности и като средство за запазване на властта на всяка цена при отсъствие на нормално действуващи демократически механизми.

И така, в характеристиката, която опозиционният печат прави на „народнодемократичното" управление на Отечествения фронт, могат да се набележат няколко основни момента:

– Отечественият фронт е „временна политическа комбинация", служеща за прикритие на хегемонистичните стремежи на Комунистическата партия и предопределен да съществува толкова дълго, колкото време й е необходимо на БРП(к) да се почуствува достатъчно силна, за да се откаже от този „демократичен параван";

– Сателитните партии в управляващата коалиция са марионетки, служещи за прикритие, за придаване на демо-

кратичен образ на обществото;

– Все по-засилващата се хегемония на Комунистическата партия води до една тоталитаризация на страната, чиито характеристики не се отличават по нищо от белезите на всяка „диктаторска" държава.

Когато се разглеждат характеристиките на полемиката, белезите на спора и изкуството на аргументирането и се съотнасят към периода на т.н. „народна демокрация" в България, трябва да се отърсим от максимата „Истината се ражда в спора". В условията на историческа детерминираност вестникарските престрелки са повече израз на възгледите на определена партия или партийна групировка по дискутирания проблем и по-малко на желанието чрез оборване и доказване да се стигне до правилната теза (тази закономерност е особено характерна за печата на управляващата коалиция). Затова и вестникарската полемика от втората половина на четиридесетте години в България наред с общите характеристики на една „словесна война", притежава и свои, особени белези, определени от социалните условия и оказали им, от своя страна, известно обратно въздействие.

БЕЛЕЖКИ

1. Truman, H. Memoirs. Vol. II: Years of Trial and Hope, p. 106.

2. Според него България остава 75 на сто под руски диктат.

3. Churchill, W. The Second World War. Vol VI: Triumph and Tragedy. Cassel and Co. Ltd. London, 1954, p. 202.

4. Oren, N. Recolution Administered. Agrarianism and Communism in Bulgaria. The John Hopkins University Press. Baltimore and London, 1973, p. 79.

5. Oren, N. Op. cit., p. 79.

6. Oren, N. Op. cit., p. 79.

7. С езика на опозицията. – Работническо дело, бр. 45, 11 септ. 1945.

8. **Юруков, В.** Нови перспективи за ОФ. – Изгрев, бр. 277, 30 авг. 1945.

9. **Стоянов, Д.** Опозицията. – Народно земеделско знаме, бр. 48, 2 март 1946.

10. **Петков, Н.** Опозицията. – Народно земеделско знаме, бр. 133, 16 септ. 1946.

11. Опозицията в защита на империализма. – Народ, бр. 786, 6 май 1947.

12. **Бодуров, Д.** Опозицията е предният отред на реакцията. – Народ, бр. 708, 30 ян. 1947.

13. Пътят на опозицията. – Земеделско знаме, бр. 116, 29 ян. 1947.

14. **Павлов, И.** Каква е нашата опозиция. – Отечествен фронт, бр. 650, 16 окт. 1946.

15. ЦПА, ф. 146, оп. 4, а.е. 639, л. 26-28. Цит. по: **Исусов, М.** Сталин и България. С., 1991, 33-34.

16. **Петков, Н.** Двете диктатури. – Народно земеделско знаме, бр. 98, 4 дек. 1945.

17. **Москов, А.** Поуката. – Свободен народ, бр. 116, 9 юни 1946.

18. **Тимнев, Т.** Партия и държава. – Свободен народ, бр. 14, 21 ян. 1947.

19. **Георгиев, Д.** Диктатура и законност. – Свободен народ, бр. 66, 1 апр. 1947.

БЪЛГАРСКИЯТ ПЕЧАТ ЗА БЕСАРАБИЯ

Мария Бондар

През епохата на османското владичество българският народ понесъл големи числени загуби. Значителни маси от него се пръснали завинаги из далечни и близки страни. През XIV-XV в. това ставало най-вече чрез заробването и продаването на българи по средиземноморските и други пазари. Още през този период започнали и масови изселвания извън пределите на империята.

Тежките данъци и злоупотребите при тяхното събиране, произволите и притесненията на османските военни и чиновници, погазването на религиозните обичаи и народната чест, честите заплахи над живота на българите били причина отделни лица или по-значителни групи население от градове и села да бягат в чужбина. Изселването на по-компактни маси българи било почти редовно явление по време на войните на европейските държави с Турция и особено след нахлуването на християнските войски на юг от Дунава, когато се създавали условия за политически движения сред покорените и неотменно следващите ги репресии от страна на турските власти.

През XIV и XV в. значителни изселнически вълни се насочили към земите на север от Дунава, в княжествата Влашко и Молдова, които също били застрашени от мюсюлманската опасност. Там посрещали сърдечно българските бежанци и съдействували за тяхното настаняване. В тяхно лице те виждали православни едноверци, пострадали от бедствието, което заплашвало и самите княжества. Освен това, българските заселници със своята политическа активност и стопанска дейност, със своята грамотност и образованост допринасяли твърде много за укрепване съ-

противителните сили на тези държави.

В изворите от XV-XVII в. се срещат редица свидетелства за българските заселници във Влашко и Молдова.

Южната част на Бесарабия, именувана в течение на три столетия с турската дума Буджак, става отечество на българи, изселници от българското отечество.

В Южна Бесарабия има най-голяма компактна маса българско население, затова нека кажем няколко думи за тази толкова скъпа и близка на всички българи земя.

Бесарабия е географско-историческа област, простираща се между реките Днестър и Прут. На юг и югоизток тя граничи с устието на Дунава и Черно море, а на север и северозапад – с Буковина, Южната степна част на тази област, където са заселени българите, се нарича Буджак. До 1812 г. частта на Бесарабия северно от така наречения Троянов вал, който започва от река Прут и свършва на Днестър край град Бендер, е била територията на Молдавското княжество. През 1812 година Молдавското княжество се присъединява към Русия. Така че от 1812 година цяла Бесарабия остава Руска провинция и се обособява в самостоятелна губерния.

Както цяла Бесарабия, така и нейната южна част, поради географското положение, което заема, помни много събития. През нея са минали много народи, развивали са се ожесточени кървави боеве.

Изоставен от татарите и турците през 1812 г., Буджакът представлявал истински пущинак. Огромни пространства от бурени, тръни и сред тях купчини от потурени къщурки от татарските селища, правени от кал и чимове. Вълци и чакали виели из тези пущинаци.

Трябвало да се прави избор между две злини: заселването в пустия Буджак или завръщането в родната земя. Естествено, изборът попаднал върху Буджакът...

Всичко това намира място в българския печат. Вестниците: „Дунавски лебед", „Знаме", „Народност", и други, които излизат по онова време, информират за събитията в Бесарабия.

Основавайки се на исторически документи, Йов Титоров

пише в своята монография от 1903 г.: „Българите предадоха буреите и бодлите на огън и пламък и по тоя начин ги унищожиха; като пепелта от тях ослужи да натъри буджакския чернозем. От горенето на тия бодли и бурени небето цели месеци, особено нощно време, е светело и се е виждало далеч, като истинско северно сияние".

Георги Раковски по начало има положително отношение към Русия, като към велика славянска държава. Но отношението му към една конкретна проява на руската външна политика в момента – споразумението с турските власти за размяна на българското население от Видинско с татари от Крим, е напълно отрицателно. В „Дунавски лебед" се захваща остра атака срещу тази „лудост", както Раковски нарича изселването:

„От разни места Болгарии – пише той – получихме писма от някои си българи – къту пощръклели тичат и искат да се преселяват в Русия. Ние това го наричаме лудост от най-големите лудости, кои ще им принесе разорение и убийство и ето защо: ако тия бедни българи биха видяли там умразни пустини в кои ще ги насели Руското правителство, ако тия несмисленици биха живели в Русия и биха видели, какъв живот живеят тамошните селски мужици, назоваеми от благородните, т.е. всякога с кнут по гърба, без училища, без свобода да търгуват, без педя земя и всичко що работят да бъде за Господаря, кой ще ги притежава, ако, казваме, тии бяха знаели всичко това, то уверени сме че ни един от тях не би даже и помислил да се зароби той и бедните му дечица! Но сега, тии без да знаят всичко това, къту се движат на това преселение, като едни говеда кога пощръклеят, то ще кажи чи са луди човеци, иначе не биха правили такова едно движение!"

Българският печат не оставя без внимание и други важни въпроси, свързани с Бесарабия и преселилите се там българи. Също и въпроса за Болградската гимназия. „Български глас" цитира „Одески вестник":

„На тая част болградските жители са силно заинтересувани със съдбата на тяхното централно училище, което е определено да се преобърне сега, при влизането на новата

учебна година, в класическа гимназия. До това време може да се каже че поминатото училище е било между българите единственият рассадник на образованието. От всички краища на България, когато тя беше под турско робство, стъпваха в това училище млади момчета, които като свършваха там науките си, ако не можеха да идат в някое по-горно учебно заведение в Русия или в западна Европа, се връщаха в отечеството си и принасяха там полза според състоянието си. Всичките по-високи служби в днешна България са заети от млади момци, които са учили в това училище. Бесарабските българи много обичаха гимназията си, те я браниха от повлахчеване и олучшение."

Настъпилите промени в териториалното разпределение на Бесарабия с Парижкия мирен договор (1856) довеждат до едно раздвижване на българите, населяващи Южна Бесарабия. Една част остават в Русия с център Комрат, а друга – в Молдавското княжество, с център Болград.

Отначало, в условията на Молдавското княжество, българите са си запазили привилегиите като колонисти, както в Русия. Те дори са успели средищното училище в Болград да превърнат в гимназия. Това благоприятно за тях положение се дължи на обстоятелството, че за известно време княз-управител на Молдавия е бил Николай Конаки Богориди, българин по произход, внук на поп Стойко (Софроний Врачански).

Българите от Бесарабия, останали след Парижкия трактат в територията на Русия, с център Комрат, са в своя славянска среда. По всяка вероятност те са били по-спокойни в уреждането на своя личен живот и на обществените си дела. Това се вижда от дописка, поместена в сп. „Български книжници", Цариград, през 1859 г. В тази дописка, в която макар и да лъхат в голяма степен повърхностни наблюдения и наивност в заключенията, все пак се дава вярна картина на положението на българите през тези времена.

„... Тези българи – се казва в дописката – населяват Бесарабската област в три войни и те живеят по особени правила и закони, които са за тях твърде леки: те имат

правото от себе си да избират свои началници и всяко село си избира виборнии (чорбаджии)... Във всяка къща има портрета на цар Иван Шишман и Инзова, който се е трудил за тях като баща. Всяко село си има църква и селски приказ (кметство).

По колонистка молба и Иваново ходатайство Министерството е разрешило, щото в средата на тия колонии да се построят гимназия и девически пансион, които две заведения по науките ще се равняват на руските гимназии. Те ще почнат да се правят тази година. По особена милост позволено е науките в тези училища да се преподават на български език...

Който не е бил в тези бесарабски български села, може да мисли, че те са порусени. Не. Няма никакви промени откакто са си били. Те съхраняват народното си облекло, тъй като са го взели от бащи и майки: пеене, сватби и седенки, всичко това и сега се изпълнява по нас, в България".

В Руска Бесарабия, от 4 юли 1871 година българите престават да се наричат колонисти, правата и привилегиите, които са имали дотогава, се унищожават. Новото разпореждане ги наименува „поселяне-собственици". Приравнени под общия режим, под който се намират и останалите жители на голямата Руска империя, те заживяват нов живот.

Българите от Бесарабия дават сравнително голям контингент бойци за българското опълчение, което е почнало да се формира отначало в Кишинев, а по-после в Плоещ и взема активно участие в боевете за освобождението на България от петвековно робство. Както е известно, това опълчение обезсмърти името на българите със своя героичен подвиг при боевете на Шипка.

Веднага след победата на Октомврийската революция в българските села от Бесарабия се установява съветска власт. А през януари 1918 г. в областта нахлуват войските на кралска Румъния. След Втората световна война част от Южна Бесарабия се включва в територията на Молдавската република. Там живеят десетки хиляди българи. Остана-

лата част от българските селища заедно с Болград са включени в Одеска област, Украинска република.

Българите в Русия от 1791 година, времето на основаване на първите български колонии върху молдавската територия (Бесарабия) и Южна Русия, преживяват, намирайки се на правата на колонисти, следните режими:

1. Молдавски период (от 1791 до 1812 г.) около 20 години.
2. Руски период (от 1812 до 1856 г.) около 45 години.
3. Румънски период (от 1856 до 1878 г.) около 22 години.
4. Руски период (от 1878 до 1917 г.) около 40 години.
5. Румънски период (от 1918 до 1944 г.) около 26 години.
6. Съветски период (от 1944 до 1991 г.) около 46 години.

ПОКАЗАЛЕЦ НА ЛИЧНИТЕ ИМЕНА*

А

Абдул Меджид, султан – 57, 137, 138, 167
Авксентий Велешки – 30
Агънски, Н. – 234
Айнщаин, А. – 190
Алберт Сакс Кобург Готски, принц – 58
Александър II, император – 77
Алексиева, А. – 145
Андерсен,Х. К. – 81
Антим I, екзарх – 187
Антоний Хилендарец, – 113
Априлов, В. – 29, 100, 114, 117, 127, 129, 145, 147
Аристотел – 127
Арнаудов, М. – 18, 19, 58, 93, 195
Атанасов, Р. – 234
Атанасов, Т. – 175
Ахтар, С. П. – 94, 95
Ашир, бей – 166

Б

Базиргян, К. Г. – вж. Фотинов, К.
Бакалов, Г. – 88, 238, 240, 241, 245-247
Балабанов, А. – 85, 191
Балби, А. – 95, 157
Басмаджи, М. – 114
Баучър, Дж. – 204, 210
Бевин, Ъ. – 254
Бенакис, Е. – 99
Бердяев, Н. А. – 87
Бери, Ж. дьо – 133
Берон, В. – 37
Берон, П. – 38, 52, 59
Бешков, И. – 219
Благоев, Д. – 238, 240, 241, 243, 245, 246
Блъсков, И. Р. – 15, 131, 188
Бобчев, С. С. – 13, 62-65, 68-72, 75, 93, 243
Бобчев, Ю. С. – 81
Богоев, И. – вж. Богоров, И.
Богориди, Н. К., княз – 262
Богориди, С., княз – 59, 153
Богоров, И. – 5, 11, 34, 58-60, 64, 97, 98, 126, 162-166, 168-171, 177, 187, 221
Боев, А. С. – вж. Екзарх, А.
Бончев, Н. – 185
Бордовски, М. – 196
Боршуков, Г. – 93, 103, 144, 152, 153, 174
Ботев, Х. – 12, 15, 16, 19, 36, 65, 67, 68, 70, 149, 180-182, 184, 187, 196-198, 213, 214, 221, 222

*Показалецът не отразява имената в бележките към съответните статии.

Братанов, Д. – 234
Брехт, Б. – 87
Бркич-Йованович, В., патриарх – 204
Брунов, Ф. И., граф – 138
Буе, А. – 204
Бумбалов, Л. – 194
Бурмов, Т. – 45
Бъкстон, Н. – 204

В
Вазов, И. – 13, 42, 78, 82, 213, 214
Вайганд, Г. – 204
Ваклидов, И. – 44, 50
Ваклидов, Х. – 44
Васил, българин в Цариград – 98
Василев, Г. – 241, 242
Василев, С. – 167
Васкидович, Е. – 107, 177
Великсин, Д. – 16, 28, 29, 31-33, 36, 37, 182
Величков, К. – 85, 198, 201
Величков, С. – 234
Велчев, В. Т. – 245
Венедиков, Й. – 234
Венедиктов, Г. – 132
Венелин,Ю. – 11, 127, 128, 150
Верн, Ж. – 81
Виктория, кралица – 58
Влайков, Т. – 75, 80
Вовчок, М. – 82
Войников, Д. – 37, 48, 64, 65, 67-71, 180-185, 214
Волтер (Ф. М. Аруе)– 220
Волф, К. – 102

Г
Габе, Д. – 86
Галан, А. – 102
Галилей, Г. – 189, 190
Ганчев, А. – 234
Гачев, Г. – 129
Гелерт, К. – 148, 149
Генов, Б. – 114
Генчев, Н. – 19, 195
Геров, Н. – 149
Георгиев, Г. – 238, 240, 245-247
Георгов, Ц. х. – 134
Гешов, И. Е. – 75
Гешоглу, българин в Цариград – 98
Гладстон, У. – 204
Горки, М. – 88
Гранитски, А. – 174, 176
Григорий V, патриарх – 99
Груев, Г. – 75
Груев, П. Т. – 243
Гюрова, С. – 169

Д
Данов, Х. Г. – 81, 135, 139
Данова, Н. – 112, 145
Данчов, П. – 76
Данчови, Н. и И. – 194
Дарий, цар – 157
Даскалов, Т. – 234
Дебелянов, Д. – 201
Девонсхиров, дук – 138
Декарт, Р. – 190
Деникин, А. И. – 211
Джемаали, паша – 167
Джеферсън, Т. – 104
Джинот, Й. – 10, 175

Димитров, Г. – 254
Добровски, И. – 95, 101
Доброплодни, С. – 96, 180, 183
Дондуков-Корсаков, А. М., княз – 77
Драгнов, Б. – 234
Дринов, М. – 129, 185
Дружинин, В. А. – 198
Друмев, В. – 42, 180-182
Дървингов, П. – 234

Е
Евкарпидис, С. – вж. Доброплодни, С.
Екатерина II, императрица – 213
Екзарх, А. – 162, 173-179
Еренбург, И. – 219
Ерцберг, М. – 209

Ж
Жечев, Т. – 221
Жинзифов, Р. – 16, 37
Жирмунски, В. М. – 22

З
Загорский, К. С. – 46
Зола, Е. – 88
Золободский, П. – 135
Зонара, Й. – 129

И
Ив. Л., сътрудник на сп. „Цвят" – 199
Иван Шишман, цар – 263
Иванов, Й. – 204
Иванов, С. – 234
Иванов, Ю. – 62, 93, 131, 174
Изворски, С. – 119, 145, 150, 167
Изократ – 104
Икономов, Н. – 167
Иларион Критски – 99
Иларион Макариополски – вж. Иларион Търновски
Иларион Търновски – 30
Инзов, И. Н. – 263
Иречек, К. – 60, 204
Иширков, А. – 204

Й
Йоанович, х. Н. – 135
Йовов, М. – 234
Йончов, Т. – 187-192
Йордан Сливненеца, х. – 107
Йосиф Брадати – 19
Йосифов, В. – 215

К
Кабакчиев, Х. – вж. Николов, Х.
Калиопи, сътр. на Р. Мавриди – 96
Каниц, Ф. – 187
Кант, И. – 189
Каравелов, Л. – 15, 16, 18, 19, 21, 23, 25, 27, 29, 37, 64, 65, 67, 68, 70, 180, 181, 184, 187, 194, 213, 214, 229
Караджич, В. – 204
Карловски, Г. – 115
Касабов, И. – 27, 34, 35, 37
Касапски, Н. – 119, 145, 148-150

Керемидчиоглу, П. – 94
Кескиневи, бр. от Карлово – 13
Кипиловски, А. С. – 59
Киркегор – 87
Кирков, Г. – 238, 240, 245-247
Кисимов, Д. – 94
Кисимов, П. – 27, 35, 38, 154, 229
Кишелски, И. – 229
Ковачев, А. – 234
Козлев, Н. – 181, 182
Колар, Я. – 128
Коларов, В. – 254
Колесов, Р. – 154
Константин VII Багрянородни, император – 129
Коперник, Н. – 190
Кораис, А. – 100, 102
Костов, Т. – 254
Крантов, Х. И. – 114
Крапчев, Д. – 187
Кръстев, К. – 86, 131, 190, 196-201, 243
Кръстевич, Г. – 95, 145, 156
Ксенофонт – 129, 156
Кудяковский, Г. – 138
Кулчински, Л. – 154
Кумас, К. – 95
Кунев, Т. – 215
Кършовски, И. – 27, 229
Кюлявков, К. – 88

Л
Лазаридис, Й. – 95
Ламуш, Л. – 204
Леви, А. – 28
Левски, В. – 222, 229
Леже, Л. – 204
Ленин, В. И. – 88
Лилиев, Н. – 87
Лини, Н. – 133
Лосев, А. Ф. – 119
Лукиан – 152, 155, 156
Луков, К. – 114, 116
Луначарски, А. В. – 88

М
Мавриди, Р. – 95-98, 100, 106, 107, 114-116
Маджаров, М. – 75, 79, 243
Маждракова, О. – 95
Маке, О. – 44, 48
Макензи, Дж. М. – 204
Малеев, Л. – 13
Мамарчев, Г. – 59
Манов, А. х. – 114
Манчов, Д. В. – 132
Матей Преображенски – 191
Мери, Ж. – 30
Мерщинский, Д. – 81
Методий, Св. равноапостол – 76
Миладинови, Д. и К. – 175
Миларов, С. – 80, 81
Милев, Г. – 86
Милковски, З. – 32
Минков, М. И. – 132
Михайловски, С. – 214
Мишев, Д. – 204
Моровенов, Г. – 98, 100
Морфов, А. – 234
Мудрон, Н. – 116
Мусаков, И. – 234
Мутафчиев, П. – 221
Мутев, Д. – 114

Н
Натан, Ж. – 195
Натанаил Зографски – 38
Наумов, С. – 248
Начов, Н. А. – 194
Начов, Н. Е. – 194-201
Недев, Ц. – 116
Нейчов, В. – 77
Немирович-Данченко, В. И. – 82
Неофит Бозвели – 10, 59, 60, 66, 107, 150, 168, 180
Неофит Рилски – 123, 145, 147
Николай I Павлович, император – 58, 137
Николов, Г. – 245
Николов, М. – 167
Николов, Х. – 240
Николчо, българин в Смирна– 114
Нил Солунски (Смолянски), епископ – 130
Нютон, И. – 190

О
Ортега-и-Гасет, Х. – 86
Огнянович, К. – 140
Оурън, Н. – 253

П
Павлович, Х. – 130, 137
Паисий Хилендарски – 19, 21, 48, 78, 130, 162
Палаузов, Н. – 175, 230
Палаузов, С. – 38
Палацки, Ю. – 128
Панайот, син на Р. Мавриди – 96
Панайотов, Д. – 42
Панайотов, Ф. – 74
Паспалеев, В. – 234
Пастухов, И. – 174
Пеев, Й. – 234
Пеев, П. – 234
Пеев, Т. – 67, 68
Пенев, Б. – 18, 86, 93, 143, 144, 147, 152, 166, 197
Перец, Ф. – 75
Петканова, Д. – 21
Петков, Н. – 254, 255
Петкович, К. Д. – 175
Петров, ред. на в. „Академическа свобода" – 247
Петров, П. А. – 191
Петрококинос, Н. – 102
Пешаков, Г. – 11, 16, 119, 145, 150
Пиколо, Н. С. – 107
Пиколо, Т. С. – 97
Пишурка, К. – 64, 167, 177, 187
Плеханов, Г. В. – 88
Полански, С. – 226
Полянов, Д. – 88
Попов, С. – 234
Попович, В. – 78
Попович, М. – 116
Попович, Р. – 169
Попхристов, И. – вж. Кършовски, И.
Поспелов, Г. Н. – 23
Примикирия, З. – 114
Пруст, М. – 40

Пулеков, Х. – 113
Пундев, В. – 93, 157
Пушкин, А. С. – 88
Първанов, Н. – 187
Пърличев, Г. – 29

Р
Радов, П. – 135
Радославов, В. – 204
Радославов, И. – 87, 203, 204, 210-216
Радославов, Р. – 213
Радославова, Л. – 204
Радулов, С. И. – 115, 116
Разцветников, А. – 212
Райнов, Т. – 35
Раковски, Г. С. – 12, 13, 27, 29, 30-33, 35, 37, 59, 67, 78, 106, 123, 130, 170, 175, 177, 180, 182, 229, 261
Раковски, К. – 220, 224, 240
Ралев, П. – 247
Расиадис, П. – 94, 95
Расин, Ж. – 131
Рачов, Р. – 188
Реклю, Е. – 204
Розентал, Ю. – 213
Роман, Й. – 174
Романска, Ц. – 195

С
Савич, А. – 27
Савов, И. – 64
Садковска, Е. – 94
Сакъзов, Я. – 237, 243
Салабашев, И. – 81
Салтиков-Шчедрин, М. Е. – 82
Самуил, цар – 78
Самърс, Дж. – 133
Селимински, И. – 38, 107
Симеон II, цар – 226
Сис, В. – 204
Сичан-Николов, Х. К. – 137, 140
Скордев, Т. – 242
Славейков, П. П. – 86, 197, 221, 224
Славейков, П. Р. – 15, 16, 64-68, 70, 71, 79, 82, 94, 130, 167, 176, 177, 180-183, 187, 197, 221, 223, 224
Сливиус, Д. – вж. Данчов, П.
Смирненски, Х. – 88
Соларов, К. – 234
Софроний Врачански – 52, 59, 168, 262
Сталин, Й. В. – 88, 254
Стамболов, С. – 213, 214, 223, 247
Стамболова, Р. – 213
Станчев, К. – 244
Стефан Караджа (С. Т. Димов) – 36
Стефанов, К. – 204
Стойнов, Н. – 213
Стойчев, И. – 234
Стоян, А. х. – 115
Стоянов, В. Д. – 37
Стоянов, Д. – 254
Стоянов, З. – 19, 180, 214
Стоянов, М. – 65, 135
Странгфорд, П. У., лорд – 204
Страшимиров, А. – 199
Сю, Й. – 44

Т
Танкоен Ж. М. – 55, 56
Теодоров-Балан, А. – 62, 81, 195
Теофраст – 152, 155-157, 159
Тирол, Д. – 127
Титоров, Й. – 260
Тодоров, И. – 74
Тончов, Й. – 187
Топалов, К. – 145
Топенчаров, В. – 248
Траянов, Т. – 154
Труман, Х. – 252
Тулешков, К. – 68
Тургенев, И. С. – 82
Тъпчилещов, Н. – 97, 100, 114, 116
Тъпчилещов, Х. – 97, 98, 100, 195-197

У
Унамуно, М. де – 87
Унджиева, Ц. – 66

Ф
Фердинанд I Сакс Кобург Готски, княз и цар – 192
Ферманджиев, Н. – 135
Физо, А. И. – 190
Филатов, К. Т. – 115
Филонов, А. – 198
Фичев, И. – 230, 234
Фота, баба на К. Фотинов – 60
Фотинов, К. – 5, 11, 52, 54-58, 60, 64, 93-108, 112-124, 126-133, 136-140, 143-148, 150, 156-160, 165, 187, 221
Франклин, Б. – 104, 152
Фридрих II Пруски, крал – 104
Фройд, З. – 87

Х
Хаджибонев, Г. – 199-201
Хаджи Димитър (Д. Н. Асенов) – 36, 229
Хаджиивановъ, П. – 234
Хаджов, И. – 197
Хайдар, паша – 138
Харлаков, Н. – 238, 248
Хаузер, К. – 154
Хегел, Г. – 189
Хербст, Й. – 187, 220
Хердер, Г. – 127, 128
Херодот – 129, 153, 155, 157, 159
Херцог, В. – 154
Хесапчиев, Х. – 234
Хитов, П. – 229
Хофман, Е. – 82
Христов, А. – 234
Христов, К. – 201
Хъщдеу, Б. – 31

Ц
Цанева, М. – 74
Цанков, Д. – 44
Цанков, К. – 27, 28
Цонев, Б. – 196

Ч
Чан Кай-Ши – 88
Червенков, В. – 254

Чертков, А. Д. – 132
Чилингиров, С. – 190
Чинтулов, Д. – 14, 42, 150, 176
Чурчич, Л. – 134
Чърчил, У. – 225, 252

Ш
Шангов, С. – 187, 248
Шафарик, П. – 128
Шишманов, И. Д. – 42, 80, 93-95, 112, 113, 143, 144, 147
Шмид, К. – 154
Штритер, Я. – 130

Щ
Щърбанов, И. – 187

Ъ
Ърби, А. П. – 204

Ю
Юстиниан I, император – 138, 153

Я
Яворов, П. К. – 224
Янев, С. – 196
Яранов, А. – 204
Ясенов, Х. – 88

Институт за литература – БАН
ПЕЧАТ И ЛИТЕРАТУРА
Българска
Първо издание
Редактор Елена Каменова
Худ. на корицата Кирил Прашков
Формат 84/108/32
Печатни коли 17
Предпечатна подготовка „ЛАМИТ“
Университетско издателство
„Св. Климент Охридски“

печат и подвързия

ПОЛИГРАФ ООД ПЕРНИК 2300 УЛ. ОТЕЦ ПАИСИЙ – 55
POLYGRAPH LTD PERNIK 2300 OTETZ PAISI STR – 55

Цена 90 лв.

Гънките на българския периодичен печат крият неподозирани изненади. Фотинов и Богоров, Славейков, Каравелов и Ботев, Шангов, Хербст и Крапчев чертаят върховете на една пренаселена с имена галерия, в която винаги могат да се направят открития. Неочаквани открития и тълкувания изграждат сърцевината на тази книга.

